

しんがい

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૩૪૧૧ કિંમત

ગ્રંથનામ એમ્લેટ

વર્ગિક ૨૪૪૪:૨

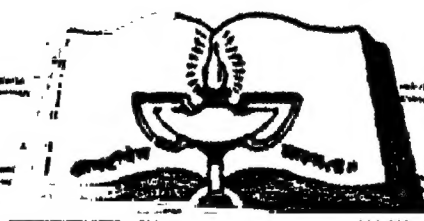
હેમ્લેટ

શેક્સપીયરના નાટકનો અનુવાદ
નિર્બંધ અનુદ્ધપમાં

હંસા મહેતા

પ્રો. બળવંતરાય ક. ઠાકોરના પ્રવેશક સાથે

બે રૂપિયા

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની
બુક સેલર્સ • પબ્લિશર્સ
પ્રિન્સેસ રોડ
મુંબઈ

પ્રથમ આવૃત્તિ
૫૦૦ પ્રતો

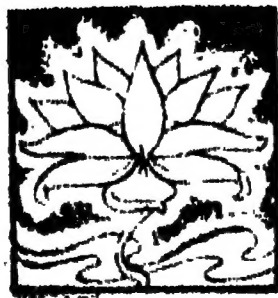
સંવત ૧૯૬૮
ઈ.સ. ૧૯૪૨

૪૨૨૫૨
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રેસ
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંગ્રહ
૨૩૫૧૧

સર્વ અધિકાર લેખિકાને સ્વાધીન.
આ અનુવાદનો કે એના કોઈપણ
ભાગનો કોઈ પણ ભત્તનો ઉપયોગ
કોઈએ રજા વગર કરવો નહિ. રજા
માટે હંસા મહેતાને ત્રિપાઠી કંપની
પ્રિન્સેસ રોડ : મુંબઈ - લખવું

મુદ્રક
ઈશ્વરભાઈ લ. પટેલ
ન લિ ની પ્રિન્ટ રી
નંબુલવાડી : મુંબઈ ૨

પ્રકાશક
પરમસુખ પંડ્યા
એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની
મુંબઈ ૨

અંજનીને

There's a divinity that shapes our ends,
Rough-hew them how we will.

— Hamlet V. 2

કે છે દૈવત એક, જે ઘડે છે પરિણામને
સહુના ઘડવા ધાર્યા કેવાય ઘાટ આપણે

મે ખોલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રેમી જનતા સમક્ષ આ એક પ્રયોગ, એક સાહસ, સસંકાય મૂકું છું. મને સંપૂર્ણ ભાન છે કે આ જગતના સુપ્રસિદ્ધ કવિની શ્રેષ્ઠ કૃતિને કાંઈ વિશિષ્ટ કવિને સાથે વધારે ન્યાય મળ્યો હોત. પરંતુ જેમ પ્રો. બી. કે. ઠાકરે કહ્યું છે તેમ કાંઈ કારણથી આપણા વિશિષ્ટ કવિઓ શેક્સપીયરથી દૂર જ રહ્યા છે. ગુજરાતને માટે એ કમનસીબીની વાત છે. શ્રી. રામનારાયણભાઈએ પણ આ બાબત અકસોસ દેખાડ્યો છે. એમના 'અર્વાચીન ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્ય' એ પુસ્તકમાં લખે છે કે: "આપણા જીવાન લેખકો ઘણીવાર ઘૂળ જેવી વાર્તાઓના અનુવાદ કરે છે. અને શેક્સપીયર જેવા જગવિખ્યાત નાટ્યકારની કૃતિઓને ગુજરાતીમાં ઉતારવા કશુંજ કરતા નથી એ મને બહુ શોચનીય લાગે છે." આ વાક્ય જ્યારે મારા વાંચવામાં આવ્યું ત્યારે મારા હૃદયમાં ખૂબજ ખટકયું હતું; અને આવેશમાંજ મેં મન સાથે શેક્સપીયરની કૃતિને ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારવાનું ખીડું ઝડપ્યું હતું. જ્યાં માર્ગ ના હોય ત્યાં ઝાડ ઝાંખરાં કાપી રસ્તો બનાવવો એ કાર્ય કઠીન છે. એકવાર ત્યાં પગથી પણ પાડ્યા પછી એમાંથી સુંદર રસ્તો - રાજમાર્ગ બનાવવો એ સરળ છે અને એવો રાજમાર્ગ બનાવનારા નીકળી જ આવે છે. અણખેજાયલા સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં આ પુસ્તક એક પગથીનુંજ કામ સારું છે. અને એમાંથી સુંદર રાજમાર્ગ બનાવનારા નીકળી આવશે તો આ મારા પ્રયત્નને હું સાર્થક ગણીશ. શેક્સપીયરથી આપણા કવિઓ દૂર કેમ રહ્યા છે તેના કારણો પ્રો. ઠાકરે એમના પ્રવેશકમાં દર્શાવ્યાં છે. તેની સાથે ખીબાં પણ છે. એક તો ક્યાં અંગ્રેજી ભાષાનો શબ્દ ભંડાર અને ક્યાં સરખામણીમાં આપણી ભાષાની નિર્ધનતા! તેમાંયે શેક્સપીયરને માટે તો કહેવાય છે કે અંગ્રેજી ભાષાને બે કાંધે સમૃદ્ધ કરી હોય તો એક અંગ્રેજી બાઇબલ અને બીજી શેક્સપીયર. આ બેનો સારો અભ્યાસ કર્યો હોય તો અંગ્રેજી ભાષા પર સહજ પ્રભુત્વ આવે. એટલે

શેક્સપીયરની ગૌરવાન્વિત ઝમકદાર ભાષા ગુજરાતીમાં ઉતારવી એ તો કઠણજ ગણાય. ખીન્નું અંગ્રેજી ભાષામાં જેને 'પુન-pun' કહે છે એટલે ત્રણેય, દ્વિઅર્થ કે વિશેષ અર્થવાળા શબ્દો અને એ પરથી જે હાસ્યરસ ઉત્પન્ન કરાવી શકાય એવા શબ્દોનું ભાષાંતર કરવું પણ અઘરું છે. અને શેક્સપીયરમાં આવા ત્રણેય ઠીક પ્રમાણમાં આવે છે. આ મુશ્કેલીઓ છતાં મને લાગ્યું કે કેાઇ પણ રીતે શેક્સપીયરની કૃતિ આપણી ભાષામાં ઉતારવી તો જોઇએજ અને તેથીજ આ એક પ્રયોગ કરવાનું સાહસ મેં જોહારી લીધું છે.

શેક્સપીયરના નાટકો blank verse એટલે પ્રવાહી પદ્યમાં લખાયાં છે. નાટકોને માટે તો આ રચનાજ અનુકૂળ છે. કારણ કે નાટકનું પદ્ય સંગીતમય એટલે લલકારી શકાય એવું નહીં પરંતુ જેને પઠી શકાય-રીસાઇટ recite (આને માટે ગુજરાતી શબ્દ છે ખરો?) કરી શકાય એવું હોવું જોઇએ. તે ઉપરાંત આ ભજવી શકાય એવાં નાટક છે એટલે એમાં ભાષાની કૃત્રિમતા પણ ના હોવી જોઇએ. આપણા કેટલાક કવિઓ મહાકાવ્યને માટે મહાછંદની શોધમાં પડ્યા છે પરંતુ એવા કેાઇ મહાછંદની શોધ મારે માટે તો ગળ બહારની વાત છે. મારે તો એવા છંદની જરૂર હતી કે જેમાં ઓછામાં ઓછાં બંધનો હોય કારણ કે પારિભાષિક શબ્દોનો ઉપયોગ તોજ શક્ય બને, અને સાથે કંઇક ભાષાનું ગૌરવ જળવાય. આને માટે મને અનુષ્ટુપ અને તે પણ નિબંધ અનુષ્ટુપ યોગ્ય જણાયો છે. જે કે સ્થળે સ્થળે જ્યાં ખીન્ન છંદોનો ઉપયોગ યોગ્ય લાગ્યો છે ત્યાં એ છંદો લીધા છે.

અનુષ્ટુપ એટલે આજનો પ્રચલિત જે વાલ્મીકિનો અનુષ્ટુપ કહેવાય છે તેમાંયે અમુક બંધનો છે જેવાં કે દરેક ચરણમાં પાંચમો લઘુ અને છઠ્ઠો અક્ષર ગુરુ છે; અને એ ઉપરાંત સમ ચરણોમાં સાતમો અક્ષર લઘુ છે. આટલાં થોડાં બંધનો છતાં મેં આ અનુષ્ટુપ સાથેયે સ્થળે સ્થળે છૂટ લીધી છે અને તે પણ પુરાણી પ્રથાના આધારે. અનુષ્ટુપના વિલિન્ન સ્વરૂપ વિશે હૉપકીન્સ કૃત 'એપીક ઑફ ઇન્ડિયા' ના ચોથા પ્રકરણને આધારે પ્રો. ઠાકરે બુદ્ધિપ્રકાશના એપ્રિલ-જુન,

અને જુલાઈ-સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૩ ના અંકમાં અનુષ્ટુપ પર એક વિદ્વાનનો લેખ લખ્યો છે. તેમાં અનુષ્ટુપના ત્રણ પ્રકાર દર્શાવ્યા છે: (૧) વાલ્મીકિનો ઉપર કહ્યો તે; (૨) પ્રવાહી અને મહાકવિઓનો શિષ્ટ અનુષ્ટુપ. આ બીજા પ્રકારમાં, ઉત્તરાર્ધમાં વિષમ પંક્તિમાં જ્યાં ૫, ૬, ૭ અક્ષરો લગા ગા, અથવા લગા લ એટલે યગણ કે જગણ આવે છે ત્યાં નગણ, મગણ કે ભગણની રચના પણ આવી શકે; અને (૩) આ ત્રીજું રૂપ ઉપર કરતાં જુનું. એનું પુરાણું નામ પ્રલોક. આમાં યગણ ને જગણને બદલે કાષ્ઠપણ ગણ એટલે ન, મ ને ભગણ ઉપરાંત ર, ત અને સગણ પણ આવે. આ વિશે અત્રે વિશેષ ચર્ચાની જરૂર નથી. જેમને આમાં રસ છે તે પ્રો. ઠાકરનો બુદ્ધિપ્રકાશનો લેખ વાંચે. મારી કહેવાની મતલબ એ છે કે અનુષ્ટુપમાં આટલી છૂટ લઈ શકાય છે એજ કારણથી મને એ આવાં ભાષાંતર માટે યોગ્ય લાગ્યો છે. બીજી પણ છૂટ મેં લીધી છે. સામાન્ય રીતે અનુષ્ટુપનાં ચાર ચરણ ગણાય. મેં આ ચાર ચરણનો હિસાબ રાખ્યો નથી. જરૂર પડે એક કે બે કે ત્રણનો પણ ઉપયોગ કર્યો છે એટલે સમમાં સાતમો અક્ષર લધુ આવે એમાં પણ ખાસ ધોરણ રહ્યું નથી. આ રીતે આ નિર્બંધ અનુષ્ટુપ બીજા કાષ્ઠ પણ ઇંદ કરતાં આ પ્રકારના નાટકો માટે ઉચિત છે એમ હું માનું છું.

આ પુસ્તકનો પ્રવેશક લખીને તે ઉપરાંત અનેક સલાહભરી સૂચનાઓ માટે પ્રો. બ. ક. ઠાકરનો જેટલો ઉપકાર માનું એટલો ઓછો છે. મેં અચકાતાં અચકાતાંજ એમની પાસે પ્રવેશકની માગણી કરી હતી. પ્રવાહી પદના એ ગુજરાતી સાહિત્યમાં તે પિતા જેવા છે એટલે આ પ્રયોગને એમના આશીર્વાદ મળે એ અહો-ભાગ્યજ ગણાય. આ સાહસના પ્રસ્થાન વખતેજ એમણે મને કંઈક આશ્વાસન આપ્યું હતું કે 'Not failure but low ambition is crime.' મારી મહાભિલાષ તો ખરેખર મોટી છે, એ સફળ થઈ કે નહિ તેનો નિર્ણય સાક્ષરો પર છોડું છું.

પ્રવેશક

અ સૌ. જાહેન શ્રી હંસા મનુભાઈ નંદશંકર મહેતાના આ પ્રયત્ન કે સાહસિક પ્રયોગની આપણા સાહિત્યભોગીઓને લલામણુ કરતાં આનંદ થાય છે. 'કરણધેલા'થી આપણા અર્વાચીન સાહિત્યમાં ઐતિહાસિક નવલની શરૂઆત થઈ એ જાણીતું છે. શ્રી. મનુભાઈએ અર્વાચીન હિંદમાં સામાજિક સુધારાનો ઇતિહાસ લખવાની મહાકાંક્ષા કેટલાંક વર્ષ લગી સેવેલી, તે સાંભળીને અચારે તો ઘણાને નવાઈ જેવું લાગશે. એવા મોટા ગંભીર અને શાખાપ્રશાખી વિષયનો એક અંશ પણ એઓ સાધી શક્યા હોત, તો એમની સમતોલની સાથે પર્યાપ્ત બુદ્ધિ આપણા પ્રાઠ સાહિત્યમાં એક મૂલ્યવાન અને મનનીય ઐતિહાસિક નિબંધ ઉમેરી આપત. પરંતુ એઓ બહુ વહેલા રાજ-પ્રકરણી અને વહીવટી સેવામાં લાગી ગયા. અને એ અદેખી શેઠાણીની પ્રકૃતિ એવી કે સેવકને વિદ્યા વિજ્ઞાન કલા સાહિત્ય કે બીજા કાંઈ વ્યવસાય માટે પૂરતો સમય મુક્ત રાખે જ નહિ. ત્રીજી પેઢીએ હંસાજાહેને મહારવાકાંક્ષા તો અટકતિ ન લિંગે નહિ વચે એ ન્યાયે, અથવા (પ્રાકૃત બોલીમાં) બણવો તો કુંગર લૂંટવો તો ભંડાર એ ધોરણે, પોતાની સાહિત્યસેવા માટે મહાકવિ શેક્સપીયરનાં નાટકો જેવો અત્યંત ઉન્નત સુંદર પ્રદેશ પસંદ કર્યો છે. [અને એ ભાવપ્રચુર વાણીનો અનુવાદ ગદ્યમાં થાય જ નહીં એમ જોઈ લઈ ને હૃન્મેદ જેવા સર્વોત્કૃષ્ટ નાટકનો આ અનુવાદ આપણને આપતાં અનુષ્ટુપ જેવા આપણા સર્વતોભદ્ર છંદના પ્રવાહી કે નિર્બંધ રૂપને છૂટથી પ્રયોજે છે.] બેશક, આ એક સાહસ છે. એક પ્રયોગ છે. પરંતુ તે વિષયોચિત માર્ગે સભાન આદરેલો સ્તુત્ય પ્રયાસ પણ છે. અને વાચકોમાંથી ધીમે ધીમે વધતી સંખ્યા એ નિર્બંધ અથવા મહાભારતી અનુષ્ટુપને કર્તાના અર્થ ભાવ આદિના વેગ આરોહાવરોહ અને બીજા પલટાને ક્ષતિ ન પહોંચે એ પ્રમાણે વાંચવાની કલા મેળવી લેશે, તેમ તેમ શેક્સપીયર જેવાના તરજુમા તો આપા

(બેન્ક વર્સમાં) જ થવા જોઈએ એવો મત સ્થાપિત થતો આવશે, અને આને પગલે એવા બીજા પ્રયોગો ય આપણા સાહિત્યમાં થવા પામશે. શ્રી. હંસાબહેન પોતે એક બીજું નાટક તો આપશે, એવી આશા પણ આપણે સેવીશું. આવા પ્રયાસોને ઉચિત સત્કાર મળતાં કેટલોક સમય લાગે જ, જરા ધીરજ રાખવીજ પડે, એટલું કદાપિ ભૂલવાનું નથી.

ગુજરાતી કવિઓ આજ લગી શેક્સપીયરથી દૂર ને દૂર રહ્યા છે. તે એમની કાતિને ઉજ્જવળનારી બીના ના માણસ. એમ તો ઇ. ૧૮૮૦-૮૫ ના અરસામાં 'ક્લિયસ સીઝર' નાટકનો એક ગુજરાતી તરજુમો વાંચવામાં આવેલો મ્હને સાંભરે છે, જેમાં 'ગુડ મોર્નિંગ' માટે 'શુભરતે પ્રાતઃકાળઃ' એવું મનઃસુખરામી ગુજરાતી કર્તા (? કે કર્તાજોડી) એ અડાવેલું યાદ રહી ગયું છે. સીઝર વિરોધી સેનેટરોમાંના એ સીઝરના પુરપ્રવેશની ધામધૂમ જોવા મહાભવાને ઉભરાતા લોકોમાંથી મજૂર દુકાનદાર કારીગર એકુત જે અડક્ટે આવી મડે તે દરેકને કટાક્ષ વચ્ચે કહીને એકદમ પોતપોતાને ધંધે વળગવા પાછા જતા રહેવાને પ્રેરે છે, તેમને ફાવે તેમ ધમકાવે છે અને ભાડે છે, એ પ્રવેશ પણ હજી મ્હને સાંભરે છે, તે ઉપરથી ધારું છું કે મૂળને એ ભાગ પણ તરજુમામાં કંઈક સારો ઉતરેલો હશે. પણ પછી એ એપડી ક્યાંય જોવામાં આવી નથી. (શ્રી. મોતી-ભાઈ અમીને પ્રકટ કરાવેલી " આઠ હજાર પુસ્તકોની યાદી " (૧૯૨૯) અને " બીજાં ચાર હજાર પુસ્તકોની યાદી " (૧૯૩૩) માં પણ એવી કોઈ એપડી નોંધેલી જણાતી નથી.) એ યાદીઓમાં (શેક્સપીયર ભાષાંતરકારોમાં ભાવનગર કૉલેજના નિવૃત્ત પ્રોફેસર (મહારા ડેક્કન કૉલેજના શિષ્ય અને ' સુન્દર વિદ્યાનંદ ભાગ ૧ લો એ 'સરસ્વતીચંદ્ર' ભાગ ૧ લાના એક છીછરા અનુકરણના કર્તા) નરભેશંકર પ્રા. દવે અને મ્હને અજ્ઞાત એવા હેસાઈ કલ્યાણુરાય ઝંજરાય અને પટેલ મગનલાલ હરિલાલનાં નામ તથા એમણે અનુવાદિત નાટકો નોંધેલાં છે. એમ આપણા શેક્સપીયરઅનુવાદકો આજ સુધીમાં ચાર (? કે પાંચ) થાય; તેમાંથી એકે કવિ તરીકે જાણીતા નથી, સૌએ પોતાના તરજુમા

ધણે મોટે ભાગે ગદ્યમાં જ કરેલા છે. મહારો એક મિત્ર, રૂઝકાટનો વકીલ, હુરજીવન ભા. શુકલ પણ આ સેવા-કાર્યથી અને શેક્સપીયર શોખથી આકર્ષાયેલો; પણ તેય કવિ તો નહોતો. વળી તેણે પૂરું કરેલું એક જ નાટક 'એઝ યુ લાઇક ઇટ', મોટે ભાગે ગદ્યમાં જ લખેલું છે; અને તે આખું કતનિ હાથે જરા છેલ્લો રહે પામીને ચોપડી રૂપે પ્રકટ થાય તે પહેલાં લેખકનું હુંકું આયુષ્ય પૂરું થઈ જતાં, એ તરજુમો 'વસંત' માસિકની ફાઇલમાં જ દટાયેલો પડેલો છે. માસિકની જૂની ફાઇલો ઉથામનાર શોધકને આવો ખીન્ને કાંઈ તરજુમો ય મળી આવે તો નવાઈ નહીં. *

શેક્સપીયરનું હૅમ્લેટ નાટક એની મૌલિક કલાના પ્રભાવે વિશિષ્ટ અને નાટ્યકલાસંકલ્પનાએ સૈકાઓ લગી તપ્તા ઉપર પણ આકર્ષે એવી ચિરંજીવ કૃતિમાલામાં પણ એક ગગનચુંબી શિખર જેવું ગણાય છે. ઇંગ્લેન્ડ સાહિત્યના માતપર ખજાનામાં પણ તે એક મહિત્વુલ્ય ઝગઝગી રહ્યું છે. દુનિયાના સર્વોત્કૃષ્ટ અમર સાહિત્યમાં પણ એનું સ્થાન માનવતું છે. એમાં હૅમ્લેટ, પોલોનિયસ અને ખટપટી ખુની રાજાનાં પાત્ર સ્થાયી રસ ઉપજાવે એવાં છે, સ્થળે સ્થળે અને યથાયોગ્ય આવ્યા કરે છે તે કલ્પનામય મનનો અને લાગણીના આવેશો, અને સામાજિક દુષણો સામે ઠોક વેધક છે, ઓફેલિયાના પાત્રની આસપાસ કરુણુરસ વલ્યા જ કરે છે, અને હૅમ્લેટના પિતાનું પ્રેત આવ્યા કરે છે તે દશ્યો ગયેખી ભવ્યતાના ઉત્તમ નમૂના છે, વળી દરબારીઓ ફશનેબલ જુવાનો નટો સૈનિકો અને છેક ગરીબીમાં જીવન ગાળનાર મજૂરો આદિનાં આલેખન બેચાર લકીરે જ કર્યા હોય ત્યાં પણ સજીવન ઉપસી આવે છે. નાટક વાંચતાં પણ આપણને છક્ક કરે છે, અને તપ્તા ઉપર કુશલ નટોએ ભજવાતું જોઈએ, ત્યારે તો પ્રવેશ પછી પ્રવેશની સંકલનામાં શેક્સપીયરનું

* પ્રસંગોપાત્ત નોંધું છું કે કાઠિયાવાડના એક જૂના માસિકની ફાઇલમાં જમશેદજી ઉમરીગરનો લખેલો કાલિદાસકૃત શકુંતલા નાટકનો તરજુમો પડેલો છે. ગુજ. વ. સોસાયટી કે ફ્રાન્સ સલા જેવી સંસ્થા અને ચોપડી રૂપે પ્રકટ કરે તો સારું. સામાન્ય કોટિના વાંચકોને વાંચવો સારી પેઠે ફાવે એવો એ તરજુમો છે.

નાટ્યકલાનું પ્રભુત્વ આપણી સન્મુખ વિવિધસમૃદ્ધ કુંગરના ચડાવ જેવું પથરાઈ રહે છે, આખી બાજુ કેવી બિછાવાઈ જાય છે, વળી તે કેવી સંકેલાઈ જાય છે, અને વચ્ચે પોલોનિયસ ઓફેલિયા અને ખુનીના મારાઓ અને ભેદુઓ, તથા છેડે લાર્ડિસ, ખુની રાજા, રાણી, અને હૅમ્લેટ પોતે મૃત્યુવશ થાય છે કેવી રીતે, એ ઘટના ઉપર ઘટના બની આવે છે કેવી અણુધારી તથાપિ સૌના ચારિત્ર અને પ્રકૃતિ વિચારતાં અજબ જેવી અનિવાર્ય રીતે, જાણે છઠ્ઠીના લેખજ, - એ તમામ શેક્સપીયરની કરુણ સુંદર કલાદેવી (Tragic Muse ટ્રેજિક મ્યુઝિક)ની દિવ્યતા છે.

આવી કૃતિને કાંઈ શક્તિસંપન્ન કવિ — અનુવાદક જ પૂરતો ન્યાય આપવાની મોટી આશા સેવી શકે એ દેખીતું છે. અને મહેને લાગે છે કે આપણા કવિઓ આજ લગી શેક્સપીયરથી દૂર ને દૂર રહ્યા છે, તે એમની સભાન વિનમ્રતાએ પણ હોઈ શકે. ઇંગ્રેજ કાવ્યપદ્ધતિ અને ઇંદોરચના આપણી કાવ્યપદ્ધતિ અને ઇંદોરચનાની પરંપરા કરતાં અત્યંતાત્યંત ભિન્ન છે. એ જોશ, એ પ્રવાહ, એ કુવારા, એ પલટા, એ ફરફર, એ સ્વભાવિકતાને વરેલી તીક્ષ્ણતા, સંવાદોમાં એ તાજગી, આત્મમંથનોની એ નિખાલસતા અને ઉંડાઈ, વર્ણનોમાં એ કુદરતપ્રેમ, એ છટા, લાગણીઓની એ ટક્કર, હૃદયતંતુઓનાં એ પૃથક્કરણ—વગેરે આપણી તાલબંધ ઠમકે પ્રાસ-ઝાંઝરના મંજુલ રણુકા સાથે નાચતી કે શણગારેલી હાથણીની જેમ માત્ર જરી જરી ડાબા જમણે ડાલતી—પદ્યરચનામાં ઊતરે જ શી તરેહ, એમ આપણા કવિજનો શેક્સપીયરને ‘દૂરથી કરું વંદના’ જેવા ભાવે જ જોઈ રહેતા આવ્યા હોય, તો તે ન સમજી શકાય એવું તો નથી જ. પરંતુ એજ આપણા કવિજનોએ સાથે સાથે આપણી એ વારસે મળેલી પદ્યરચના અને કવિતાકલાની સમુત્ક્રાંતિ અને અનેકદેશી ખીલવણી વડે તેને અર્વાચીન બનાવી લેવાના પ્રયાસો અને પ્રયોગો પણ છેક નર્મદના સમયથી માંડી દીધેલાય આપણે જોતા આવ્યા છિયે. અને એકંદર પરિણામ, મહારે અધીન મતે એવું આવ્યું છે કે, આપણા પૂર્વજોએ દેવનાગરી ઉપક્રાઓમાંથી

આપણી મરોડદાર ઝટ લખાતી ને વળી બીજે બીજાંને સુવાચ્ય અને એકએકથી અલગ રાખતી બેનમૂન લિપિ સર્જી આપી છે, તેમ આપણા એ કવિજનો ઉત્તરોત્તર ક્રમે સારી અર્વાચીન અને પ્રવાહી ગણી શકિયે એવી પદ્યરચના અને કવિતાકલા ધડી આપવામાં—બીજા પ્રાંતોના અને ભગિનીભાષાઓના કવિજનો કરતાં ફાવ્યાં પણ છે. અથવા વિષયના મહત્ત્વને લઈ ને એ જ દાવો આપણે બીજા શબ્દોમાં વર્ણવિયે. ફિલસૂફી વિષે આપણામાં સેંકડો વર્ષથી કહેવાતું આવ્યું છે કે “નાસૌ મુનિર્યસ્ય મતં ન લિન્ન” * તેજ કટાક્ષ-પદ્ધતિએ જાણે આપણે આપણા આ અર્વાચીન સંક્રાંતિયુગના કવિઓમાં નર્મદથી માંડીને છેક શ્રી. મગન ‘પતીલ’ અને શ્રી. મુકુંદ પારાશર્ય લગીના તમામને સમગ્રે જોઈ લેતાં કહી શકિયે, X નાસૌ કવિર્યસ્ય પદં ન નૂતનં ! છેલ્લા પાંચ છ દાયકા દરમિયાન ગુજરાતી કવિતામાં આપણા કેટલાક છંદોનાં નિર્બંધ રૂપ સારી રીતે ખેડાઈ રહેલ છે, અને છેલ્લા ત્રણ દાયકામાં તો પૃથ્વી, ઉપજાતિ, મિશ્રજાતિ, શાર્દૂલવિક્રીડિત, કટાવ, તોટક, અને અનુષ્ટુપ સારી પેઢે નિર્બંધ (અર્થભાવ વલણ ઝોકને ડગલે ડગલે અનુકૂલ પડે એવા વિરામો અને વિરામાભાવોવાળાં) કલેવરો મેળવી રહ્યા છે. વળી જે જે પદ્યલેખકોને કાંઈ ખાસ સંસ્કારગ્રંથે વા રુચિગ્રહે ઉપલા છંદોમાં ય કંઈ ને કંઈ ઊણુપ લાગે, તેવાને કાળે શ્રી. અખરદારની મનહર જાતિની, શ્રી. ત્રિભુવન વ્યાસની સવૈયા જાતિની, શ્રી. ભીમરાવની લાવણી જાતિની, શ્રી. બાણુરાવ દીવટિયાની હરિગીત જાતિની, બંગાળીમાંથી અનુકરાતી “પયાર” અને “સોમરાજિ” જાતિની, કે મરાઠીમાંથી અપનાવાતી નવી રચનાઓ, અને વળી કે. હ. ધ્રુવની “વનવેલી” * તેમ નારાયણામરના સાધારણીકરણે ઉપજાવાયેલ

* શેનો મુનિ, જો મત ન્હોય આગવો. X ‘શેનો કવિ જો ન પઠાવલિ નવી.’
પદ=(૧) પગલાં, ચાલ; (૨) પદ્યરચના. જુવો ભણુકાર (૧૯૧૭) ના પ્રવેશક નિબંધમાં પૃષ્ઠ ૨૭-૨૮.

* લલેને શાસ્ત્રની કસોટીએ ‘વનવેલી’ છંદ જ નથી, પણ વાક્યછટા જોઈએ એવાં ત્યાંનોમાં કુશલ કારીગરને હાથે તે ખીલી આવે છે.

‘ગુલબંકી’ એમ અનેકવિધ અને ચડઉતર મગદ્ધરવાળાં પુષ્કળ નવાં સાધનવાહનો ગુજરાતી કવિઓ તો છૂટથી ને યથેચ્છ ઉપયોગમાં લઇ શકે એમ જોઇએ જિયે. અને વળી એટલેથી તો અટકી જવું પડે એમ પણ નથી. સુજેય રચનાઓમાં તો વળી આ દાયકાઓ દરમિયાન આપણી કવિતાએ સવિશેષ પ્રગતિ સાધી લીધેલી છે. જૂની વીસરાઈ ગયેલી ઢાળોને ફરી લોકાદર મેળવતી બનાવાઈ છે, તથા તેમને મળતી અને તેમનામાં ભાત પાડતી અને ગળે વેલબુટ્ટી આદિ યથાયોગ્ય ઉમેરી લેતી અવનવી અર્ધ નવી નવલાભાસી રચનાઓ પણ ઉપજવાઈ છે. * પૂર્વજોએ જાણે કે આ વિપુલવિવિધ સાધનસામગ્રી તૈયાર થઈ જતાં લગી પોતાથી આદ્યે ડેડેલાં અને પોતે મુલતવી રાખેલાં સેવાકાર્યો—ઈંગ્રેજી કાવ્યો યુરોપીય કાવ્યો અને પદ્યપ્રધાન ઈંગ્રેજી યુરોપીય નાટકોના (મૂળને ન લજવે એવા) અનુવાદો લઈ બેસવાની ઘડી આપણા ઇદાર્નીતન કવિ બંધુઓને મોટે હવે તો સારી પેઠે ભરાઈ ચુકેલી છે. અને આ સેવાક્ષેત્રમાં ખેલ શ્રીમતી હંસાબહેન જેવાંને હાથે થવા પામે છે, એ કેવળ અણુધારેલા બનાવને સારામાં સારું શકુન માનું છું.

ઉપલી દૃષ્ટિએ આ નાની ચોપડીને આવા ઉન્નત સુંદર ક્ષેત્રમાં ખેલ કરતી ગણી શકાય, તો બીજી દૃષ્ટિએ એક મોટા યજ્ઞકાર્યની પૂર્ણાહુતિ લેખે પણ આ જ ચોપડીને ગણવી શકાય—આપણા છંદોને છૂટા રમતા પ્રવાહી નિર્બંધ બનાવવાનો યજ્ઞ નર્મદે હાથે આરંભાયો. ગા. મા. ત્રિ. ગજેન્દ્ર જ્યય વગેરે કાણેકાણે તેને ચાલુ રાખવા અને

* શ્રી. નાનાલાલ કવિની અપદ્યાગદ્ય આદિલરચના (Whitman-વિહિટમાન શાઈ, શ્રીવર્સ, યુરોપીય પિંગળ શાસ્ત્રમાં રૂઢ નામ ‘Vers liber’ વર્સ લાઇબર)ને પણ અહીં ઉમેરી શકાય. વાક્યછટા અને વાક્યંબર (સાચું તેમ તકલાદી તાબૂતની સોનેરી જેવું ફોર્ટરિક rhetoric) સમુચિત એવે પ્રસંગે એ ડોલન-ટુંકા એક બીજાને તોડતા કે જવાબ દેતાં antithetic એન્ટિથેટિક વિરોધાભાસી વાક્યોની રચના—પણ કાવે છે, તેના કાખલા — શ્રી. નાનાલાલનાં લખાણો ઉપરાંત મરહુમ વલ્લભજી ગણુત્રા અને શ્રી. સુન્દરમ જેવાની કૃતિઓ પૂરા પાડે છે. અને નાટકમાં તો ગદ્યપદ્ય, અપદ્યાગદ્ય, સંગીત, ઉલકક લલકાર, ગજલ, ખેત ગમે તે રચનાપ્રકાર યથાયોગ્ય ચોખ્ખા હોય તે સંગ્રહણીય માનનીય આદરણીય છે.

વધારે પ્રજ્વલિત કરવાને શી શી આહુતિઓ આપ્યા કરી છે તે ઉપર કંઈક સ્વયંવાદ ગયું છે. ઇંગ્રેજી પદરચનાના ઇતિહાસમાં નિર્બંધ છંદ નાટકમાં શરુ થાય છે, અને તે થોડા જ સમયમાં કાવ્યન પ્રાંતોને સર કરતો મહાકાવ્યનું તો સર્વસંમત શ્રેષ્ઠ વાહન બન રહે છે. ગુજરાતી પદરચનાના ઇતિહાસમાં એથી ઉત્તરો ક્રમ પ્રવર્ત્યે જોઈએ છીએ. નિર્બંધ છંદ માટેના પ્રયાસ શરુ થયા આખ્યાન કાવ્ય અને કાવ્યની ખીજી જાતિઓ માટે. સોનેટના પ્રદેશમાં પણ નિર્બંધ છંદો ધુરયા. નવીન કવિઓના 'ઓડ' કાવ્યો અને ખંડ કાવ્યો માં પણ એ છંદ વાપરવા લાગ્યા. અને હવે છેક છેલ્લે હંસાબ્દેન એ નિર્બંધ છંદને નાટકમાં પણ પ્રયોજીને એ પ્રવૃત્તિના આખા વર્તુલન સમાપ્તિ કરે છે. બીજા નવીનો પૃથ્વી જેવા બીજા નિર્બંધ છંદો પણ નાટકોમાં પ્રયોજવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે એમ સાંભળું છું એક સ્વતંત્ર નાટિકા - શ્રી દુર્ગેશ શુક્લની 'ઉર્વશી' તો પ્રકટ પણ થઈ ચૂકેલી છે.

જેશક નિર્બંધ છંદને યથાયોગ્ય વાંચી શકે, લલકારે નહીં અર્થ. પોષક અર્થઘોતક લઢણે પકન કરે, એવી વાચનકલાવાળો મોટે વાચકવર્ગ ઉભો થવો જોઈએ. શિષ્ટ સાહિત્યરસિકોમાં પણ, સાહિત્યન શિક્ષકો અને અધ્યાપકોમાં પણ, આ વાચનકલા હજી ધીમે ધીમે જ ફેલાય છે. પરંતુ એ પ્રકારની જુદી જુદી જાતની અને ચડગતિ ગુણવત્તાવાળી વાચનસામગ્રી વધતી આવે તેમ તેમ જ આ વાચકવર્ગ વધી શકે. વાચક અને વાચ્ય વસ્તુનો અન્યોન્યાશ્રય સંબંધ અ પ્રકારનો છે. એટલે હજી વાચકવર્ગ પુરતો વધેલો નથી, ત્યાં લગી આવાં લખાણ પ્રયોગદશાનાં અને સાહસિક જ ગણાવાને પાત્ર છે પણ એ હકીકત આની જોડનાં વધતાં જતાં સાહિત્યથી થોડ સમયમાં પલટાઈ જશે એવો મહત્તે વિશ્વાસ છે. ઇદાનીંતન કવિ બંધુઓની અનેકવિધ સર્જનપ્રવૃત્તિ ચડતા લોહીની છે અને વેગભર આગળ ધપી રહી છે, એ તો સૌ કોઈ જોઈ શકે છે. નિર્બંધ છંદમ લખતાં ગુજરાતી નાટકો અને નાટકાનુવાદો પ્રયોગો અને સાહસે મરીને સામાન્ય થઈ જવ, આવી કૃતિઓ તો નિર્બંધ છંદોરચનામાં જ

હોય એવો શિષ્ટ મત બંધાવા પામે, એવી એવી આશા હું
સેવું છું; એમાં જ ગુજરાતી કવિતા અને ગુજરાતી પદ્યરચનાની
પ્રગતિની સાચી દિશા જોનારો છું.

શેક્સપીયરનાં (તેમ બીજાં એ જાતિનાં) નાટકોમાં ગદ્ય
લખાણો સારી પેઠે હોય છે. સ્થળે સ્થળે એ ગદ્ય પણ એવા ગુણો-
વાળું હોય કે તે અંશ કવિત્વમય લેખવામાં બાધ ન આવે, અને
પદ્યમાં અનુવાદિત પણ શોભે, કવચિત પદ્યરૂપે વધારે બંધબેસતું
પણ લાગે, એમ બનવાજોગ છે. તાત્પર્ય કે અનુવાદની મૂળને વફાદારી
એટલે માખીની માખી ચકલીની ચકલી, ગદ્ય તે ગદ્યમાં જ, પદ્ય તે
પદ્ય રૂપે જ, ગીત તે ગીત જ, ગાળ તે ગાળ જ, બોલી તે બોલી
અને ગ્રામ્ય તે ગ્રામ્ય જ રાખવું જોઈએ એવાં કોઈ પણ દૃઢ બંધન
પાળવાં છૂટ નથી. મૂળ લેખ અને લેખકના દેશકાળમાં જે અશ્લીલ
કે સુરુચિથી વેગળું ના ગણાય પણ અનુવાદકના દેશકાળમાં તેવું
જ ગણાય એવું હોય, તે અંશેને ફેરવી લેવાની ય ‘નિર્બંધતા’
(છૂટ-ડિસ્ક્રેશન discretion) અનુવાદકને હોવી જોઈએ. સાદી
વાતચીતનું પ્રતિબિંબ સાદી વાતચીત જ હોય, કવિતાનું પ્રતિબિંબ
કવિતા જ, આવેશમયતાનું આવેશમયતા જ, કરુણ કે વીરનું કરુણ
કે વીર જ,—એવા એવા સ્થૂલ અને સંસ્કારી અનુવાદકને પૂરતી
છૂટ રાખતા નિયમોને જ પુરતા ગણું છું.

નિર્બંધ છંદ વાંચવાની પણ ખાસ કલા છે, એ ઉપર આવી
ગયું. પણ કાવ્ય હોય તેના વાચનમાં અભિનય (સ્થૂલ તેમ સાર્વિક
પ્રકારોનો) કોઈ અપવાદ જેવા સ્થળમાં જ અનિવાર્ય, અથવા
આવશ્યક અથવા તો ભૂષણરૂપ (અર્થઘોતક) બને છે, ત્યારે નાટકો
તો દશ્ય કાવ્યો; તેમના વાચનમાં એ ગદ્ય ને પદ્ય તમામના વાચનમાં
ઉચિત અભિનય જરૂરી એટલું જ નહીં તે ખાસ મહત્ત્વનો ગણાય
એ દેખીતું છે. અભિનય વાંચવામાં ન આવે ત્યારે નાટક પોતાનું
દશ્યકાવ્યત્વ ગુમાવીને પાશ્વ કાવ્યની જાતનું સાહિત્ય જ બની જાય
છે. અને સાભિનય વાચનમાં ને અર્થાનુકૂલ અર્થપોષક તથાપિ

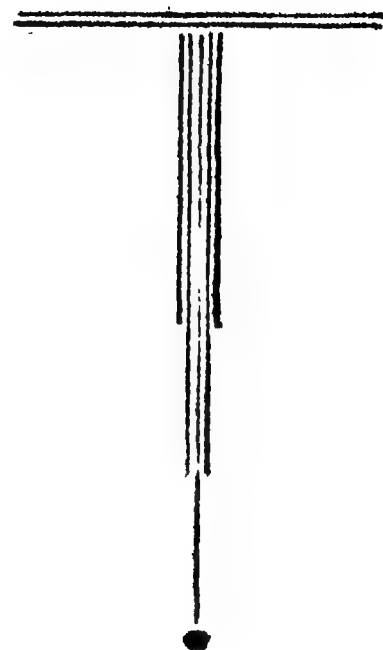
અભિનયશૂન્ય પઠનમાં તો ધણો ફેર હોય છે. ડિકન્સની નવલોના ઉત્તમ ભક્તો તેમાંના અંશો સહૃદયતાથી મોટે અવાજે વાંચતા તેમાં અને ડિકન્સ પોતે એ અંશોને સેંકડો પ્રેક્ષકોની સભાઓમાં સાભિનય વાંચતો તેમાં ખંડકે ખંડકે અને વાક્યે વાક્યે પણ ધણો ફેર પડી જતો. ડિકન્સને નાટ્યકલાની બક્ષીસ જ હતી. એના સાભિનય વાંચતો મોટે, તે જોવા સાંભળવાના ખાસ સંસ્કાર અને આનંદ માણવાને સેંકડો સાહિત્યરસિકો વારંવાર ઉભરાયા કરતા. નાટકના કવિ કે કવિ અનુવાદકે, અભિનયકુશળ નટ તખ્તા ઉપર પાત્ર સાથે બનતું તાદાત્મ્ય સાધીને જેમ સાભિનય બોલે, તેમ પોતાનું ગદ્યપદ્ય બોલી શકાય એ પ્રકારનું લખવાનું છે. એ લેખકની કલ્પનામાં નિરંતર તખ્તા ઉપરનો નટ રમી રહેલો હોવો જોઈએ. પોતાના નિર્બંધ છંદમાં તેમ ગદ્યમાં કવિએ વિરામો ચડાવડિતાર વેગ આદિની રગના સાભિનય પઠનને અનુકૂલ બની શકે એવી કુદરતી સાધવાની છે. અને તો આ અનુવાદમાં હુંસાબ્દોને ગદ્ય પદ્યમાં આ પ્રકારની અભિનયલાયકી સાધી છે કે નહીં એમાં એમને કેટલો વિજય મળ્યો છે એ ખાસ પ્રશ્ન આપણી આગળ ઉપસ્થિત થાય છે. નિર્બંધ છંદની વાચન કલામાં નિષ્ણાત રસિક પાઠક પાઠ્ય કાવ્યને વાંચે તેવી રચના એમને હાથે સધાઈ છે કે નાટકી સાભિનયતા પણ એમણે સાધી આપી છે ?

આ કૃતિને વાંચતાં અધિકારી વાચક આવા સવાલોને નિરંતર ધ્યાનમાં રાખે. એ સવાલોના જવાબ આજે ક્રાઈનાથીય ના દેવાય. ગમે તેવો પ્રતિષ્ઠિત હોય એવા એક વિવેચકે પણ ના દેવાય. આ કૃતિથી વધુ વધુ પરિચિત થતો શિષ્ટ વાચકવર્ગ આ વિષે ધીમે ધીમે જ નિર્ણય ઉપર આવી શકે. અને નિર્ણય મોટે લાગતો સમય ટુંકો થઈ જાય એક જ પ્રકારે. નટકલાકુશળ ક્રાઈ ચમ્પ આ કૃતિને ઉપાડી લે અને ભજવી બતાવે અને તેમાં વિજય મેળવે, નાટક-ભોગીઓ એ નટોનું આ હૈમ્લેટ જેવાને વારંવાર જતા જોવામાં આવે, એટલે એ બતાવ પોતે આવા સવાલોના છેવટના અને પૂરેપૂરા જવાબ આપી દે. વળી એવા તખ્તાવિજયે આ જાતનું

સાહિત્યસર્જન અવનવા લેખકોને હાથે આપણને મળતું થઈ જાય પણ મનમાનતી ઝડપે.

✓ મૂળનો અર્થ, અનુવાદ સ્થળે સ્થળે બહુ સારી રીતે એટલું જ નહીંને ક્યાંક ક્યાંક તો આપણને આનંદ અને આશ્ચર્ય થાય એવી નમૂનેદાર વફાદારીથી ઉતારે છે. મૂળમાંના આવેશ, લાગણીસંઘટન, વિરોધી પ્રકૃતિઓના સામના, વિષાદ અને મુંઝવણનાં વ્યાપક આવરણ, ધૈરતા, કરુણતા, સુંદરતા, અજ્ઞયખી, વગેરે વગેરે આ અનુવાદ સારી રીતે પ્રતિબિંબિતો મૂળ સર્જકની શક્તિઓનો આપણને ખ્યાલ આપવામાં સારી ફતેહ મેળવે છે. અને આટલા સ્થૂલ મૂલ્યાંકનમાં તો ઘણા અધિકારી વાચકો મહારી સાથે સંમત થશે એમ હું ધારું છું. સામી બાજુએ, ભિન્ન રુચિતંત્રવાળા તેમ આ સંક્રાંતિયુગની આપણી સમગ્ર સાહિત્યપ્રવૃત્તિને જુદી જ ભાવનાએ જોઈ રહી પ્રગતિને બદલે ઉલટી જ ગણતા કેટલાંક આગ્રહી બંધુઓ આની ટીકા કરવા અને આ પ્રયાસને ઉતારી પાડવાને પ્રેરાય તો તેય અસંભવિત નથી. સાહિત્યક્ષેત્રે વાદાવાદી અને રસાકસી વધ્યાં છે અને હજી વધવામાં હોય એમ લાગે છે. માટે તો અત્ર અભિપ્રાય દર્શાવીને ન પતાવતાં—આ પ્રવેશકને તેના પહેલા ખંડક (પૈરેગ્રાફ)થી જ અટકાવી ન દેતાં, ચર્ચામાં ઉતર્યો છું, અને મહારા અભિપ્રાયનાં કારણો સમજવાને ખરેખર ઇચ્છતા હોય તેવાને સમજાઈ જાય એવા સાદા રૂપમાં રજુ કરવાનું કર્તવ્ય યથાશક્તિ ઉઠાવ્યું છે. પ્રતિપક્ષી બંધુઓને છેવટ એક જ તુલના કરી જોવાની વિનંતિ સાથે વિરમું છું. આ પહેલાં હૈમ્લેટનો એક જ ગુજરાતી અનુવાદ થયેલો છે, નરભેશંકર પ્રાણજીવન દેવેનો. આ લેખક પણ એમ. એ. હતા, વિદ્વાન હતા, કોલેજમાં વર્ષો લગી ફિલસૂફીના અધ્યાપક હતા અને ઈંગ્રેજી સાહિત્યમાં તેમ ગુજરાતી લખવામાં વર્ષોની આવડતવાળા હતા. એમના હૈમ્લેટ સાથે આની તુલના કરી જોશે તેને આ અનુવાદની સજીવનતા અને સરસાઈ પાને પાને પ્રત્યક્ષ થયા વિના નહીં રહે.

હ મ્લે ૮

:: પાત્રો ::

કલોડીયસ	..	ઉન્માર્કનો રાજા
હુમ્બેટ	..	ગત રાજાનો પુત્ર અને આ રાજાનો ભત્રિજો
પોલોનિયસ	..	રાજમંત્રી
હારેશિયો	..	હુમ્બેટનો મિત્ર
ભાર્ટિસ	..	પોલોનિયસનો પુત્ર
વોલ્ટીમન્ડ, ફોરનેસિયસ રોઝનકાંદ્ઝ, ગીલ્ડનરટ્ન ઓસરીક	..	દરબારીઓ
માર્સેલસ બનડિ		
ફ્રાન્સીરકો	..	સૈનિક
રેનાલ્ડો	..	પોલોનિયસનો નોકર
ફોર્ટિનબ્રાસ	..	નોર્વેનો રાજકુમાર
કપ્તાન, પાદરી, આંગ્લદેશના એલચીઓ, ઉમરાવો, અન્ય દરબારીઓ, નટો, ખલાસીઓ, દૂતો, અન્ય નોકરો, તે હુમ્બેટના પિતાનું ભૂત		

: સ્ત્રી પાત્રો :

ગર્ટુડ	..	હુમ્બેટની મા અને ઉન્માર્કની રાણી
ઓફેલિયા	..	પોલોનિયસની પુત્રી

: સ્થળ :

એલસિનોર.	ઉન્માર્કમાં એક કિલ્લો.
----------	------------------------

અંક પહેલો
પ્રવેશ પહેલો
એલસીનોર

[કીલ્લાની દીવાલ પાસે. ક્રાન્સીરકો
પ્હોરો ભરતો. બર્નાર્ડો આવે છે.

બર્નાર્ડો : કાણ છે ત્યાં ?

ક્રાન્સી : કહે તું કાણ છે અરે. થોભ બતાવ કાણ છે ?

બર્નાર્ડો : મહારાજ તણો જય !

ક્રાન્સી : બર્નાર્ડો !

બર્નાર્ડો : ઐ જ.

ક્રાન્સી : કલાકને ટકારે તું આવ્યો સમય સાચવી.

બર્નાર્ડો : ટકારા બારના વાગે. ક્રાન્સીરકો ! સ્વપ્ન જા હવે.

ક્રાન્સી : મુક્તિ માટે ઘણો ઝગણી.

છે કડકડતી ટાઢ હેડાને મુજ પીડતી.

બર્નાર્ડો : ચોકીમાં શું થયું કશું ?

ક્રાન્સી : ઝાડપાને હલ્યું નથી. ✓

બર્નાર્ડો : જા સલામ તને ભાઈ !

હોરેશિયો મળે કે જો માર્સેલસ મળે તને
મુજ ચોકી તણા સાથી કે'જે વિલંબ ના કરે.

ક્રાન્સી : રે આવ્યા સાંભળું એને. હૂકમદાર ! થોભજો.

[હોરેશિયો ને માર્સેલસ આવે છે.

હોરે : મિત્રો હીંએ સ્વદેશના

માર્સે : ને તાબેદાર ડેનના.^૧

ક્રાન્સી : સલામ બેયને મારા-

માર્સે : સૈનિક ! આવજો ભલા.
કાણે મુક્ત તને કર્યો ?

ક્રાન્સી : બર્નાર્ડિએ લીધી જગા.
રે સલામ ફરી ભાઈ !

માર્સે : બર્નાર્ડિ !

બર્ના : આમ છું ! અહો !
હોરેશિયોય સાથમાં ?

હોરે : અરે અંશજ એ તણો.

બર્ના : હોરેશિયો ! ભત્રે આવ્યા. માર્સેલસ ! ભત્રે તમે.

માર્સે : થયું દર્શન આજે કે પેલા ભૂત તણું ફરી ?

બર્ના : હજી તો ના કશું દીકું.

માર્સે : હોરેશિયો કહે છે કે ભ્રમ એ કલ્પના તણો.
શ્રદ્ધા નથી જરા એને ભાવ્યું બે વાર આપણે.
લાવ્યો છું તેથી એનેયે, રાત્રીની ગણવા પળોઃ
બોલશે ભૂતની સાથે બેયું સાચું ઠરેજ તો.

^૧ ડેન્માર્કના અથવા ડેન્માર્કના રાજાના.

બર્ના : બેસ ધીરો થઈ જરા.

બેયું બે રાત જે અમે, વારંવાર કહી કહી
કુંકીયું કાન તારા, જે સાંભળવા ન તત્પર.

હોરે : હ્યો બેસો તો હવે. માંડ બનાડો ! તુજ એ કથા.

બર્ના : ગત રાત્રી વિશે જો જ્યાં, પેલો દેખાય તારલો,
ધ્રુવની પૂર્વમાં, એ જ આકાશ ખંડને હતો
તેજથી સળગાવતો, ત્યાં, મેં, માર્સેલસે અને,
ટકારે ઘંટના એક —

[ભૂત આવે છે.

માર્સે : શાન્ત ! બંધ કરો વાત. જો ! ત્યાંથી આવતું ફરી.

બર્ના : જો ! જો ! જાણે ન્યાં જાતે દેવલોક નૃપાલ એ.

માર્સે : જાની છો એટલે પૂછો હોરેશિયો ! તમે કશું.

બર્ના : શો આમેલુજ રાજાજી ! હોરેશિયો ! ખરું નહીં !

હોરે : અરે એથી જ હું બહુ આશ્ચર્યભયમૂઠ છું.

માર્સે : હોરેશિયો ! કહે કહે.

હોરે : તું કાણુ છે ? નિશા સમે જે આવ્યો ભમતો અહીં.
મૃત ડેન્માર્ક કરા, ને, નૃપાલનો ધરી વળા
એ ભવ્ય નષ્ટ દેહને ! બોલ આજા કરું તને.

માર્સે : અપમાનિત એ લાગે.

બર્ના : ચાલ્યું ઝડપથી અરે.

હોરે : થોભરે ! બોલ ! બોલ ! તું ! આજા કરું રહે ઉભો.

માર્સે : એ તો ગયું વિના બોલે.

બર્ના : હોરેશિયો ! હવે કહો શીકા કમવળા ધ્રુજે
આ ભ્રમ કે વિશેષ છે ?

હોરે : પ્રભુ હાજર જાણીને, નરી આંખે ન હોત જે
જોયું હું માનતે કદી.

માર્સે : રાજા જેવું તને લાગ્યું ?

હોરે : જેમ તારા સમોજ તું.
આજ બખ્તરમાં સજ્જ હતા જે વાર એમણે
નોર્વે^૧ ગર્વિષ્ટની સાથે બેસ્યો સંગ્રામ કારમો;
આમજ એકદા એના ક્રોધથી વાતમાં ભવાં
ચઢેત, પોલ્સને^૨ જ્યારે માર્યા હિમ પરે હતા.
અદ્ભુત છે ખરેજ આ.

માર્સે : પહેલાં આમજ એ વાર મધ્ય રાતે ખરોખર,
આગેથી અમ ચોકીની કવચધારી ગયું હતું.

હોરે : વિચારવું મને શું ના સુઝે પરંતુ લાગતું
શુકનો રાજ માટે તો એકંદરે અમંગળ.

માર્સે : ઠીક કહ્યું. હવે બેસો કહો જે જાણતું મને
શા માટે સખ્ત છે પહેરો, આ, આખી રાત દેશમાં;
શા માટે દિનરાત આ દાડગોળા બનાય છે;
વળી વ્યાપાર શસ્ત્રોનો છે પરદેશ સાથમાં;

ભરતી બહુ શા માટે નૌકાકારો તણી વળી,
સૌ વાર સરખા એના પ્રચંડ કાર્ય ભારમાં;
છે શું ચાલી રહેલ આ સ્વેદભીની ત્વરા થકી
રાત ને દિવસો સાથી સરખા, શ્રમના બને ?
બોલો કાણ કહી શકે ?

હોરે : રે હું કહીશ એ કથા.

ચાલે છે વાત છાની કે આ દેવલોક ભૂપને
મૂર્તિ દેખી હતી જેની, ફ્રાટિનપ્રાસ રાજને
નોર્વેના, અભિલાષી જે માન માટે, નિમંત્રણ
કર્યું યુદ્ધ તણે કાળે. હું મ્લેટ વીર આપણાં
પ્રતિષ્ઠા જેમની મોટી, આ બાબુ લોકમાં બહુ
ફ્રાટિનપ્રાસને જીત્યો; જેથી કરી કરારમાં
રાજ સિદ્ધા સહીવાળા, લખ્યા પ્રમાણ સર્વ એ
હારી બેઠો વિજેતાને; સૌં રાજપાટ જીંદગી.
મૂકી સામે હતી ભૂપે, ભૂમિ અલ્પજ હોડમાં
વિજયા થાત જે એ, તો ફ્રાટિનપ્રાસને મળે.
મળી હું મ્લેટને તે તો, લેખબળે કરારના.
હવે આગળ સાંભળો. ફ્રાટિનપ્રાસનો પુત્ર
તેજસ્વી છે યુવાનીયો, અણકસાયલો છતાં,
નોર્વેની હદમાં એણે, ગુંડા ને ધાડપાડુઓ
જમાવ્યા અન્ન આપીને કાંઈ સાહસ કાળ, છે
જેમાં છાતી તણું કામ. ને એ સાહસ એટલે
બીજું કાંઈ નહીં યુદ્ધ, લાગે છે સરકારને.
પિતાએ રાજ જે બોયું લેવું તે બળજેરથી
માનુ છું હેતુ આજ છે, તૈયારી આપણી તણે
આ પહેરો ને ધમાલ સૌ ત્વરાનું મૂળ કારણ -

બર્ના : આજ હેતુ મને પણ લાગે છે. હોય અન્ય ના.
સમજાય હવે મૂર્તિ અપશુકનિયાળ એ
રાજની પ્રતિમા સમી, યુદ્ધ કારણ જે હતા,
સજ્જ બની ફરે અહીં, ચોકી સામે બરોબર.

હોરે : વિચાર ચક્ષુમાં જાણે ખુંચતી રજની કણી.
મહારાજ્ય હતું રોમ પૂર્ણ જાહોજલાલીમાં
જુલીયસ^૧ મહાબળી પડ્યો તેજ સમે જરા
પૂર્વે, ત્યાં તો જણાયા'તા અશુભ શુકનો ધણાં;
ધોર સૂની પડી દીઠાં, ઓઢેલ પ્રવેત વસ્ત્રને
રોમના રાજ માર્ગમાં પ્રેતો એ ચીસ પાડતાં.
દેખાયા બળતા તારા, ઝાકળ બિન્દુ લોહીના,
ભીષણ રૂપ સૂર્યનું, ને આદ્રાપતિ સોમનો
જેનો પ્રભાવ મોટો છે વરણ લોકની પરે
શેા મૃતપ્રાય દર્દથી રાહુગ્રસ્ત બની થયો !
ભયંકર બનાવોની આગાહીરૂપ ને વળી
દૈવધાવા^૨ સમા ચિહ્નો, શુકનો ભાવિ સૂચક
પૃથ્વી આકાશ દેખાડે આપણા પણ દેશમાં.

[ભૂત આવે છે.

શાન્ત! જુઓ! જુઓ! પણ ફરીને આવતું અહીં
મરું તો પણ જાઉં હું સામો. રે ભૂત! થોભ તું!
અવાજ તું શકે કાઠી, ને વાચા હોય જો તને
તો ખોલ.

૧ જુલીયસ સીઝર રોમનો સમ્રાટ.

આમાં બ્લેમનું વર્ણન એ વાસ્તવિક રીતે રોકસ્પીયરના જમાનાનું ગણાય.

૨ મરાઠીમાં 'વરધાવા' એટલે વર આવે છે એ વધામણી આપવા આગળ આવે છે તેને કહે છે. અહીં દૈવની આગાહીરૂપ માટે 'દૈવધાવા' એ શબ્દ લીધો છે.

શુભકારજ કાંઈ ને કરવું હોય, ને થકી
મુક્તિ મળે તને અને મારું પુણ્ય વધે વળી,
તો બોલ.

ને અમંગળ દેશના વિશે કેા જ્ઞાન હો તને
જાણી આગળથી જેનું અપવારણ થાય તો,
રે બોલ.

કે ભેગું ધન તેં કરી કૃપણ રીત દાટીયું
ભૂગર્ભે, ને થકી જીવો અંતે ભૂત બની ભમે;
બોલ બોલ રહે ઉભો !

[ફૂકડો બોલે છે.

માર્સેલસ ! જવા ન દે.

માર્સે : મારું લાલા વડે મારા ?

હોરે : માર ને ના રહે ઉભું.

બર્ના : અહીં આ.

હોરે : ના તહીં

માર્સે : ગયું !

ના શોભે બળજેરીનો ભવ્યતા સાથ સામનો
એ તો માત્ર હવા, કયાંથી, કેા ધાયલ કરી શકે ?
વ્યર્થ સૌ આપણા તેથી, પ્રહારો મશ્કરી સમા.

બર્ના : બોલવાની હતી ઇચ્છા, ત્યાં સ્વર ફૂકડે કર્યો.

હોરે : મળતાં રાજ તેડું જ્યાં, ખીકે દોષિત ચોંકતા
 તેમજ ચમકેલ એ. સાંભળ્યું પણ છે વળી;
 શરણાઈ પ્રભાતની એ, તીણા દીર્ઘ સ્વરથી
 ફૂકડો દિનનાથને જગાડતો; અને સુણી
 એ સ્વયંક સ્વરોને સૌ, જળમાં, સ્થળમાં વળી
 અગ્નિ આકાશમાં જ્યાં ત્યાં ભમતાં ભૂત સત્વર
 નિજ સ્થાને ફરે પાછાં; સત્ય એ લોકવાતનું
 ભૂતે આજ બતાવીયું.

માર્સે : જે પણ ફૂકડો બોલ્યો તેવું અદૃશ્ય એ થયું.
 એવી છે માન્યતા લોકે એ શુભ પવને સમે
 ઉજવે જન્મનો દિન^૧ પ્રભુ ઇસુ તણો બધા,
 પંખી પ્રભાતનું ગીતો, આખીયે રાત ગાય છે;
 કહે તેથી પિશાચ ને ભૂતો ના નીસરી શકે
 ભૂતળે. સુખદા નિશા, શુભદષ્ટિ અદ્યોતણી
ના વલગાડ ડાકણો કે પરીનો, પવિત્ર ને
મંગળ કાળ શો ખરે!

હોરે : મેં પણ સાંભળેલ એ. શ્રદ્ધા છે વાતમાં મને—
 આ જો ! પ્રભાત આવતું રક્ત અંબર ઓઢીને
પૂર્વમાં ગિરિશૃંગના તુષાર પર ચાલતું.
 ઉઠાવીયે હવે પહેરો. અને હું સ્વયના કરું
 જે જોયું આજ રાતમાં કેવું હું મ્લેટને બધું.
 પૂર્ણ વિશ્વાસ છે મને ભૂત જે મૌન તો હતું
 આપણી સાથ, બોલશે જોઇને એમને નકી.

^૧ નાતાલનો દિન ઇસુ ખ્રીસ્તનો જન્મદિન.

સંમતિ શું તમારી છે કરવી વાત એમને
આપણા પ્રેમ ખાતર. છાજે છે ધર્મને વળા?

માર્સે : મારી છે પ્રાર્થના પણ એજ ને જાણુતો વળા
ક્યાં એ પ્રભાતમાં હશે.

અંક પહેલો પ્રવેશ બીજો

[નોખત વાગે છે અને રાજા, રાણી,
હંમેટ, પોલોનિયસ, લાર્ટિસ,
વોલ્ડીમન્ડ, કાર્નેલિયસ, ઉમરાવો
અને નોકરો પ્રવેશ છે.]

રાજા : પ્રિય બ્રાતાતણું દુઃખ તાણું હંમેટને હજી,
કરવો શોક રે ઘટે અમારે યે; વળી સહુ
રાજ્ય છે અમ દુઃખમાં રૂપ્યું; તથાપિ આખરે
સ્વભાવને ડહાપણે કર્યો મહાત, અને અમે
શોક વિવેક દાખવી, એને સંભારતા અને
સાથે ન તો વિસારતા જાતને પણ, [એટલે
રાણીજી આજના ને જે ભાભીજી એકદા હતા,
આ શૂરવીર રાજના માલકા હકદારને,
બહુ સંતાપ મિશ્રિત સંતોષ સાથ ને વળી
(હિર્ષાશ્રુ એક આંખમાં, અને શોકાશ્રુ અન્યમાં,
લગ્નમાં શોકગીત ને મંગળ ગીત મણુમાં,
શોક આનંદ એ રીતે તોળીને સરખાં અમે,
પત્ની કર્યાં. તમારી એ પૂછી હતી સલાહ ને
પહેલેથી સાથ છે તમે આમાં. આભાર સર્વનો.
જે કહું છું હવે જાણો સર્વ છે; બળની અમ
કિંમત લધુ આંકતો ફેર્ટિનબ્રાસ નાનડો.
અથવા માનતો, રાજ્ય, મૃત્યુથી પ્રિય બંધુના
છિન્ન ભિન્ન થયું સર્વે. સેવતો સ્વપ્ન એ વળી
લાભ લેવા સતાવતો સંદેશા પાઠવી અને
પિતાએ દેશ ખોયો જે, અમારા વીર બંધુને,
માગતો સર્વ એ પાછો કરાર લેખ સાથમાં.]

પત્યું એતું. હવે સભા બોલાવી આજ તે વિશે
કહું કારણ. નોર્વેમાં કાકા ફ્રેડરિકાસના
પથારીવશ ને વળી છે કમળેર. સાંભળે
ના ભત્રિજા વિશે કશું. લખ્યો કાગળ એમને
સેના ઉભી પ્રજામાંથી કરતો અટકાવવા.
કોર્નેલિયસ ! તું ભલા ને વોલ્ટીમન્ડ પાઠવું
સંદેશો જઈ દેવા આ વૃદ્ધ નોર્વે નૃપાલને.
પત્રમાં વિગતે લખ્યું, સત્તા વિશેષ ના દહિં
રાજાની સાથે તો વાતો કરવા વધુ. આવજો !
(સંતોષે કાર્યશીલતા તમ કર્તવ્યભાનને.)

કોર્ને : આમાં ને સર્વમાં અમે, જે કર્તવ્ય બજાવશું.
વોલ્ટી :

રાજા : [શંકા નથી મને જરા. આવજો ! આવજો ! તમે.]

[કોર્ને. ને વોલ્ટી. જાય છે.]

રાજા : હવે લાર્ડિસ ! શી તારી વાર્તા ? છે કંઈ યાચના
એમ જાણ્યું હતું. કહે કહેવાનું યથાર્થ જે;
લાગશે કરવા જેવું ડેનને, વ્યર્થ ના જશે
લાર્ડિસ ! તુજ બોલવું. શું તારી યાચના કહે.
છે એવું કાંઈ માગે તું, આપી શકું ન હું તને ?
શિરને જેમ સંબંધ હૃદય સાથે છે, અને
હસ્ત તો મુખને જેમ સેવે સદા, પિતા તુજ
ડેન્માર્ક રાજવી ફરી સાથે સંબંધ એ ધરે.
લાર્ડિસ ! શી છ પ્રાર્થના ?

લાર્ડિ :

ભયપ્રદ મહારાજ !

ક્રાન્સ પાછું જવા માટે માગું સંમતિ આપતી.

આવ્યો ડેન્માર્ક ત્યાંથી હું ખાસ રાજ્યાભિષેકને
કાળે કર્તવ્ય બૂઝીને. હવે તો પૂર્ણ એ થયું
મુજ કર્તવ્ય. છે ધ્યાન ઈચ્છા ક્રાન્સ જવા ભણી.
ક્ષમા માગી ધરું પામે સંમતિ માટે અર્જ આ.

રાજા : છે આજ્ઞા તુજ તાતની? પોત્રોનિયસ! શું કહો?

પોત્રો : છે મહારાજ! નીચોવી હૃદય મુજ, કષ્ટથી
મંદ સંમતિ મેળવી, વીનવી વીનવી મને
આખરે વશ કીધો, મેં કમનથીજ હા ભણી.
મારી છે અર્જ આપને આજ્ઞા આપો વિદાયની.

રાજા : લાર્ટિસ! જા ગમે જ્યારે. તારો સમય છે વળી
એ સમય વિતાવજો તું યોગ્ય રીત છૂટથી.
અને હુમ્મેટ! ભવિષ્ય વળી પુત્ર હવે મુજ!

હુમ્મેટ : (સ્વગત) સંબંધમાં વિશેષ છું. સ્નેહીથી તો કમી હરું.

રાજા : હજી કેમ તને ઘેરે વાદળ શો વિપાદ આ?

હુમ્મેટ : ના મહારાજ! પીડે છે ઉત્તરો રવિતાપ તો^૧

રાણી : પ્રિય હુમ્મેટ! તું હવે તજ દે ગ્તાનિ. સામું જો
ડેન્માર્ક પતિની મિત્ર દૃષ્ટિયે. નવ શોધ તું
નીચી નજર ઢાળીને માટીમાં દેવ શા પિતા.
સામાન્ય ધર્મ છે એ, જે જન્મે નિશ્ચય તે મરે;
ખેત્રી પ્રકૃતિમાં અંતે, સૌ પરબ્રહ્મમાં ભળે.

૧ અહીં રવિતાપના જે અર્થ થાય છે. (૧) સૂર્ય અને (૨) રાજા.

હુમ્લેટ : માતા સામાન્ય છે એ તો.

રાણી : હોય સામાન્ય^૧ જો, કેમ દેખાડતો વિશેષ તું ?

હુમ્લેટ : 'દેખાડું', માત ? ના, એ છે. 'દેખાડું' શબ્દ જાણું ના આ શાહી રંગનો ઝમ્મો ના ભલી જનની ! વળી કાળા ગંભીર પોશાકો શોકના વ્યવહારના, ના તો નિશ્વાસ સાથે એ ખોટા ઉચ્ચાર હાયના, સહજ આંખથી વહેતાં વિપુલ ઝરણાં ન તો, અહેરો પડેલ કે ખીજાં અનેક રૂપ દુઃખના, સમજવી શકે અરે વ્યથા મારી ખરેખરી. છે એ દેખાડવા માટે સૌ હાવભાવ, ને શકે ભજવી કાઢ, એને તો. પણ અંતરની વ્યથા મારી, દેખાવથી પર; આ તો છે માત્ર વસ્ત્ર ને અલંકારો જ દુઃખના.

રાજા : હુમ્લેટ ! આ પિતા કાજે શોક તારો પ્રતીતિ તો કરાવે સ્નેહભીના એ સ્વભાવની. વિચારવું ઘટે તોયે. પિતાજીએ ખોયા નિજ પિતા અને તેણે નિજ પિતા વળી. જે રહેનાર પાછળ વાતસલ્ય ધર્મ જાણીને સારે મરણ શોકથી કાળ પર્યંત કાંઠયે. પણ મમત દુઃખનો એ દુરાગ્રહ નીચનો; શોક નામદર્નો; ન એ ઇશ્વરાધીન વૃત્તિ છે; મનની નબળાઈ ને અધીરપણું ચિત્તનું; શિસ્ત વિહીન મૂર્ખા એ

.....
૧ અહીં સામાન્યના જુદા જુદા અર્થ છે. ૨ દેખાડું શબ્દનો હુમ્લેટ બીજો અર્થ લે છે.

બુદ્ધિ; વળી થયું જે, તે જાણતા કે થશે જ એ; ક્ષુદ્રમાં ક્ષુદ્ર જેવો એ સર્વ સામાન્ય ભાવ છે. શા કાજ કરવો આવો શોક આવેશમાં વ્યથા? પ્રભુનો અપરાધ એ; ગુન્હો મૃત જનો તણો; ને દોષ પ્રકૃતિ સામે, બુદ્ધિ ને અર્થહીન છે, પિતૃ મરણ સામાન્ય ગણે વસ્તુ, પુકારતી જે, મૃત્યુ સમયે વળી આદિ માનવથી ગણી, આજે મરેલ તેનાં કે ‘આમ થાયજ ને થશે’. વિનંતિ છે તને કે તું પછાડી શોકને, પિતા તુલ્યજ અમને ગણે. કેમ કે જગ જાણતું અમારી પાછળે તું છે આ ગાદીનો ધણી ખરો. ને જે પ્રેમ પિતાનો છે નિજ પુત્ર વિશે ત્યમ. અમારો પ્રેમ છે તુંમાં. વીટનબર્ગ^૧ ત્યાં જવા પાછાં જે અભિલાષ છે તારા ના અમને ગમે. અમારી પ્રાર્થના છે કે સંકલ્પ ફેરવી અહીં તું રહે અમ ચક્ષુને સુખ આનંદ આપતો પ્રધાન દરબારી ને, ભત્રિજો અમ પુત્ર તું.

રાણી : હુંમ્લેટ ! તુજ માતની પ્રાર્થના વ્યર્થ જાય ના વીનવું તું રહે અહીં વીટનબર્ગ ના જતો.

હુંમ્લેટ : માતા ! આજા તમારી હું કરું પ્રયત્ન પાળવા.

રાજા : ઉત્તર યોગ્ય છે આ ને પ્રેમલ. ગણુજે વળી ડેન્માર્કમાં અમારું તે તારું. રાણી ! હવે જશું- હુંમ્લેટનો જવાબ આ, તત્પર, નમ્ર ને વળી

અંતર મુજ આનંદે અને એની ખુશાલીમાં
સુરાપાન કરે આજે ડેન્માર્ક પતિ. વાત એ
કહેશે મેઘને તોપો. રાજના રંગરાગના
સુરો વ્યોમ સુધી પહોંચે, વ્યોમયે ગાજશે અને
જવાબ વાળશે પૃથ્વી ગાજી. ચલો ચલો હવે.

[નોખત ગગડે છે. હું મ્લેટ
સિવાય બધા નય છે.

હું મ્લેટ : રકડણ કઠણ કાયા ઓગળી ઓગળીને
રે બિન્દુ ઝાકળ તાણું શિદ ના બને આ !
પ્રભુ પરમ પુરાણા ! હાય કીધો મનાનો
શેં આપઘાત વિષયે^૩ અતિ ઘોર ધારો !
૪ પ્રભુ ! પ્રભુ ! શ્રમાર્તને શુષ્ક બેસ્વાદ શા વળી
નિષ્ફળ વ્યવહાર છે આ દુનિયા તણાં ! અરે
ધિક્કાર દુનિયાને એ, વાડી છે ઝાંખરાં તણી
સુકાયલી. સડેલ ને નીચ જે સૃષ્ટિમાં સહુ
ભરેલી તે વડેજ છે. રે ! આટલી હદે જશે !
મહિના બેજ વીત્યા આ મૃત થયે ! અરે નહીં
બે પણ ! શ્રેષ્ઠ શો રાજા ! ને સાથે સરખાવતાં
આની દેવ હતા એ તો. આ છે દાનવ ! શો હતો
પ્રેમ માતા પરે ! સહે, ના, એ લહર વાયુની
જે વાય મુખ જોરથી એના. આકાશ ભૂમિ રે !
શું સંભારું હવે ? કૃત્રી વીંટાતી વેલડી સમી
પોપણ મળતું જેમ, અધિક વધતી ક્ષુધા

૧. એવી માન્યતા છે કે નીચેથી તોપ ફેડે ત્યારે એના પ્રત્યુત્તરમાં એટલે
પ્રત્યાઘાત તરીકે વાદળ પણ ગગડે છે. ૨. માલિની-વસંત છંદ. ૩. પ્રીતી
ધર્મમાં આપઘાત કરવો એ પાપ ગણાય છે. ૪. અનુબંધ.

તેની; અને છતાં ફક્ત મહિનામાં! — વિચાર શો
એ કરવો હવે! — નારી નામ અંચળતા ખરે!
એકજ મહિનો! હજી જૂની પગરખી ન થઈ
જે પહેરી મૃત દેહની પિતાના પાછળે વળી
અશ્રુ અખંડ સારતી ચાલેલી! હાય! એજ એ —
રે! રે! બુદ્ધિ વિનાના એ પશુઓ પણ શોચતાં
આ થકી તો વધુ. મુજ કાકાને પરણી અરે
પિતાના બ્રાતને જે ના પિતા જેવો જરા, જ્યમ
ભીમ જેવો નથી જ હું! ફક્ત એકજ માસમાં,
એ જૂઠાં આંસુનો ક્ષાર બળતી આંખમાં હજી
ના ધોવાયો હતો ત્યાં તો પરણી! દુષ્ટ ઓ ત્વરા!
શી ચાલાકી વડે અરે બીભત્સ બાથમાંજ તેં
ધોકલી. સાર ના આમાં. દીસે ના શ્રેય એ થકી.

[આગળ નજર નાખતો.

ને હૈયું ભાંગતાંયતે મારે તો મૌન ધારવું.

[હોરેશિયો, માર્સેલસ
ને બર્નાર્ડો આવે છે.

હોરે : મહારાજ તણો જય.

હુમ્મેટ : ખુશી કુશળ જોઈને.
હોરેશિયો! ન ભૂલું તો!

હોરે : સેવક એ મહારાજ! છું તાબેદાર સર્વદા.

હુમ્મેટ : સજ્જન! મિત્ર રે ભલા! બદલું તુજ સાથ એ
સ્થિતિ. હોરેશિયો! ક્યાં તું વીટનબર્ગથી અહીં?
માર્સેલસ!

માર્સે : મહારાજ!

હું મ્લેટ : ખુશી તનેય જોઈને. (અનાડિને) નમસ્કાર લલા તને.
વીટનઅર્ગથી આવ્યા સૌ શા કાજ અહીં તમે ?

હોરે : રખડુ રવડયાં કરે.

હું મ્લેટ : ના રહું સાંભળી એ, હું તમ દ્વેષી મુખેય ને
કાનને બળજોરથી મારા ના સાંભળાવજો
નિજ વિરુદ્ધની વાતો. જાણું રખડુ ના તમે.
એલસિનોરમાં શું છે તમારું કામ ? જાવ તે
પૂર્વે પીતાં^૧ અમે ખૂબ તમને શીખવાડશું.

હોરે : યાત્રા કાજ અમે આવ્યા પિતૃશય તણી પ્રભુ !

હું મ્લેટ : ઉપહાસ સહાધ્યાયી વીનવું ના ઘટેજ આ
આવ્યા ખરે તમે સૌ તો માતાના લગ્ન મહાલવા.

હોરે : ખરેખર મહારાજ ! ઉપરા ઉપરી થયું.

હું મ્લેટ : એ તો કસર ત્રેવડ હોરેશિયો ! વધેલ જે
મૃત પકવાન તેમાંથી જમણો થાય લગ્નના —
જોયો એ દિન તે થકી રે બહેતર સ્વર્ગમાં
જોવો એ શત્રુને કદા. હોરેશિયો ! પિતા મુજ
પિતા જાણે નિહાળું છું —

હોરે : કહો કયલાં મહારાજ !

હું મ્લેટ : હૃદયાભ્યંતરે મારા —

હોરે : એકદા મેં હતા જોયા ઉત્તમોત્તમ એ નૃપ.

૧ નવો રાજા ખૂબ દારૂડીયો છે તેની મશ્કરી હું મ્લેટ કરે છે.

હું મ્લેટ : એકંદરે બધું જોતાં રે પુરુષાવતાર એ.
જગે આ, એમની જોડ, ના જડે ના જડે કદી.

હોરે : કાલ રાતે જ મહારાજ ! મેં જોયા એમને સ્વયં.

હું મ્લેટ : જોયા ? કાને ?

હોરે : મહારાજ રાજાને આપના પિતા.

હું મ્લેટ : જોયા પિતા કહો છો શું ?

હોરે : આશ્ચર્યને જરા રોકા. એ સુણતાં લગી તમે.
સાંભળો ધ્યાન રાખી, છે સાક્ષી આ સજ્જનો વળી
અદ્ભુત એ બનાવના.

હું મ્લેટ : કહો કહો રે સત્વર -

હોરે : બે રાત સામગ્રી ચોકી ભરતા સજ્જનો હતા
માર્સેલસ અને બીજા બનાડો. મધ્યરાતના
ઘોર અંધારમાં દીડી એ આકૃતિ પિતા તમ
જેવી સજ્જ પગેથી તે માયાં સુધી. જણાઈતી
પ્રતાપી પગલાં ધીરાં સાંડતી પાસથી ગઈ
ત્રણવાર ભયતરત વિરિમત ચક્ષુની વળી,
દંડો પહોંચી શકે એ તો એટલી નજદીકથી.
એ તો બન્યા હતા લોચા ભયથી, મૂક ને અરે
બોલી શક્યા જ ના કશું. ગુપ્તમાં જ કરી મને
આ વાત એટલે ત્રીજી રાતના સાથ એમની
ગયો હું પણ ચોકીએ. જે પ્રમાણે કહેલ, એ
સમયે એ જ આકૃતિ સર્વ કથન સત્ય છે

એ જોયું. ભૂત આવે છે ઓળખ્યા મેં પિતા તમ
સરખા જેમ હસ્ત એ.

હુમ્લેટ : ક્યાં દેખાયું હતું તને ?

હોરે : દીવાલ પાસ ચોક્કામાં.

હુમ્લેટ : તેં પણ વાત ના કરી ?

હોરે : મેં તો કરી મહારાજ !

વાળ્યો ઉત્તર ના એણે તોપણ એકદા મને.
લાગ્યું કે ઉંચકી શિર જાણે એ બોલવા જતું.
મેં ઉઘાડ્યું પરંતુ ત્યાં થયું પ્રભાત, ફૂકડો
પુકાર્યો જોરથી, શબ્દ, સુણી, ત્વરા થકી થયું
અદૃશ્ય જોત જોતામાં.

હુમ્લેટ : આ તો વિસ્મયકારક.

હોરે : હું જીવું છું મહારાજ ! એ એટલુંજ સત્ય છે
આપને આ જણાવવું ધર્મ માની જણાવતા -

હુમ્લેટ : બરોબર ! બરોબર ! સજ્જનો ! ના સુઝે કશું -
છે ચોકો રાતના આજે ?

માર્સે : અમારીજ મહારાજ !
બર્ના :

હુમ્લેટ : શસ્ત્રસજ્જ કહ્યું તમે ?

માર્સે : જી મહારાજ ! સજ્જ એ.
બર્ના :

હુમ્લેટ : નખશિખ ?

માર્ગ :

७ संपूर्ण.

ਪਾਤੀ :

માથાથી પગ લગી એ.

હુમ્મેટ : ના એ અહરે તમે જાઓ ?

હોરે : હા મહારાજ ! ટોપ તો હતો ખુન્નો.

હુમ્લેટ : ભવાં ચઢેલ ઝેમના ?

હોરે : કોધના કરતાં ચહેરા વિપાદે આવર્યો હતો.

હૈમલેટ : વાને પાણુર કે લાત્ર ?

હારે : ૭ શીકેવાન.

હામ્લેટ : નાખી નજર તું પરે.

હારિ : વારંવાર.

હુમ્મેટ : રે હું ત્યાં હોત જો તો તો.

ਉਤਰ :

अथ विरिमत यात.

હુમ્બેટ : થાત થાત. ગયું વારે ?

હોરે : સામાન્ય ગતિએ ગણે એકસો ત્યાં લગી હતું.

માર્ગ :

ਪੰਨਾ :

ना वधारे वधारे.

હોરે : ના. જ્યારે મેં જોયું એહને.

हर्म्योद : ने दाही श्वेत के नहीं ?

હોરે : જોયેલ જીવતાં તેવી રૂપેરી છાંટ ધારતી.

હું મ્લેટ : આવીશ ચોક્કીએ રાતે. કદાએ આવશે ફરી.

હોરે : મને વિશ્વાસ છે નહીં.

હું મ્લેટ : આકૃતિ જો હશે ધારી એણે પૂજ્ય પિતા તણી
ખેલીશ સાથ એની હું ભણે પાતાળ ફાટતું
આજા થાય અને મૌન સેવવા. પ્રાર્થના મુજ
જો દર્શન વિશે કહ્યું ન કાને, રાખજો હજી
ગુપ્ત એ, જો જીઓ રાતે, રાખજો મનમાં, મુખે
નવ એ લાવશે તમે. વાળીશ તમ પ્રેમનો
હું બદલો. નમસ્કાર. વચમાં અગિયારને
ખરની મળ્યું હવે ચોક્કીએ, આવજો તમે !

બધા : પ્રણામ છે મહારાજ !

હું મ્લેટ : તમારો પ્રેમ હું માગું મારો તમ વિશે જયમ.

[બધા જય છે હું મ્લેટ સિવાય.

શસ્ત્ર સજ્જ પિતાજીનું સૂત ! દીસે અમંગળ
કાળું કંઈક ભાસે છે. રે આવે રાત સત્વર !
ત્યાં સુધી જીવ ! શાંત થા. દુષ્કર્મો તો થશે છતાં
દષ્ટિ સામે મનુષ્યની ઢાંકવા દાટવા એને
ભૂ સમગ્ર મથે છતાં.

અંક પહેલો
પ્રવેશ ત્રીજો

[પોલોનિયસના ઘરમાં એક ખંડ.
લાર્ટિસ ને ઓફેલિયા આવે છે.

લાર્ટિ : મૃકાયો નાવમાં મારો સૌ સરંજામ. આવજો !
તે જ્હેન ! અનુકૂળ જો વાયુ કેા નાવ આવતું
રહેતી સુપ્ત ના, મને સંદેશો મોકલાવજો.

ઓફે : શંકા છે એ વિશે તને ?

લાર્ટિ : ને હૃમ્મેટ વિશે, એની તુચ્છ કૃપા વિશે વળા
ગણજો ક્ષણનો તુકકો, રમત એ યુવાનીની
સૃષ્ટિ તણી વસંતનું એ વાયોલેટ પુષ્પ જે,
ત્વરાએ ઉગતું, પણ અસ્પર્શી; પરિમલે
પણ ક્ષણિક. છે એ તો પળનો પમરાટ ને
મગ્ન; ના વધુ એ થકી.

ઓફે : છે ના વિશેષ એ થકી ?

લાર્ટિ : ગણજો ના વિશેષ તું.
આ જીવચંદ્ર ના વધે માત્ર એક દિશા મહીં.
સ્થૂલ ને સ્નાયુમાં; જેમ દેહમંદિર આ વધે
આત્મા ને બુદ્ધિના વધે સાધના ક્ષેત્ર સાથમાં.
પ્રેમ તારા પરે હશે એનો આ ક્ષણ, ના હશે
દોષિત છળથી વૃત્તિ વળી લાંછિત આ ક્ષણે.
ભય ધટે વિચારવો. જે ઉચ્ચ સ્થાન ભોગવે
એથી ઈચ્છા પરાધીન એની, ને જન્મ કારણે
છે પરવશ. સામાન્ય જન જેમ ન એ નિજ

જીવનને ધડી શકે. એમની સુરુચિપરે
 આધાર રાજ્યના સૌખ્ય સુરક્ષિતપણાં તણો.
 શિર જે અંગના વળા એ ઇચ્છા તે તણી અને
 સંમતિ, એમની રાખે અંકુશે મરજી વળા.
 આવે સમય ને કહે પ્રેમ તારા પરે, તવ
 માનજે બુદ્ધિ ને લાગે કે એના શબ્દ શક્ય છે
 કાર્યમાં મૂકવા, ને એ ડેન્માર્કની પ્રજા તણો
 અવાજ સાથ જો હશે. આખરે ભયમાં નથી ?
 વિચાર, પ્રેમગીતો જો શ્રદ્ધા રાખી સુણેજ તું
 ચિત્ત ચોરાય તારું ને શિયળ ધન સોંપે તુ
 કામનાને અસંયમી એની. તું ચેતજે વળા
 એ ભયથી. ખરે ભોળા ! ખરે ઓફેલિયા મુજ !
 રોહ પાછળ રાખીને તારો દૂરજ તું રહે
 ભીતિથી કામ બાણની. સાવધાન કુમારિકા
 ભૂલતી જો બતાવતી સૌંદર્ય નિજ, ચંદ્રને.
 સદ્ગુણ પણ ના બચે જ્ઞાણાં દુષ્ટના થકી.
 કૂળાં છોડ વિશે, કળા જેમની ના હજી પુટી
 સહજ છે સડો તેમ, તુષારાર્દ્ર પ્રભાતને
 યુવાના, ભય છે વ્યાધિ વંટાળનો. રહેજે તું
 સાવધ. શ્રેષ્ઠ છે ખરી ભય રાખે સલામતી.
 યુવાનીયે ઉઠાવતી બંડ તો નિજ સામે, જો
 બીજું ના એહને મળે.

ઓફે : પાઠના સારને તારા, રાખું હૃદય રક્ષક
 ગણી. પણ બલા જાત મારા ! બતાવ ના મને
 માર્ગ એ સ્વર્ગનો કાઈ અનાડી ઉપદેશકો
 બતાવે, જે ચઢાણમાં સખ્ત, કાંટાળ જો વળા

જ્યારે પોતે લહેરથી છેલ છકેલ મસ્ત શો
ખૂંદતો રંગ રાગના ગુલાબી પંથને નિજ
અવગણી સુખોધ એ.

લાટિ : મુજ કાળે ન રાખજો
તું ભય. બહુ રોકાયો. આ પિતા આવતા અહીં
[પોલોનિયસ આવે છે.

આશીર્વાદ દ્વિધા પામું એ એવડી કૃપા ગણું,
પ્રસાદ કાળનો કે હું ફરી માગું વિદાય આ.

પોલો : લાટિસ ! તું હજી અહીં ? રે જ તું એસ નાવમાં.
ભરાયો સદ વાયુએ ખોટી તારીજ છે હવે.
આશીર્વાદ તને ફરી ને થોડા શબ્દ બોધના
હૃદયે રાખજો કારી. હૈંયે ભરેલ જે બધું
હોડે ના આણતો, ના તો મૂર્ત સ્વરૂપ આપતો
અયોગ્ય કા વિચારને. ભળજો સાથ સૌ પણ
ના સોંધો બહુ તું થતો; કસેલા મિત્ર જે તારા
હૃદય સાથ બાંધજો સાંકળે લોહની, પણ
ના ધરી હાથ સોખતી દરેકનો નવા નવા
ધસાવી નાખતો હસ્ત તારો. સંભાળજો વળી
વિવાદ કરતાં પણ શર થયે વિવાદ તો
વર્તાવ રાખ એવો કે શત્રુ તો કરતો રહે.
સહુને કાન આપજો પણ ના કંઠ સર્વને;
લે અભિપ્રાય સૌનો તું તારો તું પાસ રાખજો.
ઉચ્ચ પોશાક તો ખરો, યથાશક્તિ, પરંતુ એ
ચિત્ર વિચિત્ર ના; અને કીમતી, ચળકાટ, ના.
વર્તાવ વસ્ત્રથી નર. ક્રાન્સના લોક તો વળી

જે ખાસ વર્ગના, રાખે કાળજી આ વિશે ધણી.
ના દેવું કરતો કાનું, ધીરતો ધન ના વળી;
ધીરેલ ધન તો જ્ય મેત્રીને સાથ ખેંચતું,
અને દેવાં થકી બુકી ધાર ત્રેવડની બને.
પણ સૌથી વિશેષ તો આત્મનિષ્ઠ સદા રહે
જેથી, ઉગે નિશા જેમ દિન આથમતાં, તેમ
ના તું વિશ્વાસઘાતી તો કાઢનાયે બની શકે.
મુજ આશિષ કે શબ્દો આ તું રાખે ભરી હૃદે.

[મરતક પર હાથ મૂકે છે.

લાર્ટિ : વિદાય આપતી માગું નમ્ર પણે પિતા મારા !

પોલો : સમય બહુ ના હવે ને જોતા વાટ સેવકા.

લાર્ટિ : આવજો ભગિની ! યાદ રાખજો મેં કહેલ જો.

ઓફે : સ્મરણમાં જ પૂરું મેં કુંચી આપું તને વળી.

લાર્ટિ : આવજો. [જાય છે.

પોલો : ઓફેલિયા ! વળી શું છે ? શું એ તને કહી ગયો ?

ઓફે : કહ્યું કંઈક હુમ્મેટ મહારાજ વિશે મને.

પોલો : હા ઠીક યાદ દેવાડ્યું. કહેવામાં મને પણ
આવ્યું છે, આજ કાલ તો આપે સમય એમનો,
તું પણ કરતી સાથે છૂટથી વ્યય કાળનો.
તે સાચી વાત જો આ છે મને ખાસ કહેલ જો,
ચેતવણી રૂપે કહું, પુત્રીને શોભતું મુજ

પ્રતિષ્ઠા તુજ જેમાં છે એ વાત સમજે ન તું.
શું છે વચ્ચે તમારી તો? સત્ય હોય કહે મને.

ઓફે : આજ કાલ ઘણી વાતો કરે એ પ્રેમ દાનની.

પોલો : પ્રેમ ! છી: છી: કરે વાત ભોળા ભટાક જેમ તું
અનુભવ વિનાની આ કાળા સંજોગમાં વળી.
માને છે વાત આવી ને દાન જેને કહેજ તું?

ઓફે : ના જાણું હું પિતા મારા ! શું મારે તો વિચારવું.

પોલો : વાહ ! હું શીખવીશ એ. તું તો છે બાળકી ખરી
જે માને દાન આવાં ને ખરા સિક્કા. નથી ખરા
સિક્કા એ. મૂલ્ય આંકવું ઘટે તારું વિશેષ તો.
નહીં તો— બસ વાક્ય આ હાંફે લંબાણથી અને
ઘટે પહેલાં કરું પૂરું — મને મૂર્ખ ઠરાવશે.

ઓફે : સદ્ભાવથી મહારાજે પ્રેમની વાત તો કરી.

પોલો : સદ્ભાવ તું કહે? જા ! જા !

ઓફે : પવિત્રમાં પવિત્રના સોગનો લઈ ને વળી—

પોલો : એ તો કપોત કાજે છે જાળ. ને જાણુ છે મને
લોહી ઉકળતું જ્યારે, આત્મા થાય ઉડાઉ ને
કંઠને છૂટથી ધીરે વચનો જળતાં; પણ
પુત્રી ! એ માત્ર આપતાં તેજ ના ઉજ્જ્વળતા ખરી.
કહેતામાંજ દેતામાં યુગાય, અગ્નિ એ નથી.
કુમારું તુજ અસ્તિત્વ મોંઘું તું રાખજે હવે
ને મળતી નહીં માત્ર એ આશા મળવા થતાં.

છે મહારાજ હું મ્લેટ યુવાન એ વિચાર તું,
 વિશેષ છૂટ એને તો તુંથી. હુંકાણમાં કહું
 એફેલિયા ! ન માનતી એ વચનોજ એમના
 છે દલાલો સમા જેનો રંગ જુદો બહારના
 દેખાવથી, અશુદ્ધ એ પ્રેમના યાચકો વળી,
 તે દલાલો સમાં બોલે, શું એ વાણીજ ધર્મની,
 માત્ર છેતરવા કાજે. તે આટલું વિશેષમાં
 હું કહું વાત સ્પષ્ટ આ, એક પળે હવે પછી
 એ મહારાજ હું મ્લેટ સાથે મેળાપ વાતોમાં
 બગાડવી ન તારે તો, રાખજે ધ્યાનમાં મુજ
 આજા ને સાન રાખજે.

એફે : આજા પાળીશ આપની.

અંક પહેલો
પ્રવેશ ચોથો

[કીલ્લાની દીવાલ આગળ. હુમ્મેટ,
હોરેશિયો ને માર્સેલસ આવે છે.

હુમ્મેટ : હવા તો ડંખતી જાણે ! ખરે ખૂબ જ ટાઢ છે.

હોરે : જાણે એ હાડ કાપતી ! હવામાં ધાર એટલી.

હુમ્મેટ : શો સમય થયો હશે ?

હોરે : ખારમાં કંઈ બાકી છે.

માર્સે : વાગી પાણુ ગયા બાર.

હોરે : એમ ? મેં સાંભળ્યા નહીં. સમય આવતો પાસે
જ્યારે દેખાય ભૂત એ.

[નોખત વાગતાં સંભળાય છે
અને તોપોના અવાજ થાય છે.

હોરે : આ શું હશે મહારાજ ?

હુમ્મેટ : છે જાગરણ રાજાને આજે, ને માણુશે બહુ
મોજ એ રંગરાગમાં. ઉડશે જેમ જામતો
મદિરાના અને નાચ ગાનોયે ચાલશે તેમ
તોપો ને દોલ ભેંકારી જયકાર ગજવશે.

હોરે : આવો રિવાજ છે કે શું ?

હુમ્મેટ : હા ભાઈ ! છે રિવાજ એ.
મને પરંતુ લાગે છે ને હું તો વતની અહીં

જન્મ્યો વળી રીતો સાથે એ, મહાત્મ્ય રિવાજનું
પાલન કરતાં લોકો ભંગમાં માનતા વધુ.
આવા આ રંગરાગથી અમારો દેશદેશમાં
ફળેતો થાય, માને સૌ અમે દારૂડિયા, વળી
બગાડે નામ, આપીને ભુંડનું ઉપનામ એ.
ક્યાં હોય પરાક્રમે કંઈ મોટાં, મહત્વ તો
ઓછું જ થાય આ થકી. વ્યક્તિ અમુકમાં પણ^૧
ખોડ કુદરતી કોઈ કારણ, જન્મથી વળી
હોય, જવાબદાર જે માટે ન એ, સ્વજન્મનું
મૂળ પસંદ ના કરી શકે એ કારણે, વધે
પ્રકૃતિ ગુણ કે એવો બુદ્ધિના બંધ તોડતો
કે પછી ટેવ એવી તો પડે, વર્તાવ જે થકી
અસ્વાભાવિક થાય ને, થાય અમાન્ય લોકને.
આવાં મનુષ્ય એક જ ખોડે એ છાપ સૃષ્ટિની
સાથે, ગ્રહો તણા યોગ અનિષ્ટથી, ગુણો હશે
બીજા અનેક, શુદ્ધમાં શુદ્ધ મનુષ્યમાં હશે
અસંખ્ય એટલા, પણ માત્ર આ ખોડથી થશે
દોષિત. એક અંશ જ દોષતો હણશે ગુણો
અનેકને, બનાવશે ને નિંદા જગદષ્ટિએ.

[ભૂત આવે છે.

હારે : જુઓ આવે મહારાજ !

હું મ્લેટ : દેવદૂતો કરો રક્ષા !

હશે કે જીવ સારો વા, હશે દુષ્ટ પિશાચ કે,
લાવે સુવાસ સ્વર્ગની, કે તું દુર્ગંધ નર્કની,

૧ આ આખું ભાષણ હું મ્લેટની મનની સ્થિતિ બતાવે છે. ભૂતને જોવાની
અધીરતાને લીધે એ વાક્યો બોલે છે તેમાં ઠીક ગુંથવાડો છે.

હશે સદ્ભાવ તારો, વા દુષ્ટ કે, છે સશરીર તું
પ્રધીશ એટલે તને. હું મ્લેટ નામથી તને
સંબોધું કે પિતા ? રાજા ? કેન્નમાર્કપતિ ? ઉત્તર
આપ. ના કાટવા દે તું અજ્ઞાનથી મને. કહે
આ હાડે તુજ, સંસ્કાર સાથ દક્ષન કીધ જો,
શેં તોડી શખપેટી, ને ફેંક્યા બહાર કેમ રે
ડાચાં આરસના કાડી ઘેરે, સુતેલ શાન્તિમાં
જ્યાં દીકા'તા અમે, તને ? શો આતો અર્થ દેહ આ
મૃત, અખતરમાં સજજ, ચંદ્ર દર્શન શોધતો
આવે આ લોકમાં ફરી, બીહામણી બનાવતો
નિશા ? પ્રકૃતિ મૃદ શા અમે હેરાન બુદ્ધિને
અગમ્ય શા વિચારોથી. કહે શા કાજ આ બધું ?
ક્યાંથી ? શું હું કરું હવે ?

[ભૂત હું મ્લેટને બોલાવે છે.

હોરે : બોલાવે આપને જાણે કહેવા કંઈ માગતું
આપને એકલાનેજ.

માર્સે : જુઓ શી સહ્યતાથી એ ઇશારો આપને કરે
બીજે જવા અહીંથી તો. જશો ના સાથ

હોરે : ના નહીં.

હું મ્લેટ : બોલતું નવ એ કંઈ. તે તો જઈશ પાછળ

હોરે : ના ના જશો મહારાજ !

હું મ્લેટ : કેમ શી બીક છે વળી ?

બ્રહ્મગીતી ન હું ગાણું કિમત તૃણ જેટલી

આત્માને મુજ શું કરી શકે અમર જે રહ્યો
એના જેવોજ. બોલાવે મને જઈશ પાછળ.

હોરે : શું ના ખેંચે મહારાજ ! આપને જળપૂરમાં
એ, કે ખડકની ટોચે ભયાનક સમુદ્રમાં
જે ફેદેડા સમેા ઉભો, ધારે ત્યાં રૂપ ભીપણ
જે થકી ચિત્ત આપનું ગુમાવે સર્વ શક્તિ, ને
બને ભ્રમિત ? આપનો વિચારો સ્થળ કેવું એ
વિભાં ત્યાં જોય ખૂબ જ નીચે ઉંડાણમાં, અને
સાંભળે ગર્જનો વળી સાગરને, કશા પણ
હેતુ વિના સુઝાડે જે, ખેલ ઘાતક ચિત્તને^૧

હું મ્લેટ : બોલાવતું હજી મને. આગળ થા આવું છ હું

માર્સે : ના ના જશો મહારાજ !

હું મ્લેટ : મૂકા છોડો તમે હાથ.

હોરે : કહ્યું માનો જશો નહીં.

હું મ્લેટ : ભાગ્ય બોલાવતું મને.

તંતે તંત શરીરના બન્યાં લોહ સમા. હજી
બોલાવે. સજ્જનો ! મુજ છોડો રે હાથ હું લઉં
સોગન પ્રભુના, ભૂત બનાવીશ મને ન જે
જવા દો તો. ખસો ખસો.

[પરાણે હાથ તરછોડી છૂટો થાય છે.

(ભૂતને) આવું છું ચાલ આગળ.

હોરે : બની અદ્ભુત રે આ તો કલ્પનાયે અધીરતા.

માર્સે : ચાલો પાછળ એમની. આમાં આજ્ઞા ન માનવી.

હોરે : ચાલો પાછળ. આનું શું રે પરિણામ આવશે ?

માર્સે : રાજ્ય ડેન્માર્કમાં ખરે સડેલું ખૂબ ખૂબ છે.

હોરે : ઈશ્વર જે કરે ખરું.

માર્સે : ના. ચાલો પૂંઠ એમની.

અંક પહેલો
પ્રવેશ પાંચમો

[દીવાલની બીજી બાજુ. ભૂત
અને હુમ્લેટ આવે છે.

હુમ્લેટ : ક્યાં લઈ જાય તું ? બોલ. આવું આગળ ના હવે.

ભૂત : સાંભળ.

હુમ્લેટ : સાંભળું છું હું.

ભૂત : સમય આવતો પાસે
જવાલા ગંધકની મહી ફરી સેકાવવું મારે.

હુમ્લેટ : બિચારું ભૂત !

ભૂત : ના ખાઇશ દયા મારી. સાંભળ ધ્યાનથી બધી,
કહું જે વાત હું તને.

હુમ્લેટ : બોલ હું સાંભળુંજ છું. બંધાયો સુણવા તને.

ભૂત : ને વેર વાળવાયે આ પણ પ્રથમ લે સુણી.

હુમ્લેટ : શું ?

ભૂત : ભૂત હું છું પિતા તારું તારા. સમય અલ્પને
કાળે શિક્ષા મને. ભમું નિશા સમે અને દિન
ભિગતાં અગ્નિમાં મારે બળવું; સૃષ્ટિમાં કાઠાં
પાપ ધોવાય ને ખાખ બળીને થાય ત્યાં સુધી.
રજા જે હોય ભેદને કારાવાસ તણાં મુજ
ખોલવાની, કહું એવી કથા જે સુણતાં તુજ

આત્મા ચીરાય; થીજે ને લોહી જીવાન; આંખ બે
આ તારક સમી પડે નીકળી બ્રહ્મ થાનથી;
ગુંથેલ ગુચ્છ વાળના થાય છૂટા, દરેક એ
વાળ સીધો રહે ઉભો સિસોળ સાહુડી સમો.
એ પરલોકના ભેદો નથી રે શ્રવણોચિત્ત
આ મર્ત્ય લોકવાસીના. સુણુ! રે! સુણુ! તું અરે!
તને જો પ્રેમ કહિયે તુજ પિતા વિશે ખરો.

હું મ્લેટ : ઓ પ્રભુ !

ભૂત : વેર લે ખૂનનું એના. અતિ પાપી અમાનુષી.

હું મ્લેટ : ખૂન !

ભૂત : હોય ખૂન બધાં પાપી, પાપી છે ખૂન ઉત્તમે
આ તો સાથે અતિ ઘોર વિચિત્ર રે અમાનુષી !

હું મ્લેટ : જણાવ અટ એ વિશે જ્યેથી ઊડું ત્વરા થકી
પાંખો પર વિચારની પ્રેમના, ધ્યાનની વળી
હું એનું વેર વાળવા.

ભૂત : બહુ તત્પર તું ખરે !
જાડી એ બુદ્ધિ માનું હું સાંઠાઓ ઘાસના થકી
જે વૈતરણીને^૧ ઊગે તીરે આ સાંભળી ન જો
અધીર થાય. હું મ્લેટ ! કહેવામાં બધેજ છે

૧ યમલોકમાં જતા પહેલાં વૈતરણી નદીમાં દરેક જીવને નાવું પડે છે. ગ્રીક પુરાણમાં છે કે એ નદીમાં નાયાથી આ લોકનું બધું ભૂલી જવાય છે. એના પાણીમાં એવો ગુણ છે. એ પરથી કવિ કહે છે કે એના પર ઊગતું ઘાસ પણ એવું જ બુદ્ધિ રમણશક્તિવિનાનું હશે.

આવ્યું કે બાગમાં સુતો હતો ત્યાં દંશ સર્પે કાઢી
ઝેરીએ દીધ. એ રીતે કરી અસત્ય વાતને
કાન ડેન્માર્કના કાધા બ્રજ છે. પણ જાણું તું
યુવાન શ્રેષ્ઠ ! જે સર્પે ડસ્યો તુજ પિતા અને
જીવ લીધો, ધરે તાજ આજે તે, એ પિતા તણો.

હું મ્લેટ : શી આર્ષ દષ્ટિ મારી તો ! મારા કાકા !

ભૂત : હા એજ વ્યભિચારીને બ્રજ એ પશુ, બુદ્ધિના
નિજ જાદુ વડે, ભેટો આપીને દ્રોહને — અરે
શી દુષ્ટ બુદ્ધિ ને ભેટો, લોભાવી જે શકે — જીતી
પોષવા બ્રજ વાસના, મુજ રાણી, સતી તણો
ડોળ જે કરતી, અરે હું મ્લેટ ! વિનિપાત શો !
મુજ એ પાસથી ગઇ, જેનો તો પ્રેમ લગ્નની
પ્રતિજ્ઞાઓ પ્રમાણેજ પ્રતિષ્ઠિત પવિત્ર ને,
દુષ્ટને ત્યાં, ગુણો જેના નિર્માલ્ય સરખાવતાં
મુજ સાથે. ખરે જેમ સદ્ગુણ ના ચળે કદી,
વ્યભિચાર ધરે રૂપ દેવનું પ્રેમ યાચવા,
વાસના તેમ, દેવને હશે વરેલ, તૃપ્ત ના
થતી એ દિવ્ય સેજમાં, શોધતી ગંદવાડમાં
તૃપ્તિ એ તો. અરે શાન્ત ! આવે સૌરભ વાયુની
પ્રભાતના, પતાવું હું ટુંકમાં. બાગમાં હતો
સુતો ટેવ પ્રમાણે હું બપોરે, સાચવી સમો
એ સુરક્ષિત, કાકા તો આવ્યા ચોર સમા લઈ
કુખી કાતિલ ઝેરની. અને તે કાનમાં મારા
રેડયું. અસર જે તણી એવી સુધિર સાથ તો,
મનુષ્યના શરીરમાં એ ફેલાય રંગે રંગ

પારા જેવું અને થાય જેમે દૂધ ખટાશથી
 દહીં, રુધિર તેમજ એના બળે દહીં સમું
 બંધાય છે. થયું મને પણ એમજ. જે થકી
 જોતજોતા મહીં કૂટ્યા શીળીના જેમ ચાંદલા
 ને સુંવાળું શરીર તો બન્યું બાહુકના સમું
 ભયાનક; અને હું તો ઉંઘમાં, જાતના મુજ
 હસ્તથી, પ્રાણ પત્નીને મુગટ હીન થઈ ગયો.
 પૂર બહારમાં હતો પાપના, ને ન તો મને
 આખો સમય ધોવાનો એ પાપ કે નિવારણ
 પ્રાયશ્ચિત થકી કરું તે પહેલાં, પ્રાણ મુજ
 લીધા. કરું જમે પુણ્ય કંઈ પહેલાં પતાવવા
 હિસાબ પાપનો, મને મોકલ્યો પરલોકમાં.

હું મ્લેટ : અરે કેવું ભયંકર ! કેટલું રે ભયંકર !

ભૂત : તુંમાં માનવતા હોયે છાંટો સાંખીશ ના જરા.
 ડેન્માર્ક રાજ શય્યા, ના વ્યભિચાર વિલાસની
 રે બને સેજ, તું જોજો. કંઈયે આ વિશે કરે
 તેમાં તું ના કલંકિત કરજો તુજ અંતર.
 ધડજો ના વળી કોઈ માતા વિરૂદ્ધ યોજના.
 એને તું સોંપજો ખોળે પ્રભુના, શૂળ જે એના
 હૃદયને વિશે ભલે ભોંકાતાં ડંખ મારતાં.
 બસ તારું ભણું થાજો. જાઉં પહો ફાટતી હવે
 ઝાંખો પડંત ખઘોત પ્રાતઃસ્તવન સૂચવે.
 સલામ તુજને ! જાઉં રાખજો યાદ હો મને.

[ભૂત ભય છે.

હુમ્લેટ : સ્વર્ગના દેવતાઓ સૌ ! પૃથ્વી ! રે કોણુ અન્ય તો ?
નકને પણ સંબોધું ? રે ધિક્ક ધિક્ક સ્થિર થા મુજ
અંતર ! સ્નાયુઓ ! ના રે ! શિથિલ વૃદ્ધ શાં બનો.
આ ક્ષણે સખ્ત થાઓ ને બનાવો સખ્ત તો મને.
યાદ રાખું તને ! ભૂત બિચારાં ! જ્યાં સુધી હશે
સ્થાન સ્મરણને આ તો ભ્રમિત ગોળમાં.^૧ તને
યાદ રાખું ! અરે ભૂંસી નાખું સ્મરણના પટે
મુજ લખેલ એ મીઠી નળવી સહુ નોંધ ને
ગ્રંથ ગોખ્યાં ઉખાણાઓ, સૌ છાપો ગતકાલની
જે સંગ્રહ્યાં યુવાણે, ને અવલોકન શક્તિ એ
ત્યાં. રહે માત્ર આ તુજ આજા મસ્તક પુસ્તકે
મારાં છાપેલ. ના વસ્તુ લળે અધમ અન્ય કા.
ઓ પ્રભુ !

કમળત સ્ત્રી !

ને તું દુષ્ટ ! હસે વળા !
રે દુષ્ટ ! નોંધ નોંધી લે યોગ્ય એ નોંધ રાખવી,
'મનુષ્ય કા હસે હસે ને છતાં બદમાશ એ'
[લખે છે.
કાકાજી ! આ તમારું છે. શબ્દો મારા હવે લખું.
'જીઉં. સલામ ! ને યાદ રાખજે તું મને' અંતે
પ્રતિજ્ઞા પણ મેં લીધી.

હોરે : (અંદરથી) મહારાજ ! મહારાજ !

માર્સ :

માર્સ : રે હુમ્લેટ ! મહારાજ !

હોરે :

પ્રભુ રક્ષા કરે

હુમ્લેટ :

અસ્તુ !

માર્સે : અરે ક્યાં છો મહારાજ !

હું મ્લેટ : આમ વત્સ ! અરે અહીં.

[બન્ને આવી પ્લેચિ છે.

માર્સે : સહુ ઠીક મહારાજ !

હોરે : શું બબર મહારાજ !

હું મ્લેટ : હા અદ્ભુત !

હોરે : કહો કહો મહારાજ !

હું મ્લેટ : ના તમે તો કહી દો રે !

હોરે : પ્રભુ સાક્ષી કહું ના હું.

માર્સે : ના હું પણ મહારાજ !

હું મ્લેટ : શું કહો છો ? વિચારી કેા શકે મનુષ્ય બુદ્ધિ તો ?
પણ આ ગુપ્ત રાખશો ?

હોરે : પ્રભુ સાક્ષી મહારાજ !
માર્સે :

હું મ્લેટ : ડેન્માર્કમાં ન કેા દુષ્ટ જે સાથે બદમાશ ના.

હોરે : આ કહેવા મહારાજ ! ઘોરથી કેા ન ભૂતને
જરૂર આવવા તણી.

હું મ્લેટ : હા ખરે તું કહે ખરું.
ગોળ ગોળ ન બોલતાં, હાથ જોડી હવે થયું
છૂટા યોગ્ય મને લાગે. તમારે પંથ તો તમે,

ધૃષ્ટા ને કાર્ય જ્યાં લઈ જાય તમ. અને મને કરવી પ્રાર્થના હવે.

હોરે : આ શબ્દ તો મહારાજ ! વ્યગ્ર, ભ્રમિત ને વળી.

હું મ્લેટ : હું દિલગીર છું ખરે દિલથી દિલગીર છું શબ્દોનો અપરાધ કે તને ખોટું લગાડતા.

હોરે : અપરાધ ! મહારાજ ! ના કરો અપરાધ છે.

હું મ્લેટ : સોગન પ્રભુના લઈ અરે છે અપરાધ તો^૧ હોરેશિયો ! ખરો અને મોટો એ બહુ. ભૂત તો જોયું જ, છે પ્રમાણિક. એટલું તો કહી શકું. બાકી તો શું થયું વચ્ચે અમારી જાણવા તણી ધૃષ્ટાને વશ રાખજો. અને મિત્રો ભલા હવે, છો મિત્રો, પંડિતો, યોદ્ધા વળી, વિનંતિ નમ્ર આ.

હોરે : મહારાજ ! કહો શું છે ? કરીશું એ

હું મ્લેટ : આજ રાતે તમે જોયું કહો ના કાઢને કદી.

હોરે : મહારાજ ! કદી નહીં.
માર્સે :

હું મ્લેટ : પ્રતિજ્ઞા લો.

હોરે : સોગન ધર્મના લઈ.

માર્સે : સોગન ધર્મના હું ચે.

૧ અહીં હું મ્લેટ ખૂનના અપરાધ વિશે કહે છે.

હુમ્લેટ : હ્યો સમશેરના મુજ સોગન.

માર્સે : સોગન તો અમે લીધા મહારાજ !

હુમ્લેટ : આ સમશેરના મારી. આ સમશેરના સમ.

ભૂત : (નીચેથી) સોગન.

હુમ્લેટ : ઓહો વત્સ ! કહે તુંયે ? હજીયે ત્યાં જ છે ભલા બોલો આ સાંભળ્યું આને ભોંયરા માણ. સોગન.

હોરે : બોલો શબ્દો પ્રતિજ્ઞાના મહારાજ !

હુમ્લેટ : જે જોયું ના કહેવું એ, સોગન સમશેરના -

ભૂત : (નીચેથી) સોગન.

હુમ્લેટ : સર્વવ્યાપી ? જશું ખીજે બદલી સ્થળ સજ્જનો !
આ બાબુ. હસ્ત રાખો આ તમારા, સમશેરની
પરે, અને કહો જોયું જે કહેવું ન કાઢને
સોગન સમશેરના.

ભૂત : (નીચેથી) સોગન.

હુમ્લેટ : શાખાસ રે છછુંદરા ! ઝટકારી જમીનને
જખરો ધજનેર તું ! રે મિત્રો ! બદલો જગા.

હોરે : રે દિનરાત ! અહભુત ! આવું જાણેલ ના કદી.

હુમ્લેટ : ને અજાણ્યાં તરીકે તો આને સત્કારવું ઘટે.
હોરેશિયો ! ઘણુંયે છે સ્વર્ગ પૃથ્વી વિશે ભર્યું,
ના તત્ત્વજ્ઞાનને તારા સ્વપ્નમાંયે હશે. જુઓ.

એક વાત કહું છું હું. લાગે વિચિત્ર જો હવે
વર્તાવ મુજ, દેખાય કે વિચક્ષણતા કશી
સ્વભાવને વિશે મારા, તે વેળા જોઈને મને
હાથના કાઠ ચાળાથી કે મસ્તક ધુણાવીને
વા, વાયક સશંકથી જેવાં કે, ‘જાણતા અમે’
કે ‘ધારીએ કહી અમે શકીએ’ એમ ગર્ભિત
બોલીને ના જણાવશો કે જાણો છો તમે કશું
મારે વિશે. ન આમ તમે કરશો એમ સોગન
હ્યો જોડિં મુજ બંધુઓ !

ભૂત : (નીચેથી) સોગન.

હુમ્મેટ : શાન્ત વ્યથિત જીવ તું [સોગન લે છે.
સજ્જનો પ્રેમ સાથે હું
છું તમારો. ગરીબ આ હુમ્મેટ, મિત્રતા અને
પ્રેમ તો જેટલાં આપી શકે તત્પર આપવા.
હવે ચાલો જશું સાથે. અંગુલી તો કૃપા કરી
રાખજો હોઠની પરે દાખી. સમય તો થયો
વાંકા, દ્રેષી વિધાતા ! ધિક્ક ! જન્માવ્યો એ સુધારવા.
હશે હશે હવે ચાલો.

હું મલે ટ
અંક બીજો

અંક બીજો પ્રવેશ પહેલો

[પોલોનિયસના ઘરમાં એક ખંડ.
પોલોનિયસ ને રેનાલ્ડો આવે છે.]

પોલો : રેનાલ્ડો ! આપજે દ્રવ્ય આ તો ને સાથ હૂંડી આ

રેના : હું આપીશ મહારાજ !

પોલો : રેનાલ્ડો ! દાખવીશ એ તું ડહાપણ જો મળે
પૂર્વે વર્તનની એના કાઢે તું યોગ્ય ભાળ તો.

રેના : વિચાર્યું તું મહારાજ !

પોલો : ઠીક તેં ઠીક કહ્યું તેં. શું પેરીસ^૧ વિશે કરે
ડેનો, એ પૂછજે પહેલાં. શી રીતે, કેમ એ રહે,
કાતી સોખતમાં, ખર્ચ શું કરે, પ્રશ્ન રીત એ
તું આડા અવળા પૂછ, મુજ પુત્ર વિશે પછી.
આપી ઓળખ દૂરની, ‘પિતાને ઓળખું’ વળી
‘એના તો મિત્રને’ ‘જરા એને પણ’ કહી અને—
રેનાલ્ડો ! ધ્યાનમાં આવ્યું ?

રેના : અન્નદાતા ! બરોબર.

પોલો : કહેજે તું ‘જરા એને ઓળખું’ બહુ તો નહીં;
હું કહું એજ જો હોય, એ તો ઉડાઉ, આદતો
બૂરી’, એના પરે તારે જે જુઠાણું તને ગમે
લાદજે પણ ના એવું હીણ, કલંક જે થકી

લાગે. તું રાખ લક્ષમાં. દર્શાવ ભૂલ જે બધી
સ્વચ્છંદ અવિચારની જાણીતા સિદ્ધ મિત્ર જે
સ્વાતંત્ર્ય ને જીવાનીના.

રેના : અન્નદાતા ! જીગરને ?

પોલો : હા. અથવા નશાબાજ કે સમશેરદાવને
ગાલિપ્રદાન કે ટંટો, વેશ્યાગમન; આટલે
લગી તો તું કહી શકે.

રેના : મહારાજ ! કલંકિત આથી તો એ થશે નકી.

પોલો : ના નહી, દોષનો સાથે જે કરશે બચાવ તું.
આથી વિશેષ જીઠાણું ના કહેતો; કહે ન તું
એ પૂરો વ્યભિચારમાં. એ મુજ અર્થ છે નહી
કહેવાનો. પરંતુ શી ચતુરાર્થ થકી કથે,
દોષો એ, લાગતા જેથી રંગો સ્વાતંત્ર્યના વળા
ચંચળ ચિત્તનો જીરસો ને ચમકાર. લોહીનું
એ નિરંકુશ કારણે છટકેલપણું; દોષો
સૌ સામાન્ય યુવા તણા -

રેના : પણ બલા મહારાજ ! -

પોલો : શા કાળે આ બધું કહે ?

રેના : હા મહારાજ ! જાણવા ઇચ્છતો એ.

પોલો : બલા કહું
હેતુ મારો અને સારી જાણું છે યુક્તિ. જીઠની
ઉરાડે છાંટ પુત્રના પરે મારા, અને વધે

દોષ એમ કહેતામાં, ધ્યાનમાં રાખ તું, કરે
વાત જે સાથ ને જેના વિચાર જાણવા મથે,
જોયો હશે યુવાનને દોષિત તું કહે, કદી
ગુહામાં ઉપરે કહ્યા, રાખ વિશ્વાસ, સંમત
એ થશે તુજ સાથ તો. ‘મહેરબાન’ કે પછી
‘મિત્ર’ ‘સજ્જન’ જે રીતે બોલાય લોકમાં અને
દેશમાં ત્યાં —

રેના : મહારાજ !

પોલો : પછી ભલા કરે એ — કરે — હું શું કહેતો હતો ?
ખરેજ હું કંઈ કહેવાનો હતો — ક્યાં લગી હું આગ્યો ?

રેના : ‘સંમત એ થશે’ લગી ‘મિત્ર સજ્જન’ કે વળી—

પોલો : ‘સંમત એ થશે’ લગી હા ખરોખર હા ખરે.
સંમત એ થશે સાથે, ‘ઓળખું ભાઈને’ કહી,
‘જોયા કાંતે હતા, પેંને દિવસે કે દિને ગત,
તે દિને સાથ એની કે સાથ આની કહો તમે
જેમ, જુગાર ખેલાતો ત્યાં, નશામસ્ત એ હતા;
લડ્યા ટેનીસ ખેલતાં કે પછી પેસતા દોડા
એને વેશ્યાગૃહે’ અને એ પ્રમાણે વિશેષ તો.
તું જોશે જાળમાં તુજ અસત્યની તણાઈને
આવશે મત્સ્ય સત્યનું. એ પ્રમાણે ડહાપણ
દીર્ઘ દૃષ્ટિ વડે અમે, આડીને અવળી રીતે
એ સીધી વાત શોધીએ. ઉક્ત ભાષણથી અને

ઉપદેશ વડે મારા સજ્જ તું પણ શોધજો.
સમજ્યો અર્થ આ મુજ કેવા તણા ખરું કની ?

રેના : હા સમજ્યો મહારાજ !

પોતો : પ્રભુ તારી રક્ષા કરે.
આવજો !

રેના : જી મહારાજ !

પોતો : ને એની વૃત્તિ તું સ્વયં શી છે તે અવલોકજો.

રેના : જોઉં જાતે મહારાજ !

પોતો : ને ભલે એ રમે જાજી એની.

રેના : સાહે મહારાજ !

પોતો : આવજો ! [રેનાહો જાય છે. ઓફિસિયા આવે છે.
અરે આ શું થયું તને ઓફિસિયા ! કહે કહે.

ઓફિ : ઓ પિતાજી ! અરે પિતા ! બીધી છું હું ખરે બહુ.

પોતો : શેનાથી ? પ્રભુ હાજર જાણી શેના થકી કહે.

ઓફિ : રે પિતાજી ! હતી હું તો રીવતી મુજ ખંડમાં
ત્યાં, હુંમ્લેટ મહારાજ ખુલ્લો તો ડગલો અને
ઉઘાડે મસ્તકે આવ્યા, મોજાં મેલાં અને નીચે
છેક ઘૂંટી સુધી લાગે શૃંખલા જેમ; રંગ તો
પૂણી જેવો સફેદ ને શ્વેત ખમીસ શો હતો.
મ્હોંતો ભાવ દયાપાત્ર એવો કે નર્ક લોકથી
જાણે છૂટ્યા કહેવાને વાતો ત્યાંની ભયંકર.

પોલો : ઘેલા એ તુજ પ્રેમમાં ?

ઓફે : મહારાજ ! ન જાણું એ, ભય તોયે ખરો મને

પોલો : કહ્યું જાણે કશું તને ?

ઓફે : લઈને મુજ આ કાંડુ જોરથી પકડી અને ઉભીને એક હાથ તો દૂર, હસ્ત કપોળની પરે બીજો વળી આમ, ચહેરાનું મુજ ચિતન માંડ્યું ખૂબજ, જાણે કે દોરવા ચિત્ર ઇચ્છતા. રહ્યા એમ ઘણી વાર આખરે હાથને જરા હલાવ્યો મુજ, ને શિર ધુણાવ્યું ત્રણ વાર તો નીચે ઉપર, નિશ્વાસ તો એવો દીર્ઘ દુઃખનો મૂક્યો વિદારતો જાણે અંતર, જે કરે નષ્ટ પ્રાણને. ને પછી મને દીધી જવા. મયા વળી શિર પાછળ ફેરવી બહાર. ચક્ષુની જાણે જરૂર માર્ગ જોવા ના, તેજ, છેવટ સુધી એ ચક્ષુનું ફેંકતા રહ્યા મુજ પરે જતાં સુધી.

પોલો : થા સાથે. શોધવા જશું મહારાજ ક્ષણેજ આ. પ્રેમનીજ પરાકાષ્ટા, આમાંથી ઉદ્ભવે ગુણ હિસાનો પ્રેમને નષ્ટ જે કરે. પ્રેરતો વળી ઇચ્છાને કરવા કાર્ય ભય ભરેલ, રાગ કે અન્ય આ લોકના સમો. થાય વિકૃત જે થકી સ્વભાવ તો. ખરે દુ.ખી હું તો. વચન સખ્ત તેં કહ્યાં'તાં હમણું એને ?

ઓફે : ના મહારાજ ! આજ્ઞા જે પ્રમાણે આપની ન મેં દીધા'તા પાસ આવવા, સ્વીકાર્યા પત્રયે ન મેં

પોલો : ચિત્તભ્રમ થયો એથી.

અરે દુઃખિત હું તો કે આપ્યું ધ્યાન વિશેષ ના,
ઓળખ્યા બુદ્ધિ એ ન તો: મને સંદેહ કે રમે
તુજ હૃદય સાથ એ પાડવા આખરે તને.
ધિક્ક એ સંદેહ ! ઓ પ્રભુ ! સ્વાભાવિક હશે અમ
વૃદ્ધા માટે થવું દોઢ ડાહ્યા, સામાન્ય જેમ છે
યુવા માટે ડહાપણ તણા અભાવ પૂર્ણ તો.
ચાલ રાખ કને દૈયે જણાવી આ. જણાવતાં
પડે રોષ સહેવો તે, ઓછો જે આ છુપાવતાં.

અંક બીજો પ્રવેશ બીજો

[નાખત વાગે છે. રાજા, રાણી
રોઝનકાંદૂઝ, ગીલ્ડનસ્ટર્ન
નોકરો આવે છે.]

રાજા : ભલે આવ્યા તમે બન્યો. ગીલ્ડનસ્ટર્ન ને વા
રોઝનકાંદૂઝ ! ને અમે હતા આતુર તો ખ
તમને મળવા; અને લાગી જરૂર તે થક
બોલાવ્યા તમને અહીં. સાંભળ્યું તો હશે ત
હુંભેટના વિકારને વિશે; અંદરથી ન તે
બહારથી પહેલાંનો એ. શાથી આમ તો અ
પિતાના મૃત્યુ કારણે કે બીજું કંઈ જે થ
નિજને સમજે ના, ના સ્વપ્નમાં અમને સુઝે
છે વિનંતિ અમારી કે છો નાનપણથી ત
ઉછર્યા સાથ ને વળી છો પડોશી યુવા તણ
એની, ને રીતભાતના. દરબારે રહો અ
કંઈક કાળ માટે તો; રાખી સંગાથમાં અ
નાખો આનંદમાં એને, શોધો કારણ દુઃખ
એના, અજાણ જેથી તો અમે અને નિવાર
જેનું જાણે થઈ શકે.

રાણી : ભલા સજ્જન ! એ કરે વાતો તમ વિશે બ
ના એને પ્રેમ અન્ય બે યુવાનોને વિશે હ
રાખતો તમમાં જે એ. ઇચ્છા જો હોય કંઈ
દેખાડવા વિચેકને કૃપા અમ પરે, રા
થોડો કાળ અહીં પૂર્ણ કરવાને મનોર
અમારા. ઉપકારમાં તમ આગમ માટે
રાજ સ્મરણને છાજે એવું તો આપશું અં

રોઝન : રાજવી ! આપ સત્તાથી જે છે અમ શિરે, શકે
આજ્ઞા વડે કરાવી એ, ના જરૂર વિનાંતિની.

ગીલડ : ચઢાવીએ શિરે આજ્ઞા.
ને તહેનાતમાં રહી અમે હાજર સર્વદા
ધરીએ ચરણે સેવા આજ્ઞાને કાજ આપની.

રાજા : રોઝનકાંટા ! આભાર. ગીલડનસ્ટર્ન ! ને તુજ.

રાણી : ગીલડનસ્ટર્ન ! આભાર. રોઝનકાંટા ! ને તુજ
ને આજ્ઞા ક્ષણે જ આ એ પુત્રને તમે મળે
જે ઓળખાય ના આજે. (નાકરને) જાઓ કાઠ અને લઈ
જાઓ હું મ્લેટ પાસ તો આ સભ્યોને ક્ષણે જ આ.

ગીલડ : અમારી હાજરી અને પ્રયત્નો પ્રભુતો કરે
નિવડે ફળદાયી ને સુખી ખરે.

રાણી : તથાસ્તુ રે !

[રોઝન. ગીલડન. અને થોડા નોકરો
જાય છે. પોલોનિયસ આવે છે.]

પોલો : નોર્વેથા એલચીઓ રે મહારાજ ! ફતેહને
લાવ્યા સંદેશ તો શુભ.

રાજા : જાણું હજી પિતા ખરો તું શુભ વર્તમાનને.

પોલો : હજીયે છું મહારાજ ! રાજાને મુજ, ખાતરી
હું આપું ધર્મને મણું વહાલો આત્મા સમો, પ્રભુ
પ્રત્યે એ હો, મહારાજ કૃપાળુ પ્રતિ કે, સદા.
ધારું હું તો, પછી શુદ્ધિ આ મારી, પૂર્વ જેમ, નહ

પાડતી પકડી એના મુદ્દાને, કે મૃત્યુ મને
મૃગ કારણ હુમ્લેટ તણાં વિકારનું ખરું.

રાજા : અરે તું બોલ છે શું એ. જાણવા અંખતા અમે.

પોલો : પ્રથમ એકચીએને મળો. ખબર તો મુજ
છે ફળ, જે ઘટે ખાતું અંતે એ મીજબાનીના.

રાજા : સન્માન સાથ અંદર તો તુંજ લાવ એમને.

[પોલો. જાય છે.

રે ગર્દુડ પ્રિયે ! એ તો કહે છે મુખ્ય મૃગ છે
એને જડયું, વિકારનું સર્વ એ તુજ પુત્રના.

રાણી : સંદેહ છે મને કે એ મુખ્ય કારણ એક છે
મૃત્યુ એના પિતા તણું સત્વર લગ્ન આપણાં.

રાજા : ડીક; ઉથલ પાથલ પૂછીશું ખૂબ જાણવા.

[પોલો. વોલ્ટીમન્ડ ને
કાર્નેલિયસ આવે છે.

મિત્રો ! સ્વાગત. રે કહે તું વોલ્ટીમન્ડ બ્રાતના
નોર્વેના વર્તમાન શા.

વોલ્ટી : એમણેય શુભેચ્છાઓ સામે છે મોકલી અને
જય વાંછ્યો. વિનાંતિ જે પ્રથમ, અટકાવવા
એ ભત્રીજા તણી સંન્ય ભરતી, દૂત પાઠવ્યા.
પોલ સામે પ્રવૃત્તિ, એ ખ્યાલ હતો. તપાસતાં
જણાયું કે મહારાજ સામે હતી. પછી થયા
દુઃખી કે લાભ લીધો'તો વ્યાધિ નિર્જાળતા અને

વૃદ્ધાવસ્થા તણો એણે. હાજર કરવા વળી
ફોર્ટિનબ્રાસને દૂતો દોડાવ્યા. દૂંકમાં કહું
માન્યું: આવ્યો; પછી મળ્યો નોર્વેનો ઠપકો. સમ
ખાધા અંતે સમક્ષ તો કાકત્તી કે ન આપની
મહારાજ તણી સામે શસ્ત્ર ઉઠાવવાં. પછી
નોર્વેએ તો ખુશાલીમાં આપ્યું ત્રણ હજારનું
વર્ષાસન અતે રજા, સેના વાપરવા નવી
ઉભી કરેલ જે, સામે પોલની; ને વિનંતિ આ
સાથે લખેલ પત્રમાં (કાગળ આપે છે.)

રાજમાં થઈને જવા
આપના પરવાનગી, સાહસ કાજ એ, હશે
યોગ્ય જે શરતો સહ.

રાજા : સંતોષ અમને થયો.

વાંચશું એ યથા સમે, વિચારશું જવાબ શો
આપવો આ સંબંધમાં. સફળ શ્રમ કાજ આ
માનીએ ઉપકાર તો. વિશ્વાન્તિ હ્યો તમે અંતે
ભોજન રાતના લેશું સાથે; સ્વાગત ખૂબજ
આગમન લણું મૂલે.

[વોલ્ટી. અને કોર્ને. નય છે.

પોલો : કાર્ય તો પાર આ પડ્યું સાફલ્યથી. અંતે હવે
મહારાજ ! મહારાણી ! શો રાજધર્મ, ધર્મ શું,
શા માટે દિન છે દિન, રાત, રાત વળી અંતે
કાળ, કાળ, વિશે ચર્ચા એ તો દિવસ, રાત ને
કાળ બગાડવા જેવું. જો મિતાક્ષરમાંજ છે
આત્મા તો મર્મનો અંતે અતિ વિસ્તાર, અંગને
લપકો બાહ્યનો, થાઉં મિત. મહાનુભાવ જે

પુત્ર છે આપનો ગાંડો. ગાંડો છે હું કહું ખરે.
વ્યાખ્યા તો આપવી ખરા ગાંડપણ તણી અરે
એ ગાંડપણ છે ખરું. જવા દો પણ વાત એ.

રાણી : વધારે તરવ ને ઓછી ચતુરાઈ કૃપા કરી.

પોલો : રાણીજી ! મુજ સોગન ચતુરાઈ ન જાણતો.
એ ગાંડો છે ખરું અને ખરું માટે ખરેજ છે
અફસોસ ! અને ખરે અફસોસ ખરું વળી.
આ અલંકાર મૂર્ખા, દો રજા. છે ચતુરાઈ ના
આ. ગાંડો છે થયું નહીં. રહ્યું એ શોધવું હવે
મૂળ અસરનું એની, અરે કસરનું ખરે.
આ તો અસરને હશે, કસર જે, કશું પણ
મૂળ. વાત રહી આમ રહેલી વાત આમ છે,
શોચો હવે.

પુત્રી તો એક છે મને-છે, એ તો જ્યાં લગી મુજ.
જેણે કર્તવ્ય જાણીને, વળી આસાંકિતા, જુઓ
આ આપ્યું છે મને એણે. વાંચો અને વિચારજો.

[વાંચે છે.]

“દિવ્ય આત્માની પ્રતિમા સમી, સૌંદર્ય સન્નિજતા
ઓફેલિયાને !”

કઢંગુ વાક્ય રે બૂરું વાક્ય ‘સૌંદર્ય સન્નિજતા.’
પણ આગળ સાંભળો.

“એના ઉત્તમ ધવલોન્નવલ વક્ષઃસ્થળે”

રાણી : શું હું મ્લેટ લખેલ છે ?

પોલો : રાણીજી ધૈર્ય તો જરા. હું લખ્યું જેમ વાંચતો.

‘શંકા ભલે તારક તેજ ના છે
શંકા ભલે એ સ્થિર સૂર્ય ના છે
શંકા ભલે સત્ય વહે ન સાચું
શંકા ન લાવે મુજ પ્રેમમાં તું.’^૧

પ્રિય ઓફેલિયા ! ના આવડે કવિતા કરતાં મને.
ના મુજ હાથ ગણવા કળા પાસે; પણ હું તને ખૂબ
ચાહું છું અરે ખૂબ જ ચાહું છું. વિશ્વાસ રાખજો.
આવજો.

હંમેશ પ્રિય લલને ! જ્યાં સુધી આ ખોળ છે એની
હું મ્લેટ.

આજા પ્રમાણુ પુત્રીએ આ બતાવ્યું મને અને
આર્થી વિશેષ, યાચના એની તો સ્થળ ને વળી
સમય, રીત જે વળી કરેલ, સર્વ તે મુજ
કાધું શ્રવણ ને વિશે.

રાજા : ઓફેલિયા વિચારતી શું એના પ્રેમને વિશે ?

પોલો : શું ધારો મુજ માટે તો ?

રાજા : છો નિમકહલાલ ને વળી સજ્જન તો ખરો.

પોલો : કરું સાખીત હું એ તો. અરે શું પણ ધારતે
આપ, મુજ વિશે, જોયા પછી આ ઉગ્ર પ્રેમને
પાંખલર થતાં જોયો, મુજ પુત્રી કહે મને
તે પૂર્વે, ધારતે આપ શું રાણીજી વળી, હતે
રજ્યો હું મૂક કે, મેજ કે પુસ્તક સમો ? કીધા

અખાડા હોત આ મુજ હૃદયે, દષ્ટિ કે પછી
ઉદાસીન હોતે રાખી એના પ્રેમ પરે ? અરે
શું વિચારત આપ ? ના, મુજ કર્તવ્ય જે, કીધું.
મેં કહ્યું આમ પુત્રીને મારી, ‘હું મ્લેટ તો અરે
રાજકુમાર, દૂર છે એ તારા સ્થાનથી, નવ
થાય આ’, સ્વયના કરી રહેવા કાજ દૂર તો
એનાથી. દૂતને મળે ના કે, સ્વીકાર ના કરે
ભેટ વળી પ્રસાદી કે. મૂક્યો આચારમાં મુજ
આ ઉપદેશ એણે તો ને તિરસ્કૃત એ થતાં
કહેવાનું રહે થોડું. ગરકયા ગમ ગર્તમાં.
ઉપવાસ પછી માડયા, ત્યાગી નિદ્રા અને થયા
એથી નિર્બળ, એમાંથી તો બુદ્ધિશ્વન્ય; રીત એ
નીચે ગળાડતા ક્રમે થયા ગાંડા, બકે ગમે
તેવું, દુઃખિત જે થકી સહુ થયા છ આપણે.

રાજા ; શું ધારે આ હશે ખરું ?

રાણી : નથી અશક્ય વાત એ.

પોલો : એવો સમય છે યાદ, જ્યારે કહેલ આમજ
હશે ને અન્યથા હતું ?

રાજા : સ્મૃતિમાં તો નથી ખરે.

પોલો : (પોતાનું માથું અને ખભો ખતાવી)

લઘુ લ્યો આ પરેથી તો આને જો હોય અન્યથા.
મળે પ્રસંગ એવો તો હું ખતાવીશ, સત્યને
આપું શોધીજ સંતાપું હશે જ્યાં એ, લલે પછી
તો મધ્ય ભાગમાં લૂના, હશે છુપાયલું છતાં.

રાજા : શી રીતે ખાતરી થાય એ સત્યની વિશેષ તો ?

પોલો : જાણો આપ ઘણી વાર કલાકોના કલાક એ આ પરસાળમાં ફરે.

રાણી : હા એ ખરેજ ચાલતો.

પોલો : પુત્રીને મુજ તે સમે મોકલું એ તણી પાસે; પડદા પાછળે રહી આપણે જોવું થાય શું. ના પ્રેમમાં હશે એ કે ચિત્તભ્રમ ન હોય જો એ કાળે, રાજમંત્રી તો ના રે'વું મુજને ઘટે. બનું ખેડૂત ને રાખું ગાડાં બળદ હું નકી.

રાજા : પ્રયોગ એ કરી જોશું.

રાણી : જુઓ એ જ બિચારો તો આવે છે વાંચતો અહીં.

પોલો : જાઓ લાંથી તમે. હુંજ ભેટો લઇશ એમનો.

[રાજા, રાણી નોકરો જાય છે
હુમ્લેટ વાંચતો આવે છે.

ઓ હુમ્લેટ મહારાજ ! શા સમાચાર આપના.

હુમ્લેટ : પ્રભુની કૃપાથી સારા.

પોલો : જાળખો છો મહારાજ ?

હુમ્લેટ : રે સારી રીતે. ધીવર તું પકડનાર મત્સ્યનો.^૧

^૧ અહીં હુમ્લેટના કહેવાનો અર્થ એ થાય છે કે ધીવર માછલાં પકડે તેમ પોલોનિયસ એનો ભેદ પકડવા આવ્યો છે. માટે એને મત્સ્ય પકડનાર કહ્યો. અંગ્રેજીમાં fishing શબ્દ એમ જો રીતે વપરાય છે.

પોલો : એ તો નહીં મહારાજ !

હુમ્લેટ : અરે ઇચ્છું તો પ્રમાણિક એના જેવો હોય તું.

પોલો : પ્રમાણિક મહારાજ !

હુમ્લેટ : હા સાહેબ ! પ્રમાણિક જમાને આજના થવું
દસ હજારમાં એક થવા જેવું ખરેખર ગણું.

પોલો : સત્ય સત્ય મહારાજ !

હુમ્લેટ : સ્વર્ગ તો મૃત શ્વાનમાં જંતુઓ પેદા કરે; શખે
હોય ને, સ્પર્શવા જેવું.—તને પુત્રી એક છે ખરું?

પોલો : હા મહારાજ ! છે મને.

હુમ્લેટ : ને ને ના ચાલતી એ સ્વર્ગના તાપમાં. ગર્ભધાન
એ આશિષ છે પણ ને તારી પુત્રી ધરે — અરે
મિત્ર તું સંભાળજે !

પોલો : શો આનો અર્થ (સ્વગત) પુત્રીનું રટણે હજી !
ના વળી મને ઓળખ્યો શરૂઆતમાં. મને ધીવર કહ્યો.
ખૂબજ ગાંડા થયા છે ખૂબજ. યુવા વિશે મેં એ
પ્રેમ દુઃખ સહ્યાં હતાં ને લગભગ આમજ. એમને
ફરી બોલાવું. (ભાટથા) મહારાજ ! શું વાંચો છો ?

હુમ્લેટ : શબ્દજ શબ્દ ને શબ્દ.

પોલો : હા મહારાજ ! પણ શી વાખત ?

હુમ્લેટ : કાની વચ્ચે ?

પોલો : હું તો પ્રધું છું મહારાજ ! શી બાબત છે પુસ્તકે.

હુમ્લેટ : મહેરબાન ! એ તો છે નિન્દા. લુચ્ચો આ કટાક્ષ લેખક તો કહે છે કે વૃદ્ધોને છે દાઢી વાદળ રંગની વળી; મુખ કરચીયાળું છે; અને આંખમાંથી દ્રવે પીળો ગુંદરશો કો ચીકણો પદાર્થ; બહુ ખામી છે બુદ્ધિની અને ગાત્ર છે ઢીલાં. આ બધુંયે હું તો ખૂબજ માનતો, છતાં ના લાગે યોગ્ય એ લખવું આવું. સાહેબ ! તમે તો મારા જેટલા થશો જો કઈની ગતિ પાછળ હડી શકો તો.

પોલો : (સ્વગત) આ જો ગાંડપણુ એમાં પદ્ધતિ છે ખરે.
(મોટેથી) મહારાજ ! હવામાં ના ઉભા રહો. ખસો.

હુમ્લેટ : ક્યાં ખસું ઘોરમાં મારી ?

પોલો : ખરેજ ત્યાં હવા નથી. (સ્વગત) કેવા ગભિર ઉત્તરો. ગાંડપણુજ દાખવે એ સહજ સચોટતા. જે બુદ્ધિ કે ડહાપણુ પ્રયત્નથીયે ના બતાવી શકે. હું જાઉં અને પુત્રીને એ અચાનક મળે એવી યોજના કરું. (મોટેથી) મહાનુભાવ ! આપની રજા લઈશ, હું હવે.

હુમ્લેટ : તમે સાહેબ ! એ મુજ પાસથી ના લઈ શકો જે હું ના આપું હર્ષથી સિવાય જીંદગી મુજ; સિવાય જીંદગી મુજ; સિવાય જીંદગી મુજ.

પોલો : મહારાજ ! પ્રણામ છે.

હુમ્લેટ : કેવા ટકટકાળા મૂર્ખ વૃદ્ધો !

[રોજનકાંદુજ ને ગીલ્ડનસ્ટર્ન આવે છે.]

પોલો : તમે મહારાજ હુમ્મેટને શોધો? પણે ઉભા.

રોઝન : ભલું થજો તમારું. [પોલો જાય છે.

ગીલ્ડ : મારા પૂજ્ય મહારાજ !

રોઝન : મારા પ્રિય મહારાજ !

હુમ્મેટ : મિત્રવર્યો ! અહો તમે ! ગીલ્ડનસ્ટર્ન તું ! અને
રોઝનકાંટજ ! તુંયે ? રે તમે બન્યો કેમ છો ?

રોઝન : પૃથ્વીના બાળ સામાન્ય જેમ, છીએ અમે પણ.

ગીલ્ડ : સુખી તો એ થકી કે ના સુખનો અતિરેક છે,
ના ચાંદનો અમે છીએ લક્ષ્મીના ના તો લલાટમાં.

હુમ્મેટ : કે ના છો તગિયું એની પગરખી તણું વળી ?

ગીલ્ડ : ના એ પણ મહારાજ !

હુમ્મેટ : છો કમર સુધી ત્યારે વા મધ્ય ભાગમાં કૃપાતણું ?

ગીલ્ડ : અંગત દાસ છીએ એના.

હુમ્મેટ : અંગત ભાગમાં એના ? ખરેજ ચપલા ખરી—
અરે શા ખખર ?

રોઝન : એટલા જ મહારાજ ! કે દુનિયા આજકાલ તો
પ્રમાણિક બની છે.

હુમ્મેટ : આવ્યો પ્રલય શું પાસે ? ખોટી ખખર છે એ તો.
પૂછું હું તમને પ્રશ્ન, વિધિનો અપરાધ શો કર્યો કે
ગોકલ્યા તમને આ કારાગૃહમાં અહીં ?

ગીલ્ડ : કારાગૃહ મહારાજ !

હુમ્લેટ : ડેન્માર્ક કૃદખાનું છે.

રોઝન : ત્યારે તો દુનિયા યે છે.

હુમ્લેટ : ધણું સરસ છે જેમાં અનેક કોટડીઓ અને ભોંયરાઓ ને વળી ખંડો. ડેન્માર્ક નીચમાં નીચ સર્વથી.

રોઝન : ના મહારાજ ! માનતા અમારા મનમાં એવું.

હુમ્લેટ : તો એ તમારે માટે કૃદ નથી. વાસ્તવિક તો કશુંજ સારું વા નરસું નથી. મનજ એ મનાવતું. એ મારે મન કૃદ છે.

રોઝન : એ તો આપની મહત્વાકાંક્ષાં મનાવે છે. કારણ એ આપને મન પરિમિત છે.

હુમ્લેટ : અરે પ્રભુ ! હું તો સમાઈ શકું રે ફેતરાં વિશે ફેફળના ને માનું મને અનંતનો ધણી, જે મને સ્વપ્ના ના આવે.

ગીલ્ડ : એ સ્વપ્ના એજ આપની મહાભિલાષા ! જે તત્ત્વ મહત્વાકાંક્ષી શોધતા એ તો છાયા છે સ્વપ્નની.

હુમ્લેટ : સ્વપ્નજ પડછાયો છે.

રોઝન : ખરેજ હું તો ગણું મહાભિલાષને વાયુના તત્ત્વની સૂક્ષ્મ; એથીજ છાયો એ પડછાયનો.

હુમ્લેટ : તો છે શરીર એ લિશુક, રાજાઓ વીર વિક્રમો^૧
એ માત્ર લિશુકની છાયા. જશું દરબારમાં ?
ના હવે બુદ્ધિ ચાલતી.

રોઝન : સેવામાં આપની અમે હાજર.
ગીલડ :

હુમ્લેટ : ના રે ના તમને તો અન્ય સેવક જેમ હું ગણું.
સાચું કહું મને તો ખૂબજ અનુચરો છે. મિત્રતા ખાતર
પૂછું કમ આવ્યા છો એલસિનોરમાં ?

રોઝન : મળવાને મહારાજ ! આપને, અન્ય હેતુ શો હોય !

હુમ્લેટ : ખરે હું તો આભારમાંયે ગરીબ છું. પ્રિય મિત્રો !
ઉપકાર. પણ મારા ઉપકારની કિંમત કાઢીથીએ કમ છે.
તમને બોલાવ્યા હતા ને ? કે સ્વેચ્છાથી આવ્યા છો ?
સ્વતંત્ર રીતે આવ્યા ? મારી સાથે કપટ ના. બોલો
બોલો તમે બોલો.

ગીલડ : શું બોલીએં મહારાજ !

હુમ્લેટ : ગમે તે. પણ આને અનુલક્ષીને. ખરે તમે
તેડાવેલજ આવ્યા છો. તમારું મ્હોંજ કહે છે. તમારા
વિનયને ગુપ્ત રાખતાંયે ના આવડે. જાણું છું કે એ
બહા રાજાએ અને રાણીએ તમને બોલાવેલ છે.

રોઝન : તો શા માટે મહારાજ !

૧ અહીં હુમ્લેટ શબ્દના બુદ્ધા બુદ્ધા અર્થ કરે છે. રાજાઓ વીર વિક્રમો જે મહત્વાકાંક્ષી તે જો છાયા હોય તો જેની છાયા પડે એ સ્થૂલ તે લિશુકો એ અર્થ લઈ આ લોકોનું બોલવું કેટલું અર્થરહિત છે તે બતાવે છે.

હુમ્લેટ : એ તો તમેજ કહો મને. મિત્રાચારીના હકે કે સાનિધ્યના હકે યુવાના, કે સ્નેહધર્મના હકે, કે પછી કો આગ્રહી જેમ યાચના કરી શકે તેમ હું પૂછું છું કે તમને અહીં બોલાવેલ છે કે નહીં ?

રોઝન : (ગીલ્ડનને બાબુએ) શું કહીશું ?

હુમ્લેટ : (સ્વગત) રાખતી પડશે મારે તમારી ઉપર નજર. (મોટેથી) પ્રેમ જો તમને હોય તો ના છાનું કંઈ રાખશે.

ગીલ્ડ : બોલાવ્યા હતા મહારાજ !

હુમ્લેટ : કારણ તો કહી શકું જેથી એ અનુમાન જો સત્ય હોય તો તમને જરૂર નહીં પડે કહેવાની; અને દીધો વિશ્વાસ જો રાજા અને રાણીને તેનો ભંગ થાય ના. ના જાણું હું કેમ એમ છે પણ — આજકાલ તો હરાયો મુજ આનંદ, રમત ગમતો સૌ તજ્યાં; થયું છે સ્વભાવને શું કે સૌમ્ય વસુંધરા મને ભાસે નિર્જીવ ભેખડ શી ભયાનક. આ છત્ર, આ દિવ્ય આકાશ, રે આ જુઓ ! ધુમ્મટ વ્યોમનો, ભવ્ય ચંદ્રવો ભરેલ એ સુવર્ણ તેજ છાંટથી, મને તો માત્ર લાગે એ દુષ્ટ ને અનિષ્ટ કો શંભુમેજો હવા તણો. કેવું અદ્ભુત સર્જન માનવી ! શી ઉદાત્ત છે બુદ્ધિ ! શક્તિ તો અનંત છે. આકૃત ને ગતિ સ્તુત્ય ને ભાવવાહી ખરે. વળી કાર્યમાં એ દેવદૂત ને જ્ઞાનમાં દેવતા સમો. એ તો વિશ્વનું સૌદર્ય, શ્રેષ્ઠ સર્વ પ્રાણીમાં. છતાં મને : મહત્વ શું લેખું એનું માટીનું સત્ત્વ જે ? મને પુરૂષ ના રીઝે કે ના નારી ખરું કહું, જો કે સ્મિતથી તમે કહેવા તો એ માગતા.

રોઝન : મહારાજ ! એવો કે વિચારે મનમાં ન હો

હું મ્લેટ : તો પુરૂષ ના મને રીઝે કહ્યું ત્યારે હસેલ કેમ

રોઝન : એ વિચારે મહારાજ ! કે જો પુરૂષ ના ર
તો સત્કારશે કેમ એ નટોને જે અમને ર
મળ્યા, તે જે અહીં આપની સેવામાં આવે

હું મ્લેટ : રાખતો પાઠ લે છે તેને તો સદા સ્વાગ
એ મહારાજને માન આપશું. નાયક શૂર તો વ
શે અસિદ્ધાવ ખેલશે. ના પ્રણયી નિશ્વાસ વ્ય
નાખશે. અને અંત આવશે સુખમાં એ નટ
જે દુઃખી પાઠ ખેલતો. રંગલો વળી હસાવ
સૌને ગલીગલી થાય જેને સહજમાં; અ
સ્ત્રી પાત્ર ખેલશે મન મૂકી નહીતર ખોડાય
કાવ્યનો પ્રવાહ. આ કાણુ સહુ ખેલાઈ.

રોઝન : જે આનંદ આપતા બહુ આપને તે શહેરના કરે
રેલાવતા નટો.

હું મ્લેટ : પ્રવાસે કેમ ? નામના કાળે તેમજ લાભમાં
નગરવાસ સારો.

રોઝન : નવો જે રંગભૂમિનો સુધારો એ કારણ

હું મ્લેટ : એમનું માન કેટલું હવે ? હું નગરમાં હતો તે વે
હતું એટલું ? લોક સત્કાર કેટલો ?

રોઝન : ના જ ના એટલું હવે.

હું મ્લેટ : એમ કેમ ? શું કટાયા ?

રોઝન : ના. શક્તિ તો એટલી જ છે. પણ ફાટ્યો છે* રાફડો બાળકોનો. જે અવાજ તાણીને કાઢે અને તાળીના ગગડાટથી જેમને લોકો વધાવે છે. એ ફેશન છે આજકાલ તો. રંગભૂમિ તો એવી બગાડી છે કે સમશેર તો બીજો છે કલમથી અને ત્યાં જવાયે એની હિંમત નથી.

હુમ્લેટ : એ સૌ બાળકો કાણુ છે ? કાણુ એમને રાખે છે અને વેતન કાણુ આપે છે ? બાળકનો અવાજ છે શું ત્યાં સુધીજ એ ધંધો કરશે ? ને જ્યારે એ સામાન્ય નટ થશે જે સંભવિત છે જો પાસે દ્રવ્ય ન હોય તો, શું એને પોતિકા ધંધા વિરૂદ્ધ એમ બોલાવવું લેખકો માટે યોગ્ય છે ?

રોઝન : બંને બાળુનો હવે તો છે મમત. ને લોકોએ ના ગણે પાપ એમને લડાવવા વિશે. વળી વસ્તુમાં કવિ અને નટ વચ્ચે જો ના હોય યુદ્ધ આ વિષયે તો લેખકને કંઈ દ્રવ્ય ના મળે.

હુમ્લેટ : આ સંભવિત છે સાચે ?

ગીલ્ડ : લેખાંની સાઠમારી એ તો ચાલતી આજકાલ બાણો વડે કટાક્ષના.

હુમ્લેટ : આ છોકરા જ જીતે છે ?

રોઝન : હા જ એજ મહારાજ !

૧ રોકસપીયરના વખતમાં ઇંગ્લાંડમાં જે રંગભૂમિની સ્થિતિ હતી તેના પર આ પ્રહારો કવિ મારે છે.

હુમ્લેટ : એમાં કંઈ વિચિત્ર નથી. આ રાજા ડેન્માર્કના, મારા કાકા સામે જ્યારે પિતા જીવતા, ત્યારે ધણું મ્હોડું મચડતા, જે આજે તો એની નાનીશી છબી સાથે આપે વીસ, આઠીસ એથીયે વધુ પચાસ અરે સો રૂપિયા. રે ખરેજ એ અસ્વાભાવિક છે. તત્ત્વ તો એનું શીલ્સુફો જ શોધી શકે.

[નોખત વાગે છે.

ગીલ્ડ : રૂપધરો આવ્યા લાગે છે.

હુમ્લેટ : સહ્યો ! એલસિનોરમાં ભલે આવ્યા. અને તમારો હાથ આપો. વિશેષણો વસ્ત્રો સ્વાગતના સહુ શિષ્ટાચાર વિશે. હુંમે કઈ સ્વાગત એ રીતે. નહીતર નટોને આ સત્કાર જે અતાવીશ બાહ્યાચારથી, તમને રખે વિશેષ તો લાગે તમારા સત્કારથી - ભલે આવ્યા. પરંતુ એ કાકા - પિતા અને કાકી - માતા ખરે ભૂલ્યાં.

ગીલ્ડ : શી બાબત મહારાજ !

હુમ્લેટ : અંધારે માત્ર હું ગાંડો દિવસે તો હું કહી શકું કે રજજી કે સર્પ છે એ તો.

[પોલોનિયસ આવે છે.

પોલો : શુભં ભવતુ ભાઈઓ !

હુમ્લેટ : ગીલ્ડનસ્ટર્ન ! તું સાંભળ ને તુંયે કાન આપજે. તમારો એક એક બે બાળુ. દેખાય બાળક પેલું મોટું પણ, હજી જરે એના બાળોતિયામાં.

રોઝન : સારે નસીબે એણે તો બીજી વાર પ્રાપ્ત કરી છે એ સ્થિતિ. છે એવી કહેતી કે માનવી અને બાળક ફરી, જુદા એ થાય જ્યારે.

હુમ્લેટ : હું ભાખું એ આવતો મને કહેવા નટો વિશે.
જો જો. હા ભાઈ સાચું છે. સોમવારે સવારમાં હા
સાચું છે ખરેખર.

પોલો : સમાચાર મહારાજ !

હુમ્લેટ : સમાચાર મહારાજ ! રૉસીયસ હતો નટ રોમમાં.

પોલો : નટો આવ્યા મહારાજ !

હુમ્લેટ : છે ! છે !

પોલો : ખરેજ મહારાજ !

હુમ્લેટ : પછી આવ્યા નટો કરી સ્વારી ગર્દભની પરે —

પોલો : આ તો ઉત્તમ છે નટો દુનિયામાં. કરુણને માટે
કે હાસ્યને માટે ઐતિહાસિક; આમ્ય; આમ્ય-વિનોદ;
આમ્ય-ઐતિહાસિક; કરુણ-ઐતિહાસિક; કરુણ હાસ્ય —
ઐતિહાસિક-આમ્ય; એકાંકી કે મહાકાવ્ય; ભલે એ
હોય સેનેકાનો^૧ ગંભીર રસ કે મિલોટિયસનો હળવો
રસ; નટો આજ એ ભજવી શકે, પછી નાટક
કેવુંયે હોય.

હુમ્લેટ : ચેપ્તાહ ! એા ઇઝરેલના ન્યાયાધીશ ! કેવું
ઝવાહિર તારી પાસે હતું !

પોલો : જવાહિર મહારાજ ! કેવું હતું ?

૧ રોમનો કરુણપ્રધાન નાટકકાર. ૨ રોમનો હાસ્યપ્રધાન નાટકકાર.

હુમ્લેટ : વળી,

હતી એક કન્યા બહુ રૂપવાળી
હતો પ્રેમ એનો બહુ વહાલો બાળી.

પોલો : (સ્વગત) હજી કન્યા વિશે મારી ?

હુમ્લેટ : વૃદ્ધ ચેપ્તાહ ! વાત તો સાચીને ?

પોલો : મને ચેપ્તાહ જો કહો મહારાજ ! મને પણ એક
કન્યા છે જેના પર મારાંયે પ્રેમ છે.

હુમ્લેટ : અનુસંધાન એવુંજ ના આવે.

પોલો : તો શું આવે મહારાજ !

હુમ્લેટ : કેમ,
નસીબ નિર્માણ વળી પ્રભુનું
અને પછી
થયું જે થવાનું કંઈ કાળ વિતે.
એ જૂના ગીતની પંક્તિઓ તને આથી વિશેષ કહેશે.
જો આવતા નહોત.

[ચાર પાંચ નટો આવે છે]

સ્વાગત તમને સહ્યો ! સૌને સ્વાગત — હું ખુશી થયો
સહુને કુશળ જોઈ. મિત્રો સ્વાગત ! ને મિત્ર તું માસ
જૂના ! છેલ્લાં જોયો હતો તે કરતાં ખરે ચહેરો તો
બદલાયો છે. શ્મશ્રુ લેખા પુટે ? અરે આવ્યો ડેન્માર્કમાં
મારી સામે મૂછ મરડવા ? ને સુંદરી આપ !^૧ છેલ્લાં
જોયેલાં તે થકી બાધજી આપ સ્વર્ગની નજીક ગયાં

૧ શેક્સપીયરના સમયમાં પુરૂષો સ્ત્રીનો પાઠ લખવતા.

હશે. આ એડી^૧ જેટલાં ઉંચે. ઓ પ્રભુ! એ અવાજ ના ખોખરો હોય આપનો ખોટા રૂપીયા સમેલ રે ભાઈઓ! ભણે આવ્યા. તરતદાન એ ખરે મહાપુણ્ય છે માટે દેખાડો તમારી એ કળા, આ ક્ષણે કે નાટકમાંથી બોલો રસિક કાંઈ ભાષણ.

ખેલો નટ: કયું ભાષણ ને શેમાંથી મહારાજ ?

હુ મ્લેટ : જે એકદા મેં સાંભળ્યું હતું પરંતુ ના એ કદી ભજવાયું હતું. અથવા ભજવાયેલ અનેકવાર ને સામાન્ય લોકને જે ગમ્યું નહોતું. ખિલોડી પાસે શર્કરા તેમ સામાન્ય જનને ના સ્વાદ એમાં લાગ્યો હતો. મને તેમજ અન્યને તો જેનો અભિપ્રાય મુજથીયે વિશેષ છે લાગેલ એ નાટક સારું. અંકા, પ્રવેશકા વળી પ્રમાણસર ને બહુ વિવેક ચતુરાઈથી લખાયેલ. યાદ છે મને એકે કહ્યું હતું કે પંક્તિમાં બહુ ભર્યો મશાલો ના જે થકી તેજદાર બને વસ્તુ; વાક્યોયે ના એવાં કે જેથી કૃત્રિમતા તણો લેખકને દોષ આવે. સીધી સાદીજ પદ્ધતિ, એ નિરોગી અને મીઠી સુંદર પણ ના બહુ ભપકાળી. મને ગમે છે એમાંથી ખાસ એક એ પ્રસંગ, જેમાં ડીડોર^૨ સાથે ઇનીયસ વાત કરે છે તે, ને જેમાં પ્રાએમની કન્યા વિશે છે. જે જીવતો હોય તારા રમરણમાં એ પ્રસંગ તો આરંભ કરેલાંથી. આ આમ, ના આમ — હા — હા.

ઠકરાલ એ પહીરસ બાહુ જેના

૧ એ સમયમાં પુરુષોના બૂઠને પણ ઉંચી એડી હતી.

૨ આ ગ્રીક કથામાં પાત્રો આવે છે. ૩ ઉપભતિ છંદ.

મંછા સમા કાળજી રંગ એની,
 ને મધ્ય રાત્રી સમ રૌદ્ર રૂપ
 દીસે, છુપી ભીતર અશ્વના^૧ જ્યાં
 પડેલ એ કાળમુખા; વિશેષ
 બીહામણું તો મુખ એ થકાયે
 બન્યું લપેડ્યા બહુ રંગ બીજા;
 છે પાયથી મસ્તક રકત રંગી
 માતા પિતા પુત્ર સુતા તણાં એ
 લોહી વડે શો ખરડાયેલોને
 વેરાન શેરી તણી ધૂળના તો
 બાઝ્યાં પડે અંગ પરેજ એના
 વધારતાં ખૂનનો દુષ્ટતા જે;
 જ્વલંત ક્રોધે ઝરતો જ અગ્નિ
 છે લેપનો શોણિત ભાર અંગે,
 બે આંખ રાતા મણિ જેમ એવો
 શેતાનશો પહીરસ શોધતો ત્યાં,
 પ્રાએમ^૨ દાદા બહુ વૃદ્ધ જે છે—

એથી આગળ બોલો.

પોલો : મહારાજ ! ખરેજ આ સાઈં બોલ્યા બહુ રપટ
 ઉચ્ચાર ને વળી સાવકાશ.

પહેલો નટ : દેખ્યો પછી ગ્રીક પરે પ્રહારો
 કરંત ધીમા, અસિ જીર્ણ જેની
 ના ઉંચકાયે નવ કાબુમાં, ને

૧ ગ્રીક ઇલિયડની કથામાં કાળનો ઘોડો આવે છે જેમાં ભરાઈ ગ્રીક સૈનિકો
 ટ્રોયમાં કપટથી બેઠા હતા. ૨ ટ્રોયનો વૃદ્ધ રાજા.

રહે પડી ધા કરવાજ મારી
જ્યાં. આમ ના જે બળમાં સમાન
પ્રાએમ સામે ધસતો કરે ધા,
એ ક્રોધથી પહીરસ. ધા ન વાગ્યો
પરંતુ એ નિર્બળ વૃદ્ધ પાડ્યો
અસિ તણે સૂસવતે સપાટે.
નિર્જીવ ઇલીયમ^૧ ને થયો શો
આઘાત, જવાલા શિખરેથી નીચે
પ્રેંચી, કડાકા અતિ ઘોર સાથે
પડ્યું; અને પહીરસ કણું ને તો
બંદી બનાવ્યા. તરવાર જો! જો!
પ્રાએમના શ્વેત શિરે ઢળે ત્યાં,
થંભી હવામાં. સ્થિર ચિત્ર જેવો
જુદમી તણાં, પહીરસ તો ઉભો'તો
ઘચ્છા અને હેતુ તણું ન ભાન
ઝિયા વિહોણો.

તોફાન પૂર્વે બહુધા બને છે
આકાશ નિઃશબ્દ અને ધનો તો
થંભેલ, ને મારુત મત્ત શાન્ત,
ભૂગોલ નીચે સુમસામ મત્યં,
ત્યાં તે ક્ષણે ઘોરજ મેઘનાદ
આવે દિશાઓ સહુ ડારતો એ.
વિરામ આ અદ્ય થવા પછી તો
એ વેરનો અગ્નિ ફરી ઉછળ્યો;
પહ્યા હથોડા નવ ઉગ્ર રીતે

હરો, ઘડે બખ્તર તો અજીત
એ વિશ્વકર્મા, જવ સૈન્ય નાથ
દેવો તણા મંગળ દેવનું તો,
જે કૂરતાથી તરવાર ખૂબ
લોહી વડે જે તરબોળ, મારી
પ્રાએમના મસ્તક પહીરસે તો.
ધિક્ ભાગ્યદેવી! કમળતા! ધિક્ છે!
રે સ્વર્ગના સર્વજ દેવતાઓ!
હ્યોને હરી એ સર્વ શક્તિ એની,
આરા વળી ચક્રતણાંજ તોડી
જાંચાણુથી સ્વર્ગતણાં અને એ
વટેલ પેંડુ ગળડાવી દો કે
પાતાળ લોકે પડતુંજ દુષ્ટ.

પોલો : લાંબુ છે આ બહુ ખરેજ.

હુમ્લેટ : મોકલીશું એને હજમને ઘેર તમ દાઢી સાથે.
આગળ બોલ તું. તમાશાઓ ભવાઈ એવું એવું એને તો
ગમે નહીતર એ ઉંધે. આગળ બોલ તું આગળ
હેકબુખા લગી.

ખુલો નટ : રે જોધ એ ધૂંધટમાં છુપેલ
રાણી -

હુમ્લેટ : ‘ ધૂંધટમાં છુપેલ ’ ?

પોલો : “ ધૂંધટમાં છુપેલ ” એ ખરેજ સરસ છે.

ખુલો નટ : (રાણી) બિચારી ઉપરેથી નીચે
દોડે ઉધાડે પગ, અગ્નિજવાળા

બુઝાવવા અશ્રુજલેજ અંધ;
 શિરે હતું ઓઢણ એક માત્ર
 જ્યાં શોભતો તાજજ એકદા તો;
 પોશાક લાંબા બદલે હતો ત્યાં
 હિતાવળે તો ભયથી લપેટયો
 એ ધાબળો નિર્બળ ઢાંકવાને
 કાયા અતિ સંતતિ કારણે જે,
 છે શ્રાન્ત. જોયેલ ખરેજ જોણે
 એ દશ્ય ઝેરી, નવ જીભના શું
 કીધા હોતે નિર્દય ભાગ્ય સામે
 પ્રહાર? ને જોઈ અરેજ એને
 જે વેળ એ પહીરસને નિહાળી
 સ્વનાથના અંગ વિદારતો ને
 કીડા કરંતો અસિ સાથ ફૂર,
 રે પાડતાં તો બહુ મર્મઘાતી
 એ ચીસ, દેવોય પછી કહા ના
 દુઃખો થકી મર્ત્ય તણાં દ્રવે એ,
 દયા થકી વ્યાકુળ થાત, રે ને
 એ દિવ્ય આંખો જલ અશ્રુભીની!

પોત્રો : જુઓ જુઓ અરે રંગ એનો શીકકો થયો. અને
 આંસુજળ આંખમાં એની. બસ બસ વિશેષ ના.

હું મ્લેટ : હા ખરેજ. હવે પછી બાકીનું હું સાંભળીશ.
 તમે મહેરબાન! આ નટના ઉતારા માટે વ્યવસ્થા
 કરશો કની? આગતા સ્વાગતા તમે સાંભળો છે
 સારી કરો, કારણ એ તો ગણાય છે, અવતરણ ને

સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ આ જમાનાના. મૃત્યુ પછી
બહેતર છે ઘોરની પર ખરાબ લેખ પણ ના
જીવતાં એમની નિન્દા ભરેલી નોંધ.

પોલો : સ્વાગત તો મહારાજ ! એમની લાયકાતને અનુસાર
હું કરીશ.

હુમ્લેટ : અરે તોબાહ ! એથીયે વિશેષ. લાયકાત ને ગણવી
સહુની તો કાણ મુક્ત રહેશે ચાબુકના પ્રહારથી ?
આપણી પ્રતિષ્ઠાને અને ગૌરવને છાજતુંજ સ્વાગત
કરવું ઘટે. ઓછી ને એમની લાયકાત, તો વિશેષ
છે ગુણ તમારા સ્વાગતમાં. લઇ જાઓ આ સર્વને.

પોલો : ચાલો સબ્યો.

હુમ્લેટ : જાઓ એની પાછળ મિત્રો ! ને હું કાલે
સાંભળીશ એ નાટક.

[પોલોનિયસ અને નટો
ખેલા નટ સિવાય જાય છે.

સાંભળે છે કે તું મિત્ર ! ભજવી શકશે ગોન્ઝાગો
પૂનનો પાક ?

પહેલો નટ : જી ભજવીશ મહારાજ !

હુમ્લેટ : ઠીક પાછળ જ પેલા ઉમરાવની અને ને ને
એની હાંસી ના કરતા.

[પહેલો નટ જાય છે.

ભલા મિત્રો ! હવે રાત સુધી તમે છૂટા. ભલે
એક્સસિનોરમાં આવ્યા.

રોઝન : જેવી આજ્ઞા મહારાજ !

હું મ્લેટ : ઠીક. ભણું કરે પ્રભુ !

[રોજન. અને ગીલ્ડન. નય છે.

એકલો આખરે થયો.

અરે કેવો ગમાર હું ગામડિયા ગુલામ શો !
કેવું અમાનુષી લાગે, નટ માત્ર કથા વિશે
મોહ આવેશમાં, આત્મા એવો વાળી શકે, કરે
એ જેમ કલ્પના કહે, એમ આવેશમાં થયો
ચહેરો શીકકો, અને આંખે આંસુ, વ્યાકુળતા બહુ
દેખાવે; કંઈ તો બન્યો ગળગળો, બધાજ એ
કલ્પનાને અનુસરે ભાવો ! એ કાણ કાજ આ ?
હેકયુબા કાજ ?

હેકયુબા થાય શું એની, કે હેકયુબા તણોજ એ
કે રહે આમ એ માટે ? શું ના કરત જે હતે
પ્રેરણા મુજ માફક આવેશ કાજ કારણ ?
ફાડી હોત અશ્રુના પૂરમાં રંગભૂમિને
ભીષણ ભાષણે ફેડ્યા હોત રે કર્ણ લોકના,
બનાવ્યો હોત ગાંડો એ અપરાધી; થતે વળી
નિર્દોષ જે ભયત્રસ્ત; ને ગભરાવતે સહુ
અજાણને. બધાનીજ આંખ ને કર્ણ ઈંદ્રિયો
થાત આશ્ચર્યમૂઠ રે.

અને હું ?

મૂઠ પાણી વિનાનો, રે હરામી કુંભકર્ણ શો
ઉંધણુસી, ન જાણે કે હોય ઉદ્દેશ ! કંઈ ના
ખોલી શકું અરે રાજા કાજેય પણ, જે તણાં
હરાયાં દ્રવ્ય ને પ્રિય પ્રાણ તો ધૂર્ત રીતથી !
નામદ્ હું ? કહે કાણ હરામી છું ? અને મુજ
ભાંગે મસ્તક કાણ આ ? દાઢી પેંખી અને વળી

ઊરાડે વાળ મેં પરે ? નાક ખેંચે ? અને કહે
હું હડહડતો જૂઠો ? આવું કાણુ કહે મને ?
હા !

રે દિક્ષપાલો ! સહુ સર્વ એ અપમાન, કારણુ
ગાત્ર છે મુજ ઢીલાં ને કડવાશ સ્વભાવમાં
ના, જેથી જીદમ લાગતા કડવા, નહિ તો ખરે
આજ લગણમાં તો મેં જમાડયાં હોત ગીધડાં
માંસથી આ ગુલામના. ખૂની ! નીચ ! હરામડા !
નિર્દય ! કપટી ! પાપી ! હરામખોર ! રાક્ષસ !
અરે વેર !

અહો કેવો ગધેડો છું ! કેવું આ શૌર્ય દાખવું
કે હું જે પુત્ર, ખૂનના ભોગ પ્રિય પિતા તણો,
પ્રેરતાં સ્વર્ગ ને નર્ક સંગે જે વેરકાજ તો,
કોઇ કૂવડ વેશ્યા શો, હૈયા કેરી વરાળને,
શબ્દો વાટેજ ઠાલવું બહાર ભભડી, અને
ગાલિપ્રદાન આદર કો હલકા ગમાર શો !
અરે ધિક્ ! બુદ્ધિ ! જગ તું ! મેં સાંભળેલ વાત છે
નાટકે દશ્ય જોતાં કા, ચાતુર્યથી લખેલ જે,
દોષિત હૃદયે થાય પશ્ચાતાપ અને કરે
કબૂલ સર્વ દોષને; ખૂન તેમજ બોલશે
જીભ ના હોય તોયતો કા અહભુત પ્રકારથી.
નટો દ્વારા પિતા તણું ભજવાવીશ ખૂન હું
કાકા સમક્ષ. જોષશ મુખભાવો અને ભેદું
અંતર એ તણું ને જરા બદલે રંગ, યોગ્ય શું
મારે તો કરવું જાણું. ભૂત દીકેલ જે, કદા
હોય શેતાન; ને ધારી શકે શેતાન રૂપ કા
પણુ સુંદર. લેતોયે હોય ઔદાસ્ય ને વળી

દુર્બળતા તણે મુજ લાભ. કારણ શક્તિ છે
 એની વિશેષ એવાની પરે, છેતરવા અને
 પછી અનિષ્ટ મારું તો કરવા. શોધવા ઘટે
 પુરાવા સખળા વધુ. નાટક એજ માર્ગ છે
 જેથી અંતર રાખનું હું તો કળી શકું ખરે.

હું મ્લે ૮
અંક ત્રીજો

અંક ત્રીજો પ્રવેશ પહેલો

[કીલ્લામાં એક ખંડ. રાજા, રાણી,
પોલોનિયસ, ઓફેલિયા, રોઝનક્રાંઝ
અને ગીલ્ડનસ્ટર્ન આવે છે.

રાજા : ના કે ઉપાયથી જાણી શક્યા છો વ્યથા કેમ એ,
સૌમ્ય જીવનમાં કેમ ઉત્પાત ભયકારક
ઘેલછાનો, દિનો જેથી થયા કર્કશ એ તણા ?

રોઝન : કર્યું કબૂલ એટલું. ના પડે એન એમને
પણ કારણ ના કહે.

ગીલ્ડ : ના છે આતુર ઉત્તરો, પ્રશ્નના અમ આપવા
એ વિશે, પણ ચાલાકી ખૂબજ વાપરી ખરે
દીવાનાની, ઉડાવતા અમને, લાવતા અમે
ખરી સ્થિતિ વિશે જ્યારે, કહેવાની અણી પરે.

રાણી : આપ્યો સત્કાર સારો કે ?

રોઝન : છાજે સજ્જનને જેમ.

ગીલ્ડ : તાણી તોડી ન કેમ એ કરતા અમ સત્કાર.

રોઝન : કૃપણ પ્રશ્ન પૂછતાં પણ ઉદાર એ અમ
સવાલના જવાબમાં.

રાણી : કર્યા પ્રયત્ન જેથકી મન તો જાય અન્યમાં ?

રોઝન : રાણીજી ! રે થયું એમ કે માર્ગમાં મળેલ જે
નટો વિશે કહી વાત. જે સાંભળી થયા રાજી

ને રાખ્યા દરબારમાં. ખેત્ર ભજવવા તણી
છે આજ્ઞા આજ તો સૌને, સમક્ષ આપતી વળી.

પોત્રો : સત્ય છે ને વળી મને કહ્યું, વિનાંતિ તો મારે
કરવી, રાજ દંપતી જોવા નાટક કાજ તો
પધારે આજ રાતના.

રાજા : રે સાનંદ પધારશું. મને સંતોષ છે ખરે
મન એનું પરોવાયું આમાં. સબ્યો ભલા ! તમે
આથી વિશેષ ઇચ્છાને એની તેજ બનાવજો
જેથી આનંદ અન્યમાં આમજ દળતો રહે.

રોઝન : જેવી આજ્ઞા મહારાજ !

[રોઝન. ગીલડ. જાય છે.]

રાજા : પ્રિય ગર્દુડ ! તુંયે જા.
હુમ્મેટને, અમે અહીં છે બોલાવ્યો, અચાનક
જાણે ઓફેલિયાને એ મળે. અને પછી અમે,
પિતા તેમજ એ તણાં, પ્રેક્ષકો કાયદેસર,
ભરાશું ગુપ્ત એવા કે ના કા દેખી શકે પણ
દેખીશું સર્વ તો અમે. મેળાપ આ થકી અમે
નિર્ણય પર નિશ્ચિત આવશું; વર્તણૂંક શી
એની, એ પરથી દુઃખી પ્રેમ કાજે, ન વા, અમે
ખરેજ જાણશું સહુ.

રાણી : આજ્ઞા શિરે ચઢાવતી.

ઓફેલિયા ! અરે ઇચ્છું તુજ સૌંદર્ય કારણ
હોય હુમ્મેટની સહુ ધેત્રજાનું. ગુણો વડે
તારા જેથી ફરી એને એ સ્થિતિ પર મૂળની
લાવી શકીશ તું. ખેઉ માટે ઉત્તમ એ થશે.

ઓફે : રાણીજી ! ઇચ્છતી હુંયે.

[રાણી નય છે.

પોલો : ઓફેલિયા ! ફરે તું હાં. મહારાજ ! પધારશો સંતાપશું હવે. (ઓફે.ને) અને તું આ પુસ્તક વાંચજે જેથી એકાન્તનું તુજ કારણ સમજાય આ. વાંક ખરેજ આપણો, ઘણીયે વાર આપણે ભક્તિનો ડોળ, ધાર્મિક ક્રિયા વડે, ચઢાવતા દોળ એ દુષ્ટતા પરે.

રાજા : (સ્વગત) અહો ! સત્ય ખરેજ આ.

કેવો ચચાણુતો મારે ફટકો શબ્દ એ મુજ અંતરને ! ન વેશ્યાના ગાલ, સુંદર થાય જે બનાવટે, હશે વધુ વિરૂપ, વસ્તુ એ થકી સુંદર જે બનાવતી, જેટલું છે વિરૂપ એ કૃત્ય, શબ્દો વડે મુજ રંગેલ જે અસત્યથી. હાય ! એ ભાર !

પોલો : સાંભળું આવતા. હાંથી મહારાજ ! જશું હવે.

[રાજા પોલો નય છે.
હુમ્મેટ આવે છે.

હુમ્મેટ : જીવું ! મરું ! મહા પ્રશ્ન એક એ, મુઝવે મને દુર્ભાગ્યના સહેવા ધા, વજ શા અપમાનના શ્રેષ્ઠ કે બાથ ભીડવી આપતિ ઓધ સાથ ને આણવો અંત એ તણો ! મરવું : ઉંધવું અરે, નવ વિશેષ. ને અંત, જે ઉંધથી આણાય એ હૃદય ખટકા અને દેહ જન્મેલ દુઃખનો, પ્રાર્થવો ધન્ય અંત એ. મરવું : ઉંધવું અરે,

હિંધવું : સ્વપ્નયે જોવાં; ડંખ તો ત્યાંજ છે ખરો.
 માનવ ખોળ મૂકતાં, મૃત્યુની ઘોર નિદમાં,
 સ્વપ્નો કેવાંક આવશે, થંભાવતો વિચાર ને
 એ ખ્યાલના બળે દુઃખો જીંદગીના ખમે સહુ.
 શા સારૂ સાંખવા બાકી, કાળના કટુ ચાખખા;
 જીભી સિતમો સત્તાના; ગર્વના તુચ્છકારને;
 પ્રેમ છિકારની પીડા; કાયદાના વિલંબને;
 તુમાખી અધિકારીની; જે અપમાન ધૈર્યથી
 ગુણવાન સહે વળી, કુપાત્ર જન હાથથી;
 જો એ સૌ ત્રાસનો અંત આણી શકે સહેજ એ
 એક ધાથી કટારના ? શા માટે ભાર એ વહે
 કાંસતી સ્વેદ સારતી શ્રમિત જીંદગી તણો ?
 મૃત્યુ પછી ? વિચાર એ ભયભીત બનાવતો.
 જવું અગમ્ય દેશમાં જ્યાં ગયો પાન્થ કે અહીં
 પાછો નવ ફરે કદી, એજ ખ્યાલ મુઝાવતો,
 ને શીખવાડતો સાંખો, દુઃખો આલોકના; નવ
 ઊડજો શોધવા બીજાં જેનું જ્ઞાન નહીં જરા.
 આમ વિચારથી, સહુ માનવ થાય બીકણ,
 મૂળ સંકલ્પના રંગો સ્વાભાવિક વળી દેહ,
 શીક્ષા ચિંતનના રંગો ભળતાં, નબળા બને.
 મહત્ત્વના વિચારેલાં, મહાભારત સાહસો,
 બદલાતાં તરંગના પ્રવાહો, વક્ર થાય ને
 કાર્યમાં ના પરિણમે, મનનું મનમાં શમે.
 શાન્ત ! ઓફેલિયા આવે. સુંદરી ! પ્રાર્થના મહી
 મુજ સંભારજે દોષો પ્રભુની યાચજે ક્ષમા.

ઓફે : ઘણે દિને મહારાજ ! કેમ છો આપ ?

હુમ્લેટ : ઉપકાર તમારો તો. સારો સારો ધણો સારો.

ઓફે : મુજ પાસે મહારાજ ! સ્મરણ ચિહ્ન આપના
આપવા ઇચ્છતી પાછાં. મારી વિનંતિ હ્યો તમે.

હુમ્લેટ : ના હું નહી. નથી આપ્યું મેં કશું.

ઓફે : મારા પૂજ્ય મહારાજ ! ખરે આપેલ છે તમે
પાઠવ્યા સાથ જે શબ્દો શું માધુર્ય પ્રસારતા,
મૂલ્ય વિશેષ જે થકી આંકું. સૌરભ એ જતાં
ના ખપે એ હવે, હ્યો આ - ઉદાર ચિત્ત તો ગણે
ભારેયે ભેટ તુચ્છ જો દેનાર થાય નિર્દય -
હ્યો આ પાછું મહારાજ !

હુમ્લેટ : ઓહો ! છે સદ્ગુણી ખરે ?

ઓફે : મહારાજ !

હુમ્લેટ : સુંદર છે ?

ઓફે : શું બોલો છો મહારાજ ?

હુમ્લેટ : સુંદર સદ્ગુણી વળી જો તું, જો જો ન સાંભળે
સદ્ગુણ, તુજ સૌન્દર્યને વિશે.

ઓફે : સૌન્દર્ય ને મહારાજ ! સદ્ગુણથી વિશેષ શો
સારો સંબંધ હોય બીજાં કે સાથે ?

હુમ્લેટ : હા. જો જો શક્તિ જે વસી છે તુજ સૌન્દર્યમાં એ
કરશે તારા સદ્ગુણને બ્રહ્મ, ના પણ સદ્ગુણ નિજ
રૂપમાં કદી પલટાવી શકશે એ સૌન્દર્યને. આ

મનાતી એકદા અવળવાણી, સમયે તો હવે કર્યું
પૂરવાર એ. હતો તુંમાં પ્રેમ એકદા. મને.

ઓફે : રે આપેજ મહારાજ ! મનાવ્યું હતું મને.

હુમ્લેટ : ના તારે મારું માનવું હતું. સદ્ગુણ મૂળમાં
પેસીને સ્વભાવ અમારો જુનો ના કદી બદલી શકે.
ના કદી ચાહતો તને.

ઓફે : વિશેષ છેતરાઇ હું.

હુમ્લેટ : થઇ જા સાધુડી ! પ્રજા તારે પાપીતણી શા માટે
જન્માવતી ? હુંયે છું સદ્ગુણી જરા, છતાં મારામાંયે
દોષો અનેક છે જે થકી ઇચ્છતો કે મુજ માતાયે
ના મને જન્મ દીધો હોત; ખરેજ હું મહાભિલાષ
વાળોને ઝેરીનો અભિમાની છું; અરે એથીયે વધુ
દોષો મારામાં છે જે વિચારમાંયે ના આવે, ના
કલ્પનાયે દોરી શકે, ના તો વળી સમય છે એટલો
મને, એને આચારમાં મૂકવા. પૃથ્વી આકાશ વચ્ચે
શું કામ રઝળતા હશે મારા જેવા ? અમે બધા રે
બડા બદમાશ. ના વિશ્વાસ રાખજો કોઇ
અમારામાં. જા સાધુડી બન. ક્યાં છે તારા
પિતા ?

ઓફે : ગૃહે છે મહારાજ !

હુમ્લેટ : દ્વાર બંધ કરી દેજો કે ગૃહના સિવાય કો અન્ય
સ્થળે ના એ મૂર્ખ બને. આવજો !

ઓફે : ઓ પરમાત્મા ! સહાય થા !

હુમ્લેટ : પરંતુ લગ્ન જો કરે તો આપું આ શાપ ભેટમાં.
બરફ શી પવિત્ર તું હો કે એ લિમના સમી
નિર્માળ, ના બચશે તું કદી નિંદાથી. સાધુડી બન.
આવજો ! અને લગ્ન જો કરવાંજ હોય, મૂર્ખ દાદની
સાથે પરણજો. સુગ જો છે, એ તો સમજો છે કે તમે
પુરૂષને કેવા રાક્ષસ બનાવતા. રે થઈ જ સાધુડી
અને વળી સત્વર. આવજો !

ઓફે : રે દેવતાઓ ! એનું લાન જગાડો ફરી !

હુમ્લેટ : સાંભળ્યું છે વળી મેં તો એ લપેટાઓ વિશે
તમારા. ઇશ્વરે એક ચહેરો આપ્યો જેને તમે બહુરૂપ
બનાવતાં. અને ચાલતો કેવી લટક મટક અને વળી
ઓતો ચીપી ચીપીને. ઘડેલ જે પ્રભુએ તેને કદરૂપ
બનાવો. ઢાંકતાં લંપટતા ખરેજ આપીને નિર્દોષતાનું
રૂપ તમે. અરે બસ વિશેષ ના. મને રે ગાંડો કીધો.
લગ્નજ હવે ના થાય — જે પરણ્યાં ભણે રહે એક
સિવાય બધાં જીવતાં. જ સાધુડી બન.

[જાય છે.]

ઓફે : અરે ઉદાર ચિત્તની કેવી વિકૃતિ આ ખરે !
દરબારી તણી જીહ્વા, યોધાની સમશેર ને
દષ્ટિ વિક્કાનની વળી, આશા પુષ્પ ગુન્નાબનું
રે આ સુરાજ્યનું એ તો ! ને ફેશનની આરસી
આકૃતિ શ્રેષ્ઠનું બિંબ. આંખો સર્વ તણી ઠરે
જેના પરે ! સમૂળગી વિકૃતિ ! હા ! સમૂળગી !
ને હું, પીધેલ જેણે તો એના મધુર શબ્દના
પીચૂષ ધુંટડા, આજે સર્વ સ્ત્રીમાં ઉદાસ ને

રે હતભાગ્ય, કે જોવી મારે પ્રભાવશાલીને
ઉદાર બુદ્ધિને આમ ખોખરા રણુકાર શી
અતિ કર્કશ બેસુરી; અજોડ મુખ એ અને
આકૃતિ ભર યુવાની સંમોહમસ્ત ! હાય ! રે
શેં ના જોવાય જોયું મેં ને ના જોવાનું જોડેં છું.

[રાજા ને પોલોનિયસ આવે છે.]

રાજા : પ્રેમ કારણ ના, એની પીડાનું. સર્વ વાત જે
બોલેલ ના વ્યવસ્થિત એટલું, પણ ઘેલછા
જેવું નહીં જરા; કંઈ ઉંડું અંતરને વિશે
એના. ઔદાસ્ય સેવન જેનું કરે વિશેષ તો;
સાર જે નીકળે એથી ભયપ્રદ થશે; અને
એ અટકાવવા હું તો આવ્યો છું ઝટ નિશ્ચયે.
સત્વર આંજલ દેશ એ જશે, આપેલ ખંડણી
ના, ઉધરાવવા તેને; સમુદ્રાટન ને કદા
દેશો વિવિધ ને દૃશ્યો અવનવાં કહાડશે
શ્વળ અંતરમાં પેહું, ધર ધાલી વ્યથા કરે
ચિત્તને, ને વળી જેથી અનભિજ્ઞાત આત્મને.
શું તું ધારેછ આ વિશે ?

પોલો : હા યોગ્ય એ. હજી તોયે મને લાગે વ્યથા તણો
આરંભ મૂળ કારણ એક જન્મેલ પ્રેમના
એ અસત્કારથી. ને તું ઓફેલિયા ! જરૂર ના
કહેવાની મહારાજ હું મ્લેટ શું કહેલ તે.
સાંભળ્યું એ બધું અમે. ને મહારાજ ! આપને
યોગ્ય લાગે કરો પણ આજે નાટક જોઈને
વિચાર યોગ્ય જો લાગે, રાણીજી માત્ર એમના

પૂછે એકાન્તમાં એનું દુઃખ કારણ; ને વળી
ખૂબજ સમજાવે; ને સર્વ સુણી શકું એવે
સ્થળે રહીશ હું ઉભો. શોધી કારણ ના શકે
મોકલો આંગલ દેશમાં, નજર કેદ કેા સ્થળે
બુદ્ધિને યોગ્ય લાગે ત્યાં આપની, અથવા કરો.

રાજા : એમજ કરશું.

ઘેલછા મુખ્ય લોકની દુર્લક્ષવી ન યોગ્ય છે.

અંક ત્રીજો પ્રવેશ બીજો

[કીલ્લામાં એક ખંડ. હુમ્લેટ અને નટો આવે છે.]

હુમ્લેટ : બોલો ભાણુ એ ફરી અચકાયા વિના ઉચ્ચાર્યું મેં તમારી પાસે તેમ. જો તમે તમારા અન્ય જે નટો બોલતા તેમ બોલશો તો બહુતર એને દાંડીયાની પાસે બોલાવવું. ને જાણે લલ્લતા હવા સાથે, ના એવા હાથના ચાળા કરો. બધું જે કરો તે અતિ સાવકાશથી કરો. પૂરમાં તમ રાગમાં, અરે એના તોફાનમાં વંટોળમાં વળી, તમે એવી તો સમતા રાખો કે જેથી એ સૌમ્યતા જળવાય. મારું તો અંતર ચીરાય હું જે વેળા સાંભળું કે બોટા વાળધારીને ઘાંટા જોરથી પોડી ભાવને ચીંથરે હાલ કરતા અરે ચીરે ચીરા કરતાં. કનિષ્ઠ વર્ગના કાન એથી રીઝે, જે મૂક નાટ્ય કે શોરબકાર માત્રમાંજ સમજે. અતિ નાટકી નટ જે ધમપછાડા કરે તેને તો ચાબુકથીજ હું મરાઉં. અરે રાવણથી વધુ રાવણાઈ બતાવે એ. એવું ના કરશો તમે.

ખેલો નટ : મહાનુભાવ ! હું ખાતરી આપુ છું.

હુમ્લેટ : ડાહ્યું ડાહ્યું ના વળી. તમ વિવેક, શીખવે તેમ શબ્દાનુસાર તો ક્રિયા ને ક્રિયાનુસાર તો શબ્દો. ને ખાસ આ છે સૂચના કે સ્વાભાવિકતા પર ના બળાત્કાર; કારણ જે વિશેષ પડતું થાય તે ખરે વિરુદ્ધ છે નાટ્ય ભાવનાની. હેતુ જેનો તો આદ્ય ને વર્તમાન, છે અને હોતો,

આરસી પ્રકૃતિની થવા તણો. સદ્ગુણને બતાવવા સ્વમુખ, મૂર્તિ પોતાની ગર્વને; કાળ, અંગ ને સમયે બતાવવાં આમેદુખ એને વળી. અને આમાં અતિશયોકિત કે પછી જો ન્યૂનતા રહે અભુખને એ હસાવે પરંતુ ખેદ થાય વિવેકીને. ખરે જેની ટીકા હોય વિશેષ તો મહત્ત્વની તમારેયે મતે જો તમે તુલના કરો. એમની રંગભૂમિના સમસ્ત પ્રેક્ષકો સાથે. અરે જોયા છે એવાયે નટો, પ્રશંસાયે જેની સાંભળી, ને ખૂબ તે પણ, હું સારા શબ્દમાં કહું, જેના ઉચ્ચાર ના મળે સંસ્કારીના અરે ન તો જંગલીના, મનુષ્યનાયે ના; થનથનાટ છાતી કાઢી જે રંગભૂમિ પર ચાલે બરાડા પાડતા. મને ખરે એમજ લાગતું કે સૃષ્ટિના કો અનાડી કારીગરેજ એ પુરૂષને બનાવ્યો છે અને તેયે બરોબર નહીં એટલું બરાબ ને અમાનુષિક એ માનવ જાતનું અનુકરણ હતું.

ખુલો નટ : અમે સાહેબ ! એ બધું થોકું ઘણું સુધારવા પ્રયત્ન તો કરેલ છે.

હુ મ્લેટ : એ આખુંજ સુધારોને. અને જે રંગલાતણો પાઠ ભજવે તે જો જો લખ્યા પ્રમાણે બોલે. છે એવા કેટલાક તો, પોતેજ હસતા અને તે માત્ર કોઈ મૂર્ખ પ્રેક્ષકોને હસાવવા; ને તેયે જ્યારે નાટકનો મુખ્ય ગંભીર મુદ્દો ચર્ચાતો હોય ત્યારે. આ તો દુષ્ટ કહેવાય. અને જે મૂર્ખ આ કરે તે તો બતાવે છે

એની હાકળી યશતૃણા. હવે તમે જાઓ ને તૈયાર થાવ.

[નટો જાય છે.

પોલો. ગીલ્ડન. ને રોઝન. આવે છે.

ક્રમ સાહેબ! આ નાટક જોવાને પધારશેને મહારાજ ?

પોલો : રાણીજી પણ અને સત્તર.

હુમ્લેટ : તો નટોને કહો ત્વરા કરે.

[પોલો જાય છે.

તમે જો પણ એમને મદદ કરશો ત્વરા કરાવવા ?

રોઝન : જેવી આશા મહારાજ !

ગીલ્ડ :

[રોઝન. ગીલ્ડન. જાય છે.

હુમ્લેટ : હો કાણ હોરેશિયો છે !

[હોરે. આવે છે.

હોરે : હાજર છું મહારાજ ! સેવામાં.

હુમ્લેટ : હોરેશિયો ! ખરે તુંજ ઉદાર એક માનવી કરી હોય કદી જેની સાથે મેં વાત—

હોરે : મહારાજ ! અરે—

હુમ્લેટ : ના ના નથી ખુશામત આ તુંજ કરતો હું તો. શી આશા છે મને તારી કેવળ દ્રવ્યમાં પણ રે જેની પાસ વસ્ત્રને અન્ન કાળેય છે માત્ર સ્વભાવ એ પ્રસન્ન તો ? નિર્ધનની ખુશામત કેવી ? સાકર જેવી એ જીભને ચાટવા ભલે દો અયુક્ત બડાશને; સાંધા સુનમ્ય એ ભલે ઘુંટણના વળે જ્યાં જ્યાં લાભકારક થાય એ પટુડાઈ. અરે જાણુ. આત્મા સ્વતંત્ર માલિકા છે મુજ વરવા. વળી એ મનુષ્ય મનુષ્યને પારખે, વરમાળ તો એણે છે અરપી, અને

કીધો પોતાતણો તને. કારણ તું અનેક છે દુઃખોમાં પણ ના દુઃખી, પુરુષ, જે પ્રહાર કે કૃપા ભાગ્ય તણાં ગ્રહે સમાન ભાવથી. ખરે ધન્ય, એ બુદ્ધિ અંતર છે જોતપ્રોત જે તણાં, જેથી એ વાઘ ના બને ભાગ્યદેવીતણું સ્વર સ્વેચ્છાએ જે થકી કાઢે કેા પણ, અંગુત્રી તણા સ્પર્શથી એ. મને આપો તે નર, ના ગુલામ જે રાગનો. અંતરે અરે મુજ હૃદયના હૃદે રાખું હું સાચવી જેમ રાખું તને. વિશેષ શું? નાટક રાતના આજે યોજ્યું રાજા સમક્ષ છે; એમાંથી દૃશ્ય એક તો મૃત્યુ વિશે પિતા તણાં. જે વિશે મેં કહેલ છે તને; મારી વિનંતિ છે, પ્રવેશ ભજવાય એ જ્યારે, નિહાળજે મુજ કાકાને ખૂબ ધારીને; એ ગુપ્ત અપરાધ ના શર ભાષણમાં તરી આવે તો જાણવું ખરે ધૃતિ એ ભૂત આપણે જોયું જે, કલ્પના વળી મારી એરણ જેવી છે કાળા પાતાળ સ્વામિની. લેજે તું નોંધ સૂક્ષ્મ ને હું ચોંટાડીશ આંખ તો મારી એના મુખે; પછી આપણે સરખાવશું એ નોંધ મુખ ભાવની.

હોરે : ઠીક કહ્યું મહારાજ !

નાટક ભજવાય તે વેળા છુપાવતો કશું જે પકડી શકું હું ના મારે તો આપવી ભરી એ ચોરી ભર પાછયે.

હું મ્નેટ : સાંભળું આવતા એને. નિષ્કામ હું બનું અને બેસ આસન શોધી તું.

[ડેનીશ કૂચ વાગે છે. નોખતનો ગડગડાટ. રાજા, રાણી, પોલોનિયસ, ઓફેલિયા, રોઝનક્રાન્ઝ, ગીલ્ડનરટર્ન, બીજા ઉમરાવો, નોકરો, સૈનિકો, મશાલ સાથે દાખલ થાય છે.

રાજા : વત્સ હું મ્લેટ ! કેમ છે ?

હું મ્લેટ : રે ઉત્તમ છે ખરેખર એ ભોજન સરડાતાણું.^૧ જીવવું હવા પરે જે ખીચ આશ્વાસને ભરેલ છે. રે મરધાને ખવડાવો ના એવું તમે.

રાજા : હું મ્લેટ ! ના જવાબ આ વિશે કંઈ હું કહું. મારા શબ્દો નથી આ તો.

હું મ્લેટ : ને મારાં હવે નથી. (પોલોન) સાહેબ ! તમે ભજવેલ છે કાંઈ ભાગ એક વેળા વિદ્યાપીઠે ખરું ?

પોલો : હા ખરેખર મહારાજ ! ને હું ગણાયેલ વળા નટ સારો.

હું મ્લેટ : કયો ભાગ ભજવેલ ?

પોલો : જીવીયસ સીઝરનો. કંપીટોલ વિશે હું મરાયો ઘુટસના હરતે.

હું મ્લેટ : અરે પાશવ વૃત્તિ એની, જેણે મારું સરસ આ પશુ. તૈયાર છે નટો ?

રોઝન : હા મહારાજ ! આપની આજ્ઞાજ માટે રોકાય.

^૧ સરડા હવા પર જવું છે એવી માન્યતા હતી. હું મ્લેટ કહેવા માગે છે કે રાજાએ જે વચનો આપ્યા હતાં આશ્વાસનરૂપે તેમાંથી કશું થયું નહોતું. એ કેવળ આશ્વાસનો પર જ જીવતો હતો.

રાણી : પ્રિય હુમ્લેટ ! આવ હાં ને બેસ તું મારી પાસે.

હુમ્લેટ : ના માતાજી ! આ બાળુ વિશેષ મોહક છે વસ્તુ.

પોલો : (રાજને) રે સાંભળો છો આપ કે ?

હુમ્લેટ : ભવતી ! આપના અંકમાં બેસું હું ?

[ઓફેલિયાના પગ આગળ
લાંબો થઇ બેસે છે.]

ઓફે : ના મહારાજ !

હુમ્લેટ : તો મારું મસ્તક અંક ?

ઓફે : જી મહારાજ !

હુમ્લેટ : હું પ્રાકૃત છું એમ વિચારે છે ?

ઓફે : હું તો કંઈ નથી વિચારતી મહારાજ !

હુમ્લેટ : એ તો સારો વિચાર છે સ્વયં કુમારિકા તથા પગ પાસે.

ઓફે : શું સારો છે મહારાજ ?

હુમ્લેટ : કંઈ નહીં.

ઓફે : ગેલમાં છો મહારાજ !

હુમ્લેટ : ઈશ્વર તો છે નાચ પૂતળાં બનાવર એટલે
છૂટકો થાય મળ વિના કોઈ પણ મનુષ્યને ! જો
માતા મારી કેવી આનંદી દેખાય ને પિતા
હજી મર્યા કલાક બે ઉપર !

ઓફે : ના મહારાજ ! ચાર તો માસ થયા.

હુમ્લેટ : ખરેજ આટલો બધો સમય થયો ? તો ભલે શેતાન ખેરતો કાળો પોશાક. મારે માટે તો હવે લખા તણો સાજ. રે પ્રભુ ! મૃત્યુને જેજ મહિના થયા છતાં હજી ના ભૂત્રાયા ? ખરે હવે આશા રખાય કે મહા પુરૂષની સ્મૃતિ તાજી રહે એના મૃત્યુ પછી અર્ધે વર્ષે, પણ તે પછીને માટે તો એણે મંદિરો બાંધવાં, નહીં તો કાઈ એને સંભારશે નહીં પેલા ક્રીડાશ્વની જેમ, જેના મરણ પછી લખાયો મૃત્યુ લેખ કે 'હાય ! રે હાય ! એ ગયો ભૂત્રાઈ અશ્વ ખેલનો !'

[રૂપધરે આવે છે.
મૂક નાટક થાય છે.

[એક રાજા અને રાણી પ્રેમ કરતાં આવે છે: રાણી રાજાને ભેટે છે, રાજા રાણીને. રાણી ઘુંટણીએ પડી જાણે પ્રેમ વિશે એકરાર કરતી હોય તેમ વર્તે છે. રાજા એને ઉઠાડે છે. એના ખભા પર મસ્તક મૂકે છે, પછી એક પુલના મંડપમાં સૂવે છે. એને ઉંઘમાં જોઈ રાણી જાય છે. થોડીવારમાં બીજો પુરૂષ આવે છે. રાજાના મસ્તક પરથી મુગટ લે છે અને ચૂમે છે; અને પછી રાજાના કાનમાં ઝેર રેડે છે અને જાય છે. રાણી પાછી આવે છે ત્યાં રાજાને મૃત્યુવશ જુએ છે; અને પછી પોતાનો શોક દાખવે છે. ઝેર આપનાર, એક બે બીજા પુરૂષો સાથે આવે છે અને રાણીના શોકમાં સામેલ થવાનો ઢોંગ કરે છે. મૃત દેહને લઈ જવામાં આવે છે. ઝેર આપનાર, રાણીને ભેટા આપીને એનો પ્રેમ જીતવાનો પ્રયાસ કરે છે.

શરૂઆતમાં એ આનાકાની કરે છે. પરંતુ છેવટે
એનો પ્રેમ સ્વીકારે છે.]

[રૂપધરો જાય છે.

ઓફે : શો અર્થ આનો મહારાજ !

હુમ્મેટ : કૌટિલ્ય કુખગ્નતાણું. અનર્થ એટલે ખરે.

ઓફે : આ મૂક દસ્ય તો કદાચ નાટકનો સારાંશ હશે.

[સૂત્રધાર આવે છે.

હુમ્મેટ : જાણશું આની પાસથી. નટો તો મૂક ના રહી શકે
એ તો બધુંજ કહી દે.

ઓફે : આ દસ્ય શું હતું તેયે કહેશે ?

હુમ્મેટ : હા અને દસ્ય કાષ્ટયે દરશાવો તમે; ન જો શરમ
દરશાવવા તમને, ના એને પણ જરાયે એનો અર્થ
કહેવામાં

ઓફે : રે ખરાબ તમે તો છો બહુ ખરાબ નાટક હું જોઈશ.

સૂત્રધાર : પ્રાર્થે પરિષદને હું, જોડી દ્વય હસ્ત, સદય ભાવે કે
સુણુને ધીરજ ધારી, કરુણામયે જે નાટય, અમારું આ

[જાય છે.

હુમ્મેટ : આ તે પ્રસ્તાવના છે કે મુક્તચેષ ?

ઓફે : ખરે હુંકું મહારાજ !

હુમ્મેટ : નારીના પ્રેમ શું.

[જે નટો રાજ રાણીના
વેશમાં આવે છે.

વેશ. રાજા : સવિતા દેવના રથે, કીધી ત્રીસ વેળા આજે
 પ્રદક્ષિણા વરણને વસુધા પ્રદેશની;
 દ્વાદશત્રિંશતો શશી, ઝીલતો રવિ તેજને
 પૃથ્વી આસપાસ ફર્યો, સમય ત્યાંથી માડી,
 જે વેળા આ કામદેવે હૃદય ગુંથ્યાં આપણાં
 અને સમક્ષ અગ્નિની હસ્તે હસ્ત તો મળ્યા.

વેશ. રાણી : ચંદ્રસૂર્ય પ્રદક્ષિણા ફરે હજારે વર્ષ તો
 એટલાં અને ત્યાં સુધી અમ પ્રેમ તો રહે.
 પણ હાય ! તમે એવા અસ્વસ્થ રહો હમણાં
 આનંદથી દૂર અને ના પૂર્વ જેવા ખરે
 કે વિશ્વાસ ના તમારો. છતાં ઉદ્વિગ્ન ના થશો
 આણુ વિશ્વાસથી મારા રે તમે તો; કેમ કે
 સ્ત્રીના પ્રેમ અને શંકા પરિમાણે સમાન છે,
 અભાવમાં હો પછી કે હો અતિરેકમાં તો.
 પ્રેમ મારો કેવો તમે જાણો સિદ્ધ જે કીધો છે
 તે પ્રેમ જે પ્રમાણમાં એટલો સંદેહ તો.
 પ્રેમની અવધિ ના, જ્યાં, ભયદા છે આણુ શંકા,
 સંદેહ વૃદ્ધિ પામે ત્યાં, પ્રેમની ઉત્કૃષ્ટતા.

વેશ. રાજા : પ્રિયે ! હવે સત્વર છે જવાનું
 તજી તને, શક્તિ શરીરની સૌ
 હણાઈ ચાલી. જગ આ સુરમ્યે,
 રે તું રહે પૂજિત વલ્લભા તો
 સહુતણી સંભવ છે વળી કે
 મળે કદા પ્રેમલ નાથ અન્ય —

વેશ. રાણી : શાંત ! અરે પાપ વિશેષ એ તો હું સાંભળું. પ્રેમજ અન્ય માટે હદે ધરં દ્રોહ ગણાય મોટો. શાપો હજારો શિર વર્ષાને રે હું નાથ ને અન્ય કરં ભવે આ. દ્વિધા કરે લગ્નજ ને, વરે એ ધાતિ પતિ આદિ તણો અવશ્ય.

હું મ્લેટ : (સ્વગત) હળાહળ ! હળાહળ !

વેશ. રાણી : દ્વિતીય એ લગ્ન તણો ખરે છે કેા દુષ્ટ તો હેતુ બચાવ માટે એ દ્રવ્યનો, પ્રેમતણો જરા ના. ધાતી ફરીવાર બનું પતિની ને અન્ય સ્વામી ચુમતોજ શયે.

વેશ. રાજા : વિશ્વાસ તો છે મુજને નિશંક ને બોલતી તું તુજ ભાવના એ. તોયે ધણી વેળ મનુષ્ય તોડે, એ નિશ્ચયો આત્મ તણાં. અરે છે ગુલામ એ હેતુ સ્મૃતિ તણો ને આવેશમાં જન્મજ ને તણો છે પરંતુ ના છે બળવાન ને, ને અપકવ એ તો ફળ જેમ ચોંટે એ વૃક્ષને, પકવ થતા પરંતુ વિના હલાવે પડતુંજ ભોંયે, છે એમ એનું. અનિવાર્ય રે છે ભૂલી જવું એ ઝડપ આપવું ને

સ્વએ સ્વને. નિશ્ચય ઊભરામાં
કરેલ આવેશ તણાં, શમે જ્યાં
આવેશ, એ નિશ્ચય, નષ્ટ થાયે.
આનંદ ને શોક તણાંજ જોમે
કરેલ જે, નષ્ટ થતું શમે જ્યાં
એ ભાવ. માણે વળી મોદ હર્ષ
જ્યાં, દુઃખનોયે પરિતાપ ત્યાં છે.
શકે હસી જે આણુ કારણે, એ
રડી શકે. શાશ્વત વિશ્વ ના છે
આ, ને ન આશ્ચર્ય કશું ફરે જો
એ પ્રેમ આ ભાગ્ય ફરેજ ત્યાં તો.
થયું સમાધાન હજીય ના તો
એ પ્રશ્નનું કે અનુરાગ ખેંચે
સુભાગ્ય, ખેંચે અથવા સુભાગ્ય
તો પ્રેમને. જ્યાં પડતી મહા કા
મનુષ્યની થાય, અલોપ થાયે
સૌ મિત્ર એના, ધનહીન તો જ્યાં
ચઢે, બને એ સહુ શત્રુ, મિત્રો.
અદ્યાપિ તો પ્રેમ વરે સુભાગ્ય.
જ્યાં ન્યૂનતા ના ન અભાવ છે ત્યાં
તો મિત્રનો, ભાગ્ય વિહીન જે, જો
અસત્ય કે મિત્ર તણી અપેક્ષા
કરે, બને શત્રુ નિશંક એ તો.
અલં. કહેવા શરૂઆતમાં જે
માડયું કરું પ્રણું. જતાં અમારી
પ્રયત્ન અને દૈવ વિરૂદ્ધ પથે,
હિંધા પ્રયત્નો પડતાજ સૌ તો.

વિચાર તો છે પણ સિદ્ધિ એની
છે હાથમાં ના અમ. ધારતી કે
સ્વામી કરે અન્ય ન તું, પરંતુ
વિચાર તો એ મૃત થાય સર્વે
ખરેજ સ્વામી મૃત સાથ તારા.

વેશ. રાણી : વસુંધરા ના આપજો અન્ન તો મને અને ઓ^૧
દિવ્ય લોક ! પ્રકાશ ના રે આપજો તમે તો.
શ્રદ્ધા અને આશા બનો નિરાશા, ને કારાગૃહે,
અન્ન જે ફકીરનું એ કર્મમાં મને મળો.
આપદાઓ શ્યામ કરે જ્વલંત મુખ હર્ષનું
શિરે મારા પડો અને નષ્ટ કરો સુખને.
અહીલોકે પરલોકે કલેશ સદા સાંપડો જે
વિધવા બની એકદા વધુ હું બનું ફરી.

હું મ્લેટ : હવે વચન તોડે તો ?

વેશ. રાજા : રે આકરા સોગન આ પ્રિયે ! જા^૨
તું, શ્રાન્ત આત્મા મુજ; ઇચ્છતો હું
નિદ્રાવિશે એ શ્રમ ટાળવાને.

[હાથ છે.

વેશ. રાણી : નિદ્રા બુઝાવે તુજ ચિત્ત. તોડે
હુંજેવ ના જોડ કદા અમારી.

[નથ છે.

હું મ્લેટ : માતા ! નાટક કેવું છે ?

રાણી : બાઈજી તો મને લાગે નકાર બણતી બહુ.

હુમ્લેટ : બોલેલું પાળશે એ તો.

રાજા : જાણે છે શું વસ્તુ છે એમાં? નથીને દોષ એ વિશે?

હુમ્લેટ : ના, ના, ના ખેલ આ તો છે. ખેલમાં ઝેર આપતા, દોષ એમાં કશો નથી.

રાજા : ખેલ કાને કહે છે તું?

હુમ્લેટ : એ ફૂટ યુક્તિને કહું. ક્રમ? એ તો રૂપકમાંજ તો. વીએના ખૂનનો આ નાટ્ય સાક્ષાત્કાર કરાવતું. ગોન્ઝાગો ઉમરાવનું નામ છે; નામ સ્ત્રીતાણું છે ઝેપટીસ્ટા; તમે જોશો વળી કપટમય યુક્તિ એ. તેમાં છે શું? મહારાજ અને અમે મન જે તણું નિર્દોષ, દરકાર શી છે આપણે? ચમકે ભલે પર્યાણ ધર્ષણે અશ્વ ધાયલ. પીઠ અમારી તો પીડા રહીત છે. [હુશીએનસ આવે છે. હુશીએનસ આ ભત્રિજો રાજાનો.

ઓફે : રે મહારાજ! સારતા આપ ગરજ સૂત્રધારની.

હુમ્લેટ : હું તો સૂત્રધાર બની તારી અને તારા પ્રણયી વચ્ચે પ્રેમનું સૂત્ર ધારું જો નાયિકા અને નાયક પ્રેમમાં ખરેજ મસ્ત.

ઓફે : તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ મહારાજ! છો તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ આપ તો.

હુમ્લેટ : કરવા તીક્ષ્ણતા મુજ દૂર તને એક નિઃવાસ બેસશે.

ઓફે : આ તો એથીયે સારું ને ખરાબ.

હુમ્લેટ : પતિમાંયે તમારે તો એજ જોવાનું છે. ખૂની !
ચાલ તું આરંભ કર. મૂક ચાળાઓ કર સર;
ચાલ. 'આરટતો વેર કાજ તો કૃણુ કાક રે.'

લુશીએનસ : કૃણુ વિચારો હસ્તો એ તત્પર, દ્રવ્ય યોગ્ય છે.
સમય અનુકૂળ ને સાધી ના દષ્ટિ કાની.
મિશ્રણ કાતીલ બન્યું કાળ રાતે કાળિકાનું
મંત્રેલું ત્રણ વાર ને ત્રણ વાર ઝેરી જે.
ચમત્કાર સહજમાં છે દારુણ ગુણ જેનો
કે સ્વાસ્થ્ય શરીરનું હણતું તત્કાલ તો.

[ઉંઘતા રાજના કાનમાં ઝેર રેડે છે.

હુમ્લેટ : આપતો ઝેર બાગમાં, રાજ્યને કાજ; નામ છે
ગોન્ઝાગો એનું. વાત છે પ્રચલિત આજેયે
શિષ્ટ ઇટાલીયનમાં જે લખાઈ. જુઓ હવે
ગોન્ઝાગો પત્નીનો પ્રેમ ખૂની કેમ મેળવે છે.

ઓફે : મહારાજ ! અરે ઉઠ્યા.

હુમ્લેટ : મિથ્યા આ તોપથી બીધા ?

રાણી : આમ કેમ છો મહારાજ ?

પોલો : રહેવા દો નાટક જોવું.

રાજા : પ્રકાશ ઝટ !

પોલો : હો પ્રકાશ ! પ્રકાશ હો !

[હુમ્લેટ, હારેશિયો સિવાય બધા નય છે.

હુમ્લેટ :

છોને રડતું મૃગ છે વણાર્ત ને
ખેલે હરાણું વણુ ને રહીત છે.
જાગે જન રક્ષણુ કાજ કામ, ને
ઉંધે જન કા, કમ એમ વિશ્વનો.^૧

શ્રીસાધ જાય લક્ષ્મી તો, આ અને વેશ ફાંકડા ને નટો
ધારે, મને નાટક કંપની વિશે ભાગીદાર તો
બનાવેને ? મહેરબાન શું કહો ?

હારે : અરધ ભાગ તો આપે.

હુમ્લેટ : ના આપો.

રે જાણુ સખા પ્રિય ! એજ રાજ તો^૩
ઈદેવેન્દ્ર વિહીન બનેલ આજ તો
સિંહાસન ઉપર એજ દુર્લભ
કા એક વિરાજત મૂર્ખ - કાગડો.

હારે : આપ પ્રાસ તો મેળવી શક્યા હોત !^૪

હુમ્લેટ : હારેશિયો ! અરે શબ્દ એ ભૂતનો હું હજાર રૂપિયાનો
ગાણું. તેં જોયું ?

હારે : બરોબર મહારાજ !

હુમ્લેટ : વાત ઝેર વિશે આવી ત્યારે ?

૧. ઈન્દ્રવંશા. ૨. હુમ્લેટની યુક્તિ સફળ થઈ તેનો ઉલ્કેરાટ આ આખા પ્રવેશમાં
હવે પછી બજાય છે. ૩. ઈન્દ્રવંશા. ૪. આમાં હુમ્લેટ પોતાના પિતાનો ઉલ્લેખ
કરે છે. ૫. 'કાગડો' ને બદલે 'ગર્જલ' મૂકી શક્યા હોત એમ હારેશિયો ટકાર કરે છે.

હારે : એ તો ચોક્કસ મેં જોયું.

હું મ્લેટ : ઓહો સંગીત ! સંગીત ! બોલાવો વાદ્યકારોને.
ના જો ગમે રાજનનેજ હાસ્ય
પ્રભો ! ભણે ના ગમતુંજ લાસ્ય—
અરે સંગીત ! સંગીત !

[રોઝન. ગીલ્ડન. આવે છે.

ગીલ્ડ : મહારાજ ! મને રજા છે એક વાત કહેવાની ?

હું મ્લેટ : રે આખોયે ઇતિહાસ.

ગીલ્ડ : રાજજી તો મહારાજ ! —

હું મ્લેટ : અરે હા એમનું શું છે ?

ગીલ્ડ : એમના આવાસે ખૂબ અસ્વસ્થ છે.

હું મ્લેટ : સુરાપાનથી ?

ગીલ્ડ : ના મહારાજ ! એમનું પિત્ત ઉકળ્યું છે.

હું મ્લેટ : ડહાપણ જણાત જો તમે કોઈ દાકતર પાસ
મયા હોત. હું જો જુલાબ આપું તો પિત્ત
વધુ ઉકળશે.

ગીલ્ડ : સંભાળજી મહારાજ ! વ્યવસ્થિત કરો.
અને મારી મુદ્દાની વાત ના ઉઠાવો આવી રીતે.

હું મ્લેટ : હું શાન્ત છું હવે, બોલ.

ગીલ્ડ : સમજીજી માત આપના સંતપ્ત છે અને
મને અહીં આપને તેડવા મોકલેલ છે.

હુમ્લેટ : તને સ્વાગત આપુ છું.

ગીલ્ડ : ના મહારાજ ! આ સૌજન્ય તો સુશીલ.
આપ જો સીધો ઉત્તર આપશો તો આપ માતા તણી
આજ્ઞા કહું. નહીં તો ક્ષમા પ્રાર્થી હું પાછો જઈશ.

હુમ્લેટ : આપી શકું ના સાહેબ !

ગીલ્ડ : શું મહારાજ !

હુમ્લેટ : સીધો ઉત્તર. બુદ્ધિ આ તો છે રોગગ્રસ્ત
મારી. પણ ઉત્તર હું આપું આજ્ઞા જેમ કહે તારી અરે
મુજ માતાની કહે તેમ. માટે અલં વિશેષ. શું
કહે છે મારી માતા—

ગીલ્ડ : માતા કહેવડાવતાં કે આશ્ચર્યમૂઠ ને વળી
વ્યાકુળ છે એ આપના વર્તનથી.

હુમ્લેટ : અદ્ભુત પુત્ર ! માતાને કરે આશ્ચર્યમૂઠ જે.
ઉત્તર ભાગ ના કરો માતૃ આશ્ચર્યનો ? કહે.

રોઝન : આપ શય્યામાં પધારો તે પહેલાં ઇચ્છતાં
આપની સાથે કંઈ વાત કરવા એમના ખંડમાં.

હુમ્લેટ : એ આજ્ઞા પાળશું અમે. દશ હજાર વાર એ
અમારી માતા હોય તોયે. છે અન્ય કો વ્યવહાર
મારી સાથે ?

રોઝન : મહારાજ ! એક વેળા ચાહતા હતા તમે મને ?

હુમ્લેટ : હજી પણ ખરેખર, ખાઉં એ હાથના સમ.

રોઝન : તો મહારાજ ! કારણ શું અસ્વાસ્થ્યતાણું
આપના ? આપ સ્વાતંત્ર્યને તાળું મારતા, મિત્ર
પાસે જો હૈયું ઉઘાડી ના શકો.

હુમ્લેટ : મુજ પ્રગતિ માટે રે ના અવકાશ દીસે.

રોઝન : અરે ના હોય એમ તો. વચન ખુદ રાજને
આપ્યું છે કે એમના પછી ગાદી વારસ તો આપજ
છો કેન્માર્કના.

હુમ્લેટ : મહેરબાન ! હા પણ ઉગે છે તૃણ તાં સુધી^૧
કહેવત એવી કંઈ છે પુરાણી.

[નરો વાઘો સાથે આવે છે.

વાઘો આવ્યાં ! મને જોવા આપો એક.

[વાઘ લે છે. રોઝન. ગીલ્ડન.ને બાજુપર

તમને પૂછું ખાનગીમાં તમે કેમ મારી પાછળ
પડ્યા છો. શું મને જાણમાં સપડાવવા માગો છો ?

ગીલ્ડ : રે મહારાજ ! કર્તવ્ય ધૃષ્ટ મને અનાવતું.
ખરેજ પ્રેમ ખાતર આપના એ અસમ્યતા.

હુમ્લેટ : ના હું તો સમજું. વગાડશો આ વાઘ ?

ગીલ્ડ : ના આવડે મહારાજ !

હુમ્લેટ : હું વિનવું.

ગીલ્ડ : ખરે કહું ના આવડે.

૧ અંગ્રેજીમાં જૂની કહેવત છે કે ઘાસ ઊગતું હોય ત્યાં લગી તો ઘોડો ભૂખે
મરે. હુમ્લેટના કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે રાજા થાય ત્યાં લગી હુમ્લેટનું શું ?

હુ મ્લેટ : રે આજીજી કરં.

ગીલડ : ના સ્વરભેદ હું જાણું મહારાજ !

હુ મ્લેટ : અરે સહજ છે એ તો અસત્ય બોલવા જેવું. અંગુલિઓ વડે અને અંગુળ સ્પર્શથી આ સહુ રંધ્રો નિયંત્રવાં અને શ્વાસ અંદર પુકવો. તમે જુઓ પછી કેવો સંગીતનો અરખલિત પ્રવાહ વહેશે. જુઓ છો ને આ રંધ્રો ?

ગીલડ : સ્વર માધુર્ય આમાંથી ના કાઢી શકું. મારામાં એવી કળા નથી.

હુ મ્લેટ : જુઓ ત્યારે તમે કેવો નિર્માલ્ય ગણુતા મને. મને તો તમે રમાડવા માગો છો. મારાં તો જાણે બધાંજ છિદ્ર તમે જાણુતા. ભેદ અંતરનો મુજ ગુણ તે કાઢવા મથો. છેક ઉપરથી લઈ નીચેના સુર મારા તો છેડવા મથો; અને લઘુ આ વાદ્યમાં કેવું મીઠું સંગીત છે; વળી શી સુરાવટ મંજુલ, તે છતાં ના એને બોલાવી શકો. રે ધિક્ક આ વેણુથીયે તો મને સુગમ ગણો બન્નવવો ? રે મને ગમે તે વાદ્ય ધારજો, આઘાત^૧ સ્પર્શથી તમે કરશો પણ ના કદાપી તો વગાડી શકશો મને.

[પોલોનિયસ આવે છે.]

પ્રભુના આશીર્વાદ તમને.

પોલો : રાણીજી તો મહારાજ ! ઝટ બોલાવતાં.

૧ અહીં આઘાત ને વગાડી શકશો એ દ્વિઅર્થમાં છે.

હુમ્લેટ : દેખે વાદળ એ પેલું ઉજ્જ આકારનું ?

પોલો : હા ! હા ! ખરેખર એ તો છે ઉજ્જ આકારનું.

હુમ્લેટ : નોળિયા સરખું લાગે.

પોલો : હા પીઠ નોળિયા જેવી ખરેખર છે.

હુમ્લેટ : કે મગર મત્સ્ય જેવું ?

પોલો : મગર મત્સ્ય જેવુંજ ખરે.

હુમ્લેટ : વાર માતા સમક્ષ હું આવું છું ક્ષણવારમાં.
મને કેવો મૂર્ખ બનાવતા આ લોકો ! ક્ષણવારમાં
આવું છું.

પોલો : હું જણાવીશ એમને.

[પોલો જાય છે.

હુમ્લેટ : કહેવું ક્ષણવારમાં સહેલું છે. જશો તમેયે
મિત્રો ?

[હુમ્લેટ સિવાય બધા જાય છે.

નિશા તણો કાળ કરાલ આ છે,^૧
સ્મશાન જાગે મુખ ઘોર ફાડી.
ઉચ્છવાસ આવે નરકથી ઝેરી
આ લોકમાં; શોષિત પી શકું હું
રે આ સમે ઉજ્જ; કૃત્ય કરું ને
શું ફર, કંપે દિન જોઈ એ તો.
શાન્ત હવે માતા સમક્ષ જાઉં

હે ચિત્ત ! ભૂલીશ ના તું સ્વભાવ
તારો. રખે અંતરમાં પ્રવેશે
આત્મા વિરોનો, ^૧મુજ નિશ્ચલે આ.
હું ફર થાઉં ન અમાનુષી તે.
કટાર તો તીક્ષ્ણ ભારવી છે
રે શબ્દની, ના પણ લોહની તો.
જીહ્વા અને અંતર મધ્ય દંભ
વિરોધનો છે. વચનો લલે હું
કહું ઉપાશંભ તણાં ન એને
આકાર કે અંતર ! આપણે છે.

૧ રોમનો ફર રાજ. રોમ બળતું હતું ત્યારે એ સારંગી વગાડતો હતો.

અંક ત્રીજો પ્રવેશ ત્રીજો

[કીલ્લાના એક ખંડમાં. રાજા,
રોઝનકાંદજ ને ગીલડનસ્ટર્ન આવે છે.]

રાજા : ના મને ગમતો એ તો. ને સુરક્ષિત ના ગણું
હું આપવી લગામ તો ઘેલછાને, તમે ભલા
થાવ તૈયાર. હું કાઢું હુકમ આંગલ દેશમાં
જવા કાજ તમારે, ને સાથમાં તમ એ જશે.
ના નૃપ સ્થાન કાજે એ ભય અતિક ક્ષમ્ય છે
એની તો ઘેલછા તણો.

ગીલડ : રક્ષક બનશું અમે એ ધાર્મિક પવિત્ર તો
ચિતા તણા, અરે લોક કલ્યાણ કાજ એ ખરે,
જે અવલંબતું વળી મહારાજ પરે સદા.

રોઝન : વ્યક્તિ જીવનને મળે રક્ષણ કેા અનર્થની
સામે, બખ્તર જે તણું, નિજ માનસ છે ખરે;
પરંતુ જીવ એ, જેના કલ્યાણ પર તો નભે
આધાર, જીંદગી અને અનેકના વિશેષ તો
એ રક્ષતું ઘટે ખરે. વળી મૃત્યુ નૃપાલનું
ના મૃત્યુ વ્યક્તિનું, પણ એ જલાવર્ત જેમ તો
આકર્ષે નિકટવર્તી જે અનેકને; મહાન ને
સ્થૂલ એ ચક્ર જેમ કેા, ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ શૃંગ તો
ગિરિતણું પરે, ગુરૂ આરાઓ સાથ જે તણું
દશ હજાર તો બાંધ્યા લધુ પદાર્થ; તે થકી
જો એ પડે, વિનાશની સાથે આ ભવ્ય, વસ્તુ સૌ
લધુને પણ થાય છે હાનિ અંતે; નૃપાલ, ના
નિશ્વાસે એકલો નાખી શકે, બને અરે સહુ
લોકનો આર્તનાદ એ.

રાજા : સજ્જ થાઓ કૃપા કરી. શીઘ્ર સફર કાજ આ; ભયને શુંખલા વડે બાંધશું આજ છૂટથી અબદ્ધ જે ફરે અરે.

રોઝન : અમે સત્વર તૈયાર થશું.
ગીલડન :

[રોઝન. ગીલડ. જાય છે.
પોલોનિયસ આવે છે.

પોલો : મહારાજ ! જતા નિજ, એ માતૃખંડમાં, અને પડદા પાછળે રહું છુપેા સાંભળવા સહુ; મને વિશ્વાસ પૂર્ણ છે ખરી વાત કઢાવશે. ને કહ્યું જે યથાર્થ છે આપે, કે યોગ્ય સાંભળે માતા સિવાય ઇતર કેા જન ગુપ્ત રીત એ, માતૃસ્વભાવ તો હોય પક્ષપાતીજ કારણે. મહારાજ ! પ્રણામ આ જાડિં છું. આપ તો થશે નિદ્રાધીન પહેલાં તે આવી કહીશ જે બન્યું.

રાજા : ઉપકાર મહાશય ! [પોલોનિયસ જાય છે.
શેા ધૃણાવહ આ મુજ છે અપરાધ ! ગંધ તો એની સ્વર્ગ સુધી પહોંચી. બ્રાતનું ખુન શાપ છે પૂર્વનો, જેઠ બ્રાતના ઘાતનો.^૧ પ્રાર્થના કરી ના શકું, રુચિતો મારી સંકલ્પ સમ તીવ્ર છે. વિશેષ બળવાન આ દોષથી, હારતો દહ સંકલ્પ મુજ, ને જેમ મનુષ્ય જે પ્રવૃત્ત છે બે કાર્યમાં, વિમાસણ મનેયે થાય કે કરું પહેલું હું કયું ને બન્ને કીધા વિણ રહે પડી.

૧ ખ્રીસ્તી ધર્મગ્રંથમાં ઉલ્લેખ છે કે પહેલો માનવ આદમ તેને બે પુત્ર એબલ અને કેન. કેને એબલનું ખૂન ગમેડાના જડખાના હાડકાંથી કર્યું હતું.

બાપા આ હાથની પરે, ભાત શોણિતનો હશે
બાએલ સ્તર તો ઘાડો, શું ના પ્રભુ કૃપાલુની
પાસે છે જલ. વર્ષાની, હિમશો નિબ્બલંક જે
એને કરે? દયાનો ના એ ગુણ, સંમુખે જઈ
દોષની, કરતી નષ્ટ એને? ને પ્રાર્થના વિશે,
શું ના દ્વિશક્તિ છે રહી, બચાવે પાપથી, અને
ક્ષમા આપે પડે જો એ પાપમાં? મુજ મસ્તક
રાખું ઉન્નત. દોષ એ ગયો. રે પ્રાર્થના પાણુ
કઈ રીતે કરું હું તો? “ક્ષન્તવ્ય દુષ્ટ આ હતા?”
શક્ય ના એમ તો અરે. જ્યાં સુધી મુજ પાસ છે
આ સૌ જે કાજ મેં હતા છે કરી, રાજ્ય લોભ ને
મુજ રાણી. મળે ક્ષમા એ દોષ કાજ જો રહે
પાસે એ કળ દોષનું? મલિન આ પ્રવાહમાં
સંસારના, સુવર્ણથી લેપિત હસ્ત દોષનો
ન્યાયને તો ધકેલતો એક બાણુ; અનેકદા
અનુભવેલ છે, દુષ્ટો ન્યાયનેય ખરીદતા
મૂલ્ય આપી. પરંતુ ના શક્ય આ પરલોકમાં;
ના શક્ય ત્યાં પ્રતારણા. કૃત્ય પ્રત્યક્ષ રૂપમાં
દેખાય ને બળાતકારે સાક્ષી પણ થવું પડે
આપણે નખથી શિખ દોષો સાથે. પછી રહે
શું? શું કરું હવે હું તો? પશ્ચાતાપ કરી શકે
કશું? શું ના કરે એ તો? પશ્ચાતાપ પરંતુ જો
રે નવ થાય તો મને? શી હતભાગ્ય આ સ્થિતિ!
મૃત્યુ શાં કૃણુ ઓ મુજ હૃદય! જાળબદ્ધ ઓ
આત્મા! તું છૂટવા મથે જેમ, વિશેષ તો મહી
લપટાતો! સહાય ઓ દેવો! પ્રયત્ન તો કર.
દુર્દમ મુજ ધુંટણો! નમો. હૃદય લોહના!

તું એ થા નવ બાલના સ્નાયુ શાં મૃદુ ! રે થશે
સહુ સારંજ અંતમાં. [અંદર જઈ પ્રાર્થના કરવા
ધુંટણે પડે છે. હું મ્લેટ આવે છે.

હું મ્લેટ : જાણીએ પળ આ, કરે સતવન એ, અને વેરનો
પ્રશાન્ત મુજ આગન થાય. પણ આ ઘટે શોચવું
ખરે. મુજ પિતા હણાય શઠથી અને એક હું
સુપુત્ર, શઠનેજ આ, સ્વરગમાં વળી પાઠવું ?
અરે કય ન વેર આ. વધ પિતા તણો કીધ છે
દયાવિણુ જરા, હતા જીવનના સુમધ્યાક્ષમાં
વળી દુરિત કર્મમાં રતિ હજી. અને કેણુ તો
હિસાબ, સહુ દુષ્ટના પુનજ પાપનો જાણતું
સિવા પ્રભુ ? વિચારતાં સહુ પરિસ્થિતિ લાગતું
વિશેષ નમતું દુરાચરણ બાજુ પાસું તુલા
તણું. પણ ગણાય વેર મુજ ચૂકતું, જે સમે,
નિન્નત્મ કરતો પવિત્ર અનુતાપથી, જે થકી
બને મરણ્યોચ્ચ એ, સમય એ હણું જે ખરે ?
નહીજ. અસિ મ્યાન થા. સમય શોધ કેા કુત્સિત
પડેલ રતિમસ્ત બ્રહ્મશયને વ્યભિચારના,
જુગાર રમતો, કુશબ્દ વદતો વળી કૃત્ય કેા
કરંત અથવા ન મોક્ષ મળવા પણું જે થકી,
સમેજ કર ઠાર એ. ગગનોન્મુખી તો થશે
દ્વિપાદતલ એ તણાં, નરક જેમ, જ્યાં એ જશે
બને તિમિર આત્મ શાપિત.

અરે જુએ વાટ મા.
ન રોગ, ઉપચાર આથી મટશે, વિલંબાય એ.

રાજા : (ઉઠતાં) શબ્દ તો ઉચ્ચગામી છે નીચે તો ખ્યાન આ રહે;
વિચાર વિણ શબ્દો તો સ્વર્ગે જાય કદાપિ ના.

અંક ત્રીજો
પ્રવેશ ચોથો

[રાણીનો અંક. રાણી તથા પોલો-
નિવસ આવે છે.

પોલો : આવે છે હમણાંજ એ. ને સંભળાવજો તમે
ખૂબજ ને કહેજો કે ચેષ્ટાઓએ ખરે હદ
વાળી. અસહ્ય એ હવે. રાણીજી આપ છો વળી
એ રાજકોપની સામે ઢાલ જેવાં બચાવતાં
એમને. હું રહીશ છાં છુપાઈ. સમજાવજો.

હુમ્લેટ : (અંદરથી) મા ! મા ! મા !

રાણી : વિશ્વાસ રાખજો, મુજ કાજ ના ભય. સાંભળું
આવતાં. જાવ અંદર. [પોલો પડદા પાછળ સંતાય છે.
હુમ્લેટ આવે છે.

હુમ્લેટ : કેમ મા કેમ શું થયું ?

રાણી : હુમ્લેટ ! અપમાન્યા તેં તુજ પિતા ખરે બહુ.

હુમ્લેટ : માતાજી ! અપમાન્યા છે મુજ પિતા તમે બહુ.

રાણી : ચલ ચલ જવાબ આ લવારો વ્યર્થ જીભનો.

હુમ્લેટ : જાવ જાવ સવાલ આ લવારો દુષ્ટ જીભનો.

રાણી : હુમ્લેટ ! આ વળી શું છે ?

હુમ્લેટ : કેમ શું છે વળી ?

રાણી : ભૂલ્યો હું કાણ છું અરે ?

હુમ્લેટ : સમ આ ફોસના^૧ નથી ભૂલ્યો રે કાણુ છે તમે.
તમે રાણી અને પત્ની પતિના આતના વળા
અને—રે પ્રભુ ! ના હોત—મારાં તો જનની તમે.

રાણી : ઠીક તો મોકલીશ, જે સાથે સુરીત બોલશે.
[ઉઠવા નય છે.

હુમ્લેટ : આવો આવો અરે બેસો. ના ખસી શકશે તમે.
જવા દઉં ન હું તો જ્યાં સુધી દર્પણને ધરી
અંતરાત્મા ખતાવું ના તમારો તો ખરેખરો.

રાણી : શું કરશે મને ! મારું જૂન તો કરશે નહીં !
દોડો દોડો અરે દોડો.

પોલો : (પડદા પાછળથી) દોડો દોડો અરે દોડો.

હુમ્લેટ : (તરવાર ખેંચી) કાણુ ? ઉંદરડો ? મર્યો
રે મર્યો ઠાર આ કાણુ.

[તરવાર પડદામાં ભેડે છે.

પોલો : (પાછળથી) મરાયો હું. [પડે છે ને મરી નય છે.

રાણી : અરે રે ! હાય ! શું કયું ?

હુમ્લેટ : ના જાણું, કાણુ રાજા છે ?

રાણી : રે કેવું અવિચારી ને ધાતકી કૃત્ય આ તુજ !

હુમ્લેટ : ધાતકી કૃત્ય ! રે એ તો છે એટલુંજ ધાતકી
રાજાને હણવો લગ્ન કરવાં આત સાથ તો.

૧ ખ્રીસ્તીઓની પવિત્ર સંજ્ઞા.

રાણી : રાજાને હણવો ?

હુમ્લેટ : ભવતી ! એજ મેં કહ્યું.

[પડદો ખસેડે છે અને
ચોલોને જુએ છે.

રે નીચ ધૃષ્ટ ને મૂર્ખ પંચાતખોર ! આવજો !
રાજા ધાર્યો તને મેં તો. તારું નસીબ; ને અહીં
તુજ હોવું બતાવે છે ભય. (રાણીને) રે બંધ તું કર
આ હાથ ચોળવા. શાન્ત ખેસ હૃદય તો મને
તારું એ ચોળવા દે, ને એને ચોળીશ હોય જો
શક્ય એ ચોળવું ને ના બન્યું આચાર દુષ્ટથી
ખૂબ કહણુ ધાતુનું, કાલો અચળ લાગણી
સર્વ સામે ખરેજ જો.

રાણી : એવું શું મેં કરેલ છે, કે ધૃષ્ટતા કરે મુજ
સામે, અસભ્ય રીતે તું આમ રે બકવા તણી ?

હુમ્લેટ : રે એવું કૃત્ય થાય છે મલિન જેથી લજ્જના^૧
લાવણ્યને લાલાશ, ને બને સદ્ગુણ દંબી.
નિર્દોષ પ્રેમનો ભૂસે ચાંદલો લલાટથી એ
સુંદર, ને ચોંટાડે ત્યાં કેા ચાંદુ પ્રણુ તણું.
લજ્જ પ્રતિજ્ઞા મિથ્યા એ જુગારીના શબ્દ જેવી;
અરે એવું કૃત્ય ખેંચે આત્મા લજ્જ દેહથી;
ધર્મ તો માત્ર શબ્દોનો કાવ્યાડંબર બનતો,
અને ધ્રુવર મુખ છે લાલચોળ ક્રોધથી.
રે આ ધન પૃથ્વી, જાણે પ્રલય પાસે તેમ, છે
શોક મૂર્તિ શી, માત્ર એ કૃત્યના વિચારથી.

રાણી : હાય શું કૃત્ય છે એવું, પ્રસ્તાવના વિશેષ જે ગાજે છે આટલું બધું ?

હુમ્લેટ : અરે જો ચિત્ર આ ને આ. છે મૂર્તિમંત સત્ય એ અનુકરણ બ્રાતનું એ. રે લાવણ્ય તેજથી શું શોભે મુખ તો આ, શા ધુધરીયાળ કેશ એ, સૂર્ય દેવતાનાં; ભવ્ય લલાટ ઇન્દ્ર દેવનું; ચક્ષુ, મંગળ દેવના ઉગ્ર, પ્રભાવ યુક્ત જે. ચાર શો અંગવિન્યાસ દેવના દૂત બુદ્ધનો^૧ વ્યોમ સુખ્યત શૃંગને ગિરિના સ્પર્શતો પદે એ જે ક્ષણેજ ! સંઘાત આશો લાવણ્યનો અને શી આકૃતિ ! પ્રત્યેક એ દેવની છાપ સાથ આ પૃથ્વીકાજે ઘડાયેલ કે પુરુષાવતાર તો. આ હતો તુજ ભર્તા. ને જો આ તો કાણ છે હવે. આ ભર્તા વર્તમાનનો, કૂગ ચઢેલ મંજરી જેમ એ બ્રાત સ્વસ્થને કરતો નાટ. આંખ છે તને ? આ ગિરિ કુંજર છોડીને ચરવું ગમે સુકકા અરણ્યમાં તને ? રે તને આંખ છે ? ન એ પ્રેમ. આ ઉમરે તારી તનમનાટ લોહીનો શાન્ત થાય. બને નમ્ર આધીન બુદ્ધિને વળી. ને કદા બુદ્ધિ આ મૂકી આને પસંદ રે કરે ? તો પણ બુદ્ધિ છે તને, નહીતર ન હોત આ પ્રવૃત્તિ. પણ એ બુદ્ધિ હશે સ્તાંભિત; કારણ ઘેલછાએ ન ભૂલે કે ના ચિત્તભ્રમ દાખવે

^૧ ૨ બુદ્ધ એ ગ્રીક પુરાણકથા પ્રમાણે દેવોનો દૂત ગણાય છે. એની મૂર્તિ એક પગ ગિરિશૃંગ પર અડક્યો હોય અને બીજો હવામાં હોય એવી રીતે બતાવવામાં આવે છે.

એ પરાધીનતા જેથી, અવકાશ રહે ન કે
વરણી કાજ, આવો તો ભેદ છે જ્યાં. પિશાચ એ
કાણુ છળ કરી બાંધ્યા આંખે પાટા અને તને
અંધ જેણે બનાવી એ ? ચક્ષુવિહીન બોધ, ને
બોધવિહીન ચક્ષુઓ, કર્ણ એ હસ્ત ચક્ષુના
વિના વળી, અને સિવા ધ્રાણેન્દ્રિય ન તો કશું,
અરે એક હશે ભાગ રોગાર્ત બુદ્ધિનો, આવી
ના જડતા બતાવતે.

લજ્જા ! ક્યાં શેરડા તારા ! રે હરામી જહન્નમ !
જગાવે બળવો જો તું મૌઠાના હાડમાં, જળે
એ, જ્વાલાથી યુવાનીની, સદ્ગુણ મીણુ છો બની
અને પીગળતો એની જ્વાલામાં. ના જરાય છે
લજ્જા, ઉત્કટતાજ જો રાગની આ કરાવતી
ને હિમે જો બળે આવા જોશે ને બુદ્ધિ તો બને
કારક વ્યભિચારની.

રાણી : બસ ના બોલ હુમ્લેટ ! તેં વાળ્યાં મુજ ચક્ષુને
રે અંતર ભણી ને ત્યાં જોઉં કેવાય ડાઘ આ,
કાળા ને રંગમાં ઘેરા, જાય જો રંગ ના કદી.

હુમ્લેટ : અરે એ ભ્રષ્ટ શય્યામાં સૂવું, આઘાતવું અરે
એ કલુષિત સેજે ને બોલવા મિષ્ટ શબ્દને
કરવો પ્રેમ એ ગંદા —

રાણી : અરે ના બોલ ! આ શબ્દો કટાર જેમ કર્ણમાં
મુજ ભોંકાય. ના બોલ પ્રિય હુમ્લેટ ! ના બોલ !

હુમ્લેટ : ખૂતી પાપી અને દાસ, સોમો ભાગ ન પૂર્વના
સ્વામીનો, ભાંડ જેવો એ રાજાઓમાં અને વળી

મહારાજ્ય તણો ચોર જેણે મુગટ લીધ છે
ચોરી, ફલકથી અને મૂક્યો ખીસાં વિશે નિજ.

રાણી : બસ ના બોલ ! ના બોલ !

હુમ્લેટ : રાજા એ રંગલા જેવો -

[ભૂત આવે છે.

દેવદૂતો ! કરો રક્ષા ! પ્રસારી પાંખ આ તમ
મુજપરે ! (ભૂતને) કૃપાલુ ઓ મૂર્તિ ! શી વાંછના તુજ

રાણી : હાય ! ગાંડો થયો એ તો.

હુમ્લેટ : આ પુત્ર દીર્ઘસૂત્રી જે આવ્યા છો વઢવા, વ્યથા
કાળક્ષેપ કરે, નિજ આવેશમાં તણાઇ ને
અને ભૂલી જતો તમ આજ્ઞા ભયપ્રદા ? કહો ?

ભૂત : ના ભૂલ તું. અને છે આ અભ્યાગમન કારણ
તીવ્ર બનાવવા હેતુ બન્યો જે મંદ ધારતો.
અરે જો ! તુજ માતા તો બની આશ્ચર્ય મૂઢ આ
એને બચાવ એનાજ અંતર યુદ્ધથી. ભય
કલ્પનાનો બલીજ છે અંગ અશક્ત જેમ એ.
બોલ એ સાથ હુમ્લેટ !

હુમ્લેટ : કેમ છો ભવતી તમે ?

રાણી : અરે તું કેમ છે ? જુએ શૂન્યમાં, વાત આ કરે
અશરીર હવા સાથે ? તુજ ચક્ષુ થકી કરે
બહાવરો જીવ ડોકીયું. નિદ્રિત યોધ જેમ, જે
સુણતાં ભયનો ધ્વનિ સફાળા ઉઠતા, તુજ
એ વ્યવસ્થિત કેશ તો ભડકીને રહે ઉભા.

રે પુત્ર મૃદુ ! આ અગ્નિ ને જ્વાલા ઘેલછા તણાં
ખરે શીતલ ધાર તું છાંટ ધૈર્યતણી. જીએ
ક્યાં ? હુમ્લેટ ! અરે બોલ !

હુમ્લેટ : એની સામે અરે એની. જો શો પાંકુર ક્રોધથી
દીપતો. હેતુને દશ્ય એના મળી કરે કદી
યાચના પીગળે અરે પાપાણુ પણ. (ભૂતને) ના મુજ
સામું દ્યાર્દ્ર એ દૃષ્ટિ ! રે રખે એ થકી દહ
સંકલ્પ બદલાય આ. કરવાનું ખરે થાય
ના; રક્ત બદલે હું તો સારતો આંસુઓ અરે.

રાણી : આ કેની સાથ બોલતો ?

હુમ્લેટ : ના તું કંઈ જીએ પણ ?

રાણી : ના કંઈ જ નથી જોતી.

હુમ્લેટ : ના કંઈ સાંભળેલ તે ?

રાણી : ના આપણા સિવાય કે.

હુમ્લેટ : અરે જો ત્યાં, અરે કેવું છુપાઈને જતું ! પિતા
મુજ, પોશાકમાં વળી પહેરતા જીવતાં, જીએ
ક્યાં એ જાય પણ પેલાં દ્વાર આગળ રે ! જીએ !

રાણી : મનનું તુજ મુદ્રણ, સર્જન અશરીર જે,
ઘેલછા ઘડવામાં છે નિપુણ તો ખરે બહુ.

હુમ્લેટ : ઘેલછા !

આ મુજ નાડતો સૌમ્ય તમ જેવી સમસ્વર.

સગીત તાલબદ્ધ છે એ તણું ઘેલછા નથી.
કહ્યું સૌ જે પરીક્ષા જો કરો મારી, બધુંજ એ
શબ્દે શબ્દ ફરી કહ્યું, ઘેલછા તર્ક માત્રમાં
જ્યાં રમે પ્રભુખાતર માતા ! ના આત્માને તુજ
ચાટકિતથી પટાવતી, કે ના વિકર્મ બોલતું
તાડું પરંતુ ઘેલછા મારી. એ પ્રણને કદા
ત્વચાપટલ દાંડશે, પણ અંદરથી સડો
વધશે બહુ. રોમનો થશે સંચાર એ રીતે
ખરે અદૃષ્ટ. પાપનો તું કર એકરાર, એ
દયાળુ પાસ, ને કર તું પશ્ચાતાપ કર્મ સૌ
ગતોનો; ભાવિથી વળી સંભાળ તું, અને ન તું
ખાતર નાખજે વધે જે થકી દુષ્ટતા તણું
વિશેષ ઝાંખરાં. ક્ષમા કરજે મુજ સદ્ગુણ
આ. જાડય આ જમાનામાં દામના, માગવી પડે
ક્ષમા સદ્ગુણને ખરે પાપની, સમન્નવતું
પડે, ખુશામતે એની તો કરવી પડે, રજા
મેળવવા, કરી શકે જેથી કલ્યાણ એ તણું.

રાણી : રે હુમ્મેટ ! દ્વિભાગમાં ચીરું હૃદય તેં મુજ.

હુમ્મેટ : ફગાવી દે ખરાબ જે ભાગ, અને પવિત્ર તું
જીવન ગાળ એ અન્ય સાથે. પ્રણામ તો હવે.
ના જતી મેંજમાં સ્વવા કાકાની, હોય સદ્ગુણ
ના, રે ધારણ તો કર ! પેલી શેતાન ટેવ તે
કરે ભક્ષણ સર્વ એ પાપ વિરૂદ્ધ વૃત્તિનું.
છે દેવ એક રીત તો, શુભ પ્રવૃત્તિને પણ
આપતી સ્વાંગ જેથી એ સદ્ગુણ રૂપ તો બને.

ના, રાતે આજ તું જજો, એથી સુગમ થાય એ પછી સંયમ, તેથીયે સુગમ તે પછી; ખરે ટેવ સ્વભાવને પણ બદલે. એમ એ કરે નષ્ટ શેતાનને કાઢ અદ્ભુત શક્તિથી વળી. ફરી પ્રણામ. ને અરે જે દિન પ્રભુની ક્ષમા યાચશે પાય હું તુજ પડીશ. (ચોલોનિયસને બતાવી)

આ મહાશય

માટે છે અનુતાપનો મને. ઇચ્છા પરંતુ એ ઇશ્વરની. મને શિક્ષા કરી એના થકી અને એને મુજ થકી. હું રે દંડ બન્યો પ્રભુ તણો. વ્યવસ્થા યોગ્ય હું કરું, મૃત્યુ માટે જવાબયે. હું આપીશ. પ્રણામ રે ફરીને. (સ્વગત) ફૂર આ થવું દયા ખાતર તો મારે. થયો આરંભ આજથી અમંગળ તણો અને અમંગળ વિશેષ તો એથીયે છે હજી બાકી. (ભોટયા) એક શબ્દ વિશેષમાં.

રાણી : હવે શું કરવાનું છે ?

હું મ્લેટ : આ તો નહી જ જે કહું. જાડીયો નૃપ આ, નિજ સેજે જે લલચાવતો ફરી, ચુંટી ખણે તને ગાલમાં, લાડના શબ્દ બોલે, ગલીચ ચુંબતો કરીને દુષ્ટ અંગુલી ગળે આ ફેરવી, તુજ પાસથી કહડાવતો વાત, ગાંડો નથીજ રે હું વાસ્તવિક રીતે, છું માત્ર કપટમાંજ રે ગાંડો, જણાવજે ભલે. રાણી સિવાય કાણુ, જે સુંદર ધીર ને ડાહી, મંદૂક, માંજરા વળી વાગ્યુદને કહી દેશે આ ? રે કાણુ કહે ? અરે વિના વિચાર ને ગુપ્ત રાખવાની જરૂર છે

છતાં તું છાપરા પરે કરંડિકા ઉઘાડજે
પંખી ઉરાડજે અને પ્રસિદ્ધ વાંદરા^૧ સમ
તુંયે પ્રયોગ ખાતર ભરાજે એ કરંડમાં
અને રે ડોક ભાંગજે.

રાણી : વિશ્વાસ રાખ. શબ્દ જો શ્વાસના, શ્વાસ જો અરે
પ્રાણ, તો પ્રાણ રે નથી ઉચ્ચારવા મને ફરી,
વિશ્વાસમાં કહેલ જો.

હુમ્લેટ : આંગલ દેશ જવાનું છે મુજને જાણતી અરે ?

રાણી : હાય ભૂલીજ ! છે એવો નિર્ણય તો નૃપાલનો.

હુમ્લેટ : હુકમ પત્ર તો થયા તૈયાર. મુજ જો દ્વય
સહાધ્યાયી કરું જેતો વિશ્વાસ સર્પનો કરું
તેટલો, એમને થઇ રાજગણ સાથ તો જવા.
રસ્તો મુજ કરે સાફ કપટમય કૃત્યને
કાજો. અસ્તુ ! ભલે કરે. મળ ખરેજ યંત્રની
પર એ યંત્રકારને જોવો લટકતો. થશે
દુઃખ તો પણ હું ખોદું સુરંગ એમના થકી
રે ઉંડી, વાર એક, ને ઉરાડું ચંદ્રલોકમાં
એમને. ખૂબ આનંદ પડે જ્યારે પ્રયુક્તિ જે
મળતી સામસામી એ રેખામાં એક. માનવી
આ (પોલોના શરીરને ઉદ્દેશને) મને શીખવાડશે ફૂડકપટ.

૧ આ કંઈ જૂની લોકવાત છે. વાંદરો કરંડિયો છાપરા પર ઉઘાડે છે. તેમાંથી
પક્ષીઓ નીકળી ઉડી જાય છે. તે પરથી પોતે કરંડિયામાં ભરાય છે અને પક્ષીની
માફક બહાર નીકળી ઉડવા જાય છે ને નીચે પડે છે ને ડોક ભાંગે છે. હુમ્લેટની
કહેવાની મતલબ એ છે કે એવું કંઈ કરશે તો એને પણ મરણ પડશે.

ખંડમાં પાસેના ઘસડી જાઉં આ કલેવર. માતા! તો
 પ્રણામ. શાન્ત દીસે આ મંત્રી, મંબીર ગ્રહ ને
 જે જીવતાં હતો મૃખા, જલપતો ધૂર્ત. આવ ઓ
 મહેરબાન ! અંતનો પાડીએ પડદો તુજ
 જીવનનો. પ્રણામ રે માતા ! પ્રણામ છે તને !

[બન્ને જીલ્લાં જીલ્લાં જાય છે.
 હું મ્લેટ પોલો.ને ઘસડીને લઇ
 જાય છે.

અંક ત્રીજો પ્રવેશ પાંચમો

[કીલ્લામાં એક ખંડ. રાજા, રાણી,
રોઝનકાંદજ ને ગીલ્ડનસ્ટર્ન આવે છે.]

રાજા : નિશ્વાસનો, અરે દીર્ઘ આ નિશ્વાસ તણો, ખરે
અર્થ છે. સમજાવતું શબ્દમાં. યુક્ત છે અમે
જાણીએ. પુત્ર કયાં તુજ ?

રાણી : ઇચ્છીએ ક્ષણ એકાન્ત. [રોઝન. ગીલ્ડ. જાય છે.
રે મારા નાથ ! શું જોયું મેં રાતે આજ તો અરે !

રાજા : ગટ્ટુંડ ! શું અને કેમ છે હુમ્લેટ ?

રાણી : ગાંડો સાગર ને વાયુ જેવો જ્યારે બલિષ્ઠ તો
વિશેષ કાણ એ માટે સ્પર્ધામાં ઉતરેલ જે.
મૂર્ખામાં ઘેલછા તણી, ખડખડાટ સાંભળી,
પડદા પાછળે એણે ખેંચીને તરવાર તો
ઉંદરા ! ઉંદરા ! એમ ગાંડપણે પુકારી ને
હણ્યો અદૃષ્ટ જે હતો એ ભલા વૃદ્ધને અરે.

રાજા : દુઃસહ કૃત્ય રે આ તો !
અમારું એમ થાત જો અમેયે હોત ત્યાં, છૂટો
રાખવો એ ભયાવહ, સહુને, તુજને વળી
અમને ને દરેકને. હાય ! જવાબ આપવો
શો આ કૃત્ય અધોરનો ? આજ અમ શિરેજ કે
ના દીર્ઘ દષ્ટિ વાપરી, ગાંડા યુવાનને અમે
બંધનમાં ન મૂક્યો કે ન રાખ્યો દૂર લોકથી.
અમારો પ્રેમ એટલો કે સમજ્યા ન યોગ્ય શું

પણ કેા દુષ્ટ રોગના ભોગ જેમ પ્રકાશમાં ન આવે રોગ એટલા માટે જીવન સત્વને પણ નષ્ટ થવા દીધું.

ક્યાં ગયો એ ?

રાણી : હણ્યું શરીર જે તેની કરવા વ્યવસ્થા ગયો; જે શરીર પરે એની ઘેલછા તેા સુવર્ણની જેમ, જણાય ધાતુમાં અન્ય જે નીચ, શુદ્ધ તેા, રહે એ નિજ કૃત્યને.

રાજા : ગર્દુડ ! શાન્ત.

સ્પર્શતો સૂર્ય શૃંગને ગિરિના પાઠવીશ હું એ પહેલાંજ એને તેા વહાણમાં; અને અમે દુષ્ટ આ કૃત્ય ચાતુર્ય ને અનુભવથી અમ ક્ષન્તવ્ય ગણુશું અને અનુસાત વળી, ખરે. ગીલડનસ્ટર્ન ?

[રોજન. ગીલડ. આવે છે.

મિત્રો બન્ને ! તમે જાઓ સાથે સહાયમાં વળી અન્ય લો. ઘેલછા વિશે હું મ્લેટ તેા, હણેલ છે પોલોનિયસને અને શરીર ધસડી ગયો એનું, માતા તણાં વળી ખંડમાંથી. તમે જઈ જુઓ ક્યાં છે અને બોલો સમ્યતાથી. શરીરને લાવો દેવળમાં. અરે ત્વરાથી કરજો તમે. ચાલ ગર્દુડ ! મિત્રોને ડાહ્યા બોલાવશું અને ધાર્યું જે કરવા એ સૌ જણાવશું, કરેલ છે જે અકાળે. અને જેનો મર્મરધ્વનિ વિશ્વના ફેલાશે પરિધિ સુધી. ગોળો એ જેમ તોપનો

મૂકી શર તણું કેન્દ્ર હવામાં વાગતો કદા
અમારું નામ રે ચૂકે! અરે ચાલ! હવે ખરે
આકુળને અસંગત છે આત્મા મુજ તો બહુ.

૧ રાબનો કહેવાનો અર્થ કે અમારું નામ આના મરણ પાવત કોઈ ના લે.

અંક ત્રીજો
પ્રવેશ છઠ્ઠો

[કીલ્સાના બીજા ખંડમાં, હૈમ્લેટ આવે છે.]

હૈમ્લેટ : પધરાવ્યું સુરક્ષિત.

રોઝન : (અંદરથી) હૈમ્લેટ ! રે મહારાજ હૈમ્લેટ !
ગીલ્ડ : (અંદરથી)

હૈમ્લેટ : શાન્ત. અવાજ શેનો આ ને હૈમ્લેટ કાણ એ પુકારતું ? અરે આવ્યા આ.

[રોઝન. ગીલ્ડન આવે છે.]

રોઝન : શું કર્યું છે મહારાજ ! એ મૃત દેહનું તમે ?

હૈમ્લેટ : મેળવ્યું ધૂળમાં જેની સાથે સંબંધ એનો હતો.

રોઝન : કહો ક્યાં છે. અમે એને દેવળમાં લઈ જશું.

હૈમ્લેટ : માનતા ના.

રોઝન : શું ના માને ?

હૈમ્લેટ : તમ આદેશ હું ગ્રહું ને ના મારો. વાદળી વળી ફરમાવે ! પછી કેવો ઉત્તર આપવો અરે એ રાજાના પુત્રે ?

રોઝન : શું વાદળી મહારાજ ! મને કહો ?

હૈમ્લેટ : હા જી. રાજા તણી ચુમે કૃપા ને બક્ષીસો ને અધિકારના ઓહા. રાજાની કરતા ખરેજ સુસેવા આવા અધિકારીઓ. અંતમાં વાનરા સમ એને તો

દાખશે ગાલના ખૂણે.^૧ ગ્રાસ કરશે પહેલાં તે પછી
ધીમે ધીમે ગળશે એને; અને તમે જે જાણ્યું
જાણવા માગે, પછી નીચોડશે અને શુષ્ક તો
વાદળી તમે બનો.

રોઝન : ના સમજું મહારાજ ! શું કહો તમે.

હું મ્લેટ : જાણી સંતોષ એ. મૂર્ખ કણે તો ચતુર ભાષણ
ઉંઘે.

રોઝન : મહારાજ ! કહેવું તો પડશે ક્યાં શરીર છે અને
રાજની સમક્ષ આવવું પડશે.

હું મ્લેટ : અરે શરીર તો રાજ પાસે છે પણ રાજન શરીર^૨
સાથે નથી. રાજ છે કિમપિ—

ગીદડ : છે કિમપિ મહારાજ ?

હું મ્લેટ : ન કિમપિ. મને લઈ જાઓ ત્યાં સહુ સાથે એ
વાધ ને બકરી બધાની.

૧ વાંદરાઓ ગાલમાં ખોરાક ભરે અને પછી ધીમે ધીમે ખાય છે.

૨ રાજના ભૂતના વિચારે હું મ્લેટ કહે છે કે રાજ શરીર સાથે નથી.

અંક ત્રીજો પ્રવેશ સાતમો

[કીલ્લાનો એક ખંડ, રાજા અને નોકરો આવે છે.]

રાજા : છે મોકલેલ શોધવા એને ને મૃત દેહને. કેવો અનર્થ છૂટો આ ફરે મનુષ્ય ને છતાં લઈ શકાય ના કોઈ પ્રબલ પગલાં અરે, એ સામે ! બહુ વહાલો છે ઉન્મત્ત સમુદાયને લોકના. જે કરે ના કો વિચાર, પણ ચક્ષુને જે ગમે માનતા તેમાં. એટલે દંડના પરે ટીકા સૂક્ષ્મ કરે જઈ ભૂલી એ અપરાધને. રાખવા શાન્ત ને સહુ સ્વસ્થ, મોકલવો વળી એને ક્ષણેજ આ રે ફળ તો લાગશે પુખ્ત વિચારણાં તણું. વ્યાધિ અતિ ગંભીર થાય જે મટશે ઉપચારથી ઉગ્ર, ના અન્યથી કદી.

[રોઝનકાંદૂઝ આવે છે.]

કેમ શું રે થયું ?

રોઝન : ક્યાં મૃત દેહ છે અમે ન જાણી શક્યા એમની પાસથી.

રાજા : પણ એ ક્યાં છે ?

રોઝન : બહાર છે મહારાજ ! કબજામાં, વળી એ જાણવા ઇચ્છતા આપની આજ્ઞા.

રાજા : લાવો એને અમારી સમક્ષ તો.

રોઝન : ગીલ્ડનસ્ટર્ન ! રે લાવ મહારાજને અહીં.

[હૅબ્સેટ અને ગીલ્ડન આવે છે.]

રાજા : હુમ્લેટ ! કહે પોત્રોનિયસ ક્યાં છે ?

હુમ્લેટ : ભોજનમાં.

રાજા : ભોજનમાં ક્યાં ?

હુમ્લેટ : ના જ્યાં ભોજન એ કરે. પણ ભોજન જ્યાં થાય છે એનું. અરે ડાહ્યાં કે કૃમિકુળની સભા મળી છે એનું ભોજન કરવા. કૃમિજ એક છે મહારાજા ખરેખરો આહાર ને વિશે. અરે અન્ય પ્રાણીને આપણે પુષ્ટ બનાવતાં, પુષ્ટ આપણે થવા, ને પુષ્ટ આપણે થતા કૃમિને પુષ્ટ બનાવવા. એ પુષ્ટ રાજા ને કૃશ ભિક્ષુક ભિન્ન છતાં ભોજન તો છે એકતેજ માટે. ખરે એજ અંત છે.

રાજા : અરે ! અરે !

હુમ્લેટ : મનુષ્ય મત્સ્ય પકડે એ કૃમિથી, જેણે ભોજન કર્યું હોય કે રાજાનું. મત્સ્ય એ કૃમિ ખાય; અને મનુષ્ય ખાય એ મત્સ્યને.

રાજા : શું કહેવા અરે ઇચ્છે ?

હુમ્લેટ : કશું નહિ સિવા એ કે સ્વારી રાજાતણી આંતરડા મહીથી તો પસાર થાય ભિક્ષુના.

રાજા : પોત્રોનિયસ ક્યાં છે ?

હુમ્લેટ : સ્વર્ગમાં. મોકલો તમ દૂતને શોધવા ત્યાં; અને એ જો ત્યાં હોય ના, અન્ય સ્થળે આપજ શોધવા

જન્ને. પણ એ જો ના મળે એક માસમાં, તમે
સીડી પર ચઢશો તો ગંધ આવશે પરસાળમાં.

રાજા : (નોકરોને) જાઓ ! શોધો એ જગોએ !

હુમ્લેટ : થોભશે એ તમે જશો ત્યાં સુધી.

[નોકરો જાય છે.

રાજા : હુમ્લેટ ! કૃત્યને અંગે આ ને રક્ષણ કાજ જે
માટે છે કાળજી અરે અમને, જેમ શોક છે
તુજ આ કૃત્ય માટે તો, તારે શીઘ્ર ત્વરા થકી,
જવાનું છે અહીંથી તો. તૈયાર થા વહાણ છે
સજ્જ ને સાનુકૂળ છે પવન. વાટ મિત્ર તો
જોતા. તૈયાર સર્વ છે જવાને આંગ્લ દેશમાં.

હુમ્લેટ : આંગ્લદેશ ?

રાજા : હા હુમ્લેટ !

હુમ્લેટ : બહુ સારું.

રાજા : ખરેજ જાણતો અમ હેતુ જો.

હુમ્લેટ : દેવ છે મુજ એક જો જાણે બધું. ચલો અરે
આંગ્લદેશ. પ્રણામ છે પ્રિય માતા !

રાજા : ને પ્રેમલ પિતાને આ ?

હુમ્લેટ : માતાને. છે પિતા માતા, જ્યા ને પતિ, દંપતી
ગણાય એક, માટેજ માતા. રે આંગ્લદેશમાં !

[જાય છે.

રાજા : જાઓ પાછળ એને તો પગલે ને પટાવળે
વહાણે ચઢવા માટે. ઢીલ ના કરશો: નિર્મ
પહેલાં જાય એ છાંથી. જાઓ ! બધુંજ છે સા
સિક્કાની સાથ તૈયાર. વાર છે માત્ર આતર્ણ
કૃપા કરી કરો ત્વરા.

[રોજન. ને ગીલ્ડ. જાય]

રે આંગ્ર દેશ ! જો તને નો હોય પ્રેમની મુળ
પરવા, મુજ આ સત્તા લાવશે ભાનમાં તને
કારણ, છે હજી પ્રણો ડેનની અસિથી થય
તાજ, સરક્ત, ને વળી સાદર ભય જે અ
માટે તને — ન રાજગા તું અમ અવધીરશે
જે જાણાવે વિસ્તારથી પત્રમાં, છે વિનંતિ રે
તો હુમ્લેટ તણાં મૃત્યુ કાળે તત્કાળ. આજા
તું આંગ્રદેશ ! પાળજે. લોહીમાં ખટકે મુળ
જવર શો. રોગ શાન્ત એ કર મારો. ન જ્યાં સુધ
શાન્ત એ, ભાગ્ય છે ભણું પણ આનંદ ના મને

સે ૮
ચા થા

અંક ચોથો પ્રવેશ પહેલો

[ડેન્માર્કમાં એક મેદાન. ફ્રેટિનબ્રાસ,
કપ્તાન, સિપાઇઓ ઠંથ કરતા આવે છે.

ફ્રેટિન : જાઓ કપ્તાન ! ડેનના રાજાને મુજ અર્થ તો
કહો પ્રણામ, ને કહો ફ્રેટિનબ્રાસ આપની
રજા પ્રમાણુ રાજમાં થઇ જવા વિનંતિ આ
કરે - મેળાપ સ્થાનતો પછી ક્યાં જાણુતો. કરે
ઇચ્છા એવી મહારાજ, તો સ્વયં આવશું અમે
પ્રણામ કરવા. કહે એપણુ એમને વળી.

કપ્તાન : હું કહીશ મહારાજ !

ફ્રેટિન : જા ધીરો.

[ફ્રેટિન. ને સિપાઇઓ જાય છે.
હુમ્લેટ, રોઝન. ગીલ્ડન. ને અન્ય
નાકરો આવે છે.

હુમ્લેટ : મહાશય ! સિપાઇઓ આ કોના ?

કપ્તાન : નોર્વેના છે મહાશય !

હુમ્લેટ : કોની સામે મહાશય ! જાય એ ?

કપ્તાન : પોલાન્ડના કે વિભાગ સામે.

હુમ્લેટ : ફાણુ નાયક છે એતણો મહાશય !

કપ્તાન : ફ્રેટિનબ્રાસ ભત્રિજો નોર્વે વૃદ્ધ નૃપાલનો.

હુમ્લેટ : આખા પોલાન્ડ સામે કે કે સરહદ પ્રાંતની ?

કપ્તાન : સત્ય કહું અને લેશ ના વધારી, જતા અમે
તો કે એ દુકડો નાનો જીતવાને જમીનનો.

ના એમાં લાલ છે ખરે માત્ર છે નામનાજતો.
રૂપિયા પાંચ ના આખું એ કર ઉધરાવવા
તણા તો અધિકારના. નર્વે પોલાન્ડ કે વળી,
મેળવે ના વિશેષ તો, વેચાણુ એતણાં થકી.

હુમ્લેટ : એનું રક્ષણુ ત્યારે તો પોલ કદાચ ના કરે.

કપ્તાન : રે મુકયું સૈન્ય રક્ષાને કાજ ત્યાં.

હુમ્લેટ : એ હજાર મનુષ્ય ને વીસ હજાર રૂપિયા
આ તણુ શો નજીવો રે પ્રશ્ન નહી ઉકેલશે.
શાન્તિ સમૃદ્ધિનો આ તો અંતર ગંડ છે, પૂટે
જે ભિતર વિશે જેથી કારણ મુલ્યનું નર
બહારથી કળાય એ, ઉપકાર મહાશય !

કપ્તાન : પ્રભુના આશીર્વાદ.

[જાય છે.

રોયન : મહારાજ ! હવે જશું ?

હુમ્લેટ : આવું છું હમણાં જ હું. તમે તો થાવ આગળ.

[હુમ્લેટ સિવાય બધા જાય છે.

રે પ્રસંગો દરેક આ વિરોધી મુજ મંદ એ
વેર ઉત્તેજતા મારું. કાણુ મનુષ્ય એ અરે
એનો ઉદ્ધોગ જો માત્ર ખાવાને ઉંધવાતણો ?
પશુ, એ તો વિશેષ ના. જેણે આપીજ બુદ્ધિ આ
વિશાલ, જોઇ જે શકે અગં પચ્ચાત વળી, ન એ
ઈશ્વરી શક્તિ, બુદ્ધિ એ આપી છે જીણું તો થવા
ઉપયોગ વિના. હશે મુજ વિસ્મૃતિ પાશવ
કે પછી બીરુ આશંકા બહુ જે પરિણામ છે

વિચારનું - વિચારને વિભાગતાં ડહાપણુ તણો છે એક ભાગ ને ત્રણ છે ભાગ બીરુતા - ના જાણું કેમ હું જીવું ને કહું “કર્તવ્ય આ મુજ” જ્યારે કારણ છે, ઇચ્છા શક્તિ ને સાધનો વળી એ કાર્ય કરવા માટે, પૃથ્વી શાં સ્પષ્ટ તો મને રે છે દૃષ્ટાંત. સેના ખર્યાળ આવડી વળી જેનો નાયક કોમળ મૃદુ રાજકુમાર, છે આત્મા જેનો સચેત એ દિવ્ય કો અનુરાગથી યશતૃણ્યાં તણ્યાં. ને જે મોં મરડે અદૃષ્ટની સામે. આ મૃત ને ચળ^૧ જે નાખે ભયમાં વળી. ભાગ્ય સંકટ ને મૃત્યુ જેને આમંત્રતાં, તૃણ માત્ર કાજ ! ખરો ગુણુ વિશિષ્ટતા તણો, ન કે મહા કો હેતુના વિના ન હાલવું, પરંતુ રે આદરવું મહાયુદ્ધ કો તૃણ કાજ પ્રશ્ન તો જ્યાં પ્રતિષ્ઠા તણો જ છે. તો કેવી ગણુના મુજ ? પિતા જેનો હણાયો ને માતા કલંકિતા અને સુખ્ય હૃદય ને બુદ્ધિ મુજ, છતાં સુષુપ્ત હું ! કેવો નિર્લજ જેતો હું નિકટ મૃત્યુ વીસ આ હજાર માનવી તણું જે જતા મૃત્યુને મુખે વિચિત્ર કીર્તિ કલ્પના કો કાજે, જેમ જાય એ સ્વવા સેજ વિશે નિજ ! જતા એ લડવા વળી દુકડા કાજ એક, જ્યાં સંખ્યા વિશેષમાં ન એ લડી શકે, ન ધોરચે રહી શકે હણાયલા સર્વને ત્યાં સુવાડવા. બસ હવે પછી કરું વિચાર રક્તના માત્ર. મણુવા તુચ્છ અન્ય તો.

અંક ચોથો પ્રવેશ બીજો

[કીલ્લામાં એક ખંડ. રાણી ને હોરેશિયો આવે છે.]

રાણી : એની સાથે ન ઇચ્છા છે મુજને ખોલવા તણી.

હોરે : બહુ આગ્રહ છે એનો. ખરે વ્યાકુળ છે વળી.

રાણી : શું કામ છે ?

હોરે : એ ખોલતી પિતા વિશે બહુ. કપટ છે કહે દુનિયામાં. અને ખૂબ એ હૈયું કૂટતી; અને ઠોકરે તણ દ્વેષમાં વળી ઊરાડતી; અને સાશંક ખોલતી જેમાં અર્થ તો અરધો પણ નહી. ન શબ્દમાં કશું. અસંખ્ય. પરંતુ એ વચનો લોકને કંઈ તર્કમાં નાખતા; કરે અનુમાનો અને, શબ્દો અનુકૂળ વિચારને જે, તે સ્વીકારતા. ચાળા, આંખ મીંચામણાં અને શિરધૂનન એ સહુ સાશંક તો બનાવતાં, અને વિચાર એમના, જે કે વિશ્વાસ પૂર્વક તો ના કહું, અનિષ્ટ તો ખરા. ને આપ વાત જે એની સાથે નહી કરે દુષ્ટ હૃદયમાં બહુ તર્ક અનર્થકારક એ ઉપજાવશે ખરે —

રાણી : આવવા દો.

[હોરે. બચ છે.]

આત્મ રોગાર્ત ને મુજ, સ્વભાવ પાપનો જે છે, તુચ્છ કેા ઘટનાયે રે લાગે પ્રસ્તાવના સમી મહા અનર્થ કેા તણી. દોષ સાશંક છે સદા. થાય પ્રગટ એ ભયે પ્રગટ તો થવા તણા.

[હોરે. અને ઓફેસિયા આવે છે.]

ઓફે : ક્યાં છે સુંદર એ રાણી ડેન્માર્ક દેશની ?

રાણી : કમ ! ઓફેલિયા !

ઓફે ; (ગાય છે.)

હાં રે પ્રેમ છે સાચો-
કે હો અન્યમાં રાચો
હું જાણું કેમ રાજ, પ્રેમ છે સ
ધરી કંથા મારે કાજ
એથી હું જાણું રાજ-પ્રેમ છે સ

રાણી : હાય ! સુંદર બાલિકા ! શો અર્થ ગીતનો ?

ઓફે : તમે પૂછો ? અરે તમે સુંણો. (ગાય

એ તો ગયો સ્વર્ગ લોકે
અરે ગયો પુણ્ય લોકે-સાંભળ હો તું સ
જ્યાં પોઢ્યો ત્યાં આજે
ખાલી પથ્થરની રાજે-સાંભળ હો તું સ
હાય ! હાય !

રાણી ; અરે ઓફેલિયા !

ઓફે : અરે એ સાંભળો. (ગાય છે.)

એ સ્વતો સોડ તાણી
પુષ્પની શય્યા માણી-સાંભળ હો તું સ
[રાજ આ

રાણી : અરે હાય મહારાજ ! જુઓ આ !

ઓફે : (ગાય છે.)

જે ધોધ આંસુ ચોધાર
એ તો પ્રેમરસ ધાર-સાંભળ હો તું સન્નાર.

રાજા : સુંદરી ! કેમ છે ?

ઓફે : અરે પ્રભુ ભલું કરે. કહેવાય ઉલ્લક એ
તો હતું ભઠિયારાની પુત્રી. રે પ્રભુ ! જાણતા
આપણે કાણુ તે, પણ ના શું થયું હવે પછી.
પ્રભુ તમને અન્ન આપે !

રાજા : પિતાના મૃત્યુથી બની ઉન્મત્ત.

ઓફે : કૃપા કરી કહો ના આ વિશે કંઈ. વળી પ્રશ્ન
કા કરે આ વિશે એને કહેજો આમ તો તમે.

સોહાગની સવાર સંત વેલેન્ટાઇનની^૧
કાલે મંગળ ઉગે, પ્લેટ ફાટતાં પ્રભાતના
આવું દ્વારે બની રાજા ! વેલેન્ટાઇન હું.
સુણી ઉઠ્યો પ્રભાત, સજ્યા સહુ શણગારને
ખોલી દ્વાર ખેંચી મુઘ્ધા કુમારી અંદરે—
નીસરી એ ખહારે કૌમાર્ય મૂકી દ્વારે.

રાજા : મીઠી ઓફેલિયા !

ઓફે : “ખરેજ હું વિના શબ્દ પૂરું કરીશ.
હા ગજબ થયો પ્રભો ! ધિક્કાર એ યુવાનને

૧ સોરઠા.

૨ ખ્રીસ્તી માન્યતા પ્રમાણે આ સ્ત્રી સંત રમરણ દિવસે એટલે ૧૩મી ફેબ્રુઆરીએ સ્ત્રીને પોતાના પ્રાણથીને પસંદ કરવાનો અધિકાર છે.

દોષિત યુવાનો જે તક મળતાં આવું કરે.
વહે નારી આપ્યું વચન લખ તાણું કીધો
પાત મુજ પૂર્વે તે રાજ ! ઘટે પાળવું હવે.”
એણે ઉત્તર આપ્યો.

વચન પાળત નારી ! સમ ખાંડિ સમશેરના
આવી ન હોત જો રે તું મુજ પથારીયે.

રાજા : કેટલા સમયથી એ આમ છે ?

ઓફે : તમે કુશળ હો એમ ધચ્છું છું. ધીરજ રાખવી
ઘટે પરંતુ શીતળ સુવાડે ભૂમિમાં અરે ત્યારે એને
જોઈ રહું છું તો. મુજ ભ્રાત તો જાણુશે આ.
ઉપકાર છે તમારો સ્વયના ડાહી માટે આ.
મારી ગાડી ! મારી ગાડી ! પ્રણામ છે !
સન્નારીઓ ! પ્રણામ છે ! પ્રણામ છે ! પ્રણામ છે !

[જાય છે.]

રાજા : જાઓ પાછળ એ તણી. વળી સંભાળ રાખજો,
બરોબર કૃપા કરી. [હારે. જાય છે.]

અગાધ દુઃખનું વિષ આ તો; મૃત્યુ પિતાતાણું
ભાસે કારણ એ તાણું. અરે ગર્દુડ ! ગર્દુડ !
આપત્તિ આવતી જ્યાં ત્યાં ના'વે એકલ ડોકલ
એ, પણ સૈન્ય તો મોટાં સાથે ! મરણ તાતનું
એ પ્રથમ, દ્વિતીય તો તુજ પુત્ર ગયો અને
સ્વયં પ્રબલ કારણ એને ખસેડવા તણું
યથાર્થ. લોક તો વળી ડોળાયલા કલુષિત
ને અપથ્ય વિચારમાં, ગુપ્ત વાતો કરે, ભલા
પોલોનિયસના મૃત્યુ વિશે, ને આપણે ખરે

હૈયા પુટેલ એવા કે દફનાવ્યો ત્વરા થકી,
ગુપ્ત રીતે વળી એને. ઓફેલિયા ગરીબ રે
બીચારી! વિમુખ જે છે નિજ બુદ્ધિ થકી, અને
વિના એ બુદ્ધિ આપણે ચિત્ર જેવાં, ખરે પશુ!
અને અંતિમ માં, બ્રાત એનો તો ફ્રાન્સથી અહીં
છે ગુપ્ત રીત આવેલ, વિસ્મય પર જીવતો,
જે, તે વિચાર વાદળે જાણે એના, વળી વિષ
રેડે જે કાનમાં મૃત્યુ પિતા તણાં વિશે અને
ઝેરી વાતો કરે એવા નથી ઓછાય; તે મળે
કાંઈ ના વસ્તુ તો નવ છોડશે એ અવશ્યતા
અમને કર્ણમાં એના સદોષ તો ઠરાવવા.
રે ગર્દુદ પ્રિયે! છરા તોપના જેમ^૧ આ મને
હણે અનેક વાર તો.

[અંદર અવાજ થાય છે.

રાણી : રે આ અવાજ શો છે ?

રાજા : ક્યાં મુજ અંગ રક્ષકો ? દ્વાર સંભાળવા કહો.
શું છે આ ?

[એક પુરુષ આવે છે.

પુરુષ : મહારાજ ! અરે નાસો.

માઝા સાગર મુકતાં, જે ત્વરાથી જમીનને
ભક્ષે એ જ ત્વરા થકી યુવાન લાટિસે બની
બંડખોર તણા નેતા, સૈનિકોને પરાજિત
કર્યા છે આપના. સ્વામી કહેતા બંડખોર તો
એને. પૃથ્વી તણા જાણે આરંભ હમણાં જ તો
થયો હોય અને કંઈ પ્રાચીન હોય ના કશું,

૧ એક જોખામાંથી અનેક છરાઓ નીકળી અનેક જગ્યાએ ધાયલ કરે.

રિવાજ પણ ના હોય, પ્રમાણભૂત જે કરે
શબ્દને સહુ, તેમ એ પોકારે કે 'નૃપાલ તો
અમે લાર્ટિસને કર્યો' 'લાર્ટિસ તો નૃપ છે અમ' ^૧
જે વાદળ સુધી વળી, જીલ્લા ને હસ્ત તો અરે
અભિનંદે અવાજથી, કે 'લાર્ટિસ થશે રાજા'
'લાર્ટિસ નૃપ રે થશે.'

રાણી : કેવા આનંદથી એતો એ મિથ્યા ગંધ^૧ પાછળ
આરડે ! પ્રતિ પંથ આ ! શ્વાનો ! અસત્ય ડેનના !

અંદરથી અવાજ.

રાજા : દ્વાર ભાંગ્યાં.

[લાર્ટિસ શસ્ત્રસજ્જ અને પાછળ
બીજા ડેનો આવે છે.]

લાર્ટિ : ક્યાં છે રાજા ? મહાશયો તમે બહાર ઉભા રહો.

ડેનો : અંદર આવવા દો ને !

લાર્ટિ : મારી વિનંતિ છે જશો તમે બહાર ?

[ડેનો બહાર જાય છે.]

ડેનો : જઇશું જઇશું અમે.

લાર્ટિ : ઉપકાર, તમે દ્વાર સંભાળો. દુષ્ટ ! રે નૃપ !
આપતું તાતને મારા !

રાણી : શાન્ત લાર્ટિસ !

૧ કૃતરા શિયાળને શિકારે જાય ત્યારે એની ગંધ પાછળ પાછળ ફોડી એને
પકડે છે. મિથ્યા ગંધ પાછળ જવાથી શિકાર પકડાતો નથી. એટલે આશય પૂરો
પડતો નથી. રાણીની મતલબ છે કે લાર્ટિસને રાજા કહેવો એ મિથ્યા ગંધ પાછળ
જવા જેવું છે.

લાટિ : લોહીતું બિન્દુ જે શાન્ત, મને તો જર પુત્ર જ ઠેરવે; તાતને પતિ જરનો, માતના વળા લલાટે શુદ્ધ, દે ડા'મ વેશ્યા તણા જ નામનો.

રાજા : શું છે લાટિ'સ કારણ રાક્ષસી બંડનું અરે? એને ગદ્ગડ! તું છોડ. ના અમ કાજ તો ભય. દૈવત એક એવું છે પરિવેષિત ભૂપને વાડની જેમ, ડોઝીયું માત્ર જ રાજદ્રોહ તો કરી શકે, ન એ કાવે ધારેલ કાર્યમાં કદી. બોલ લાટિ'સ! કેમ તું ક્રોધે ભરેલ આટલો? એને ગદ્ગડ! તું છોડ. બોલ જીવાન!

લાટિ : ક્યાં છે મુજ પિતા?

રાજા : મૃત.

રાણી ; મૃત્યુનું કારણ એ નથી.

રાજા : અરે તું પૂછવા દે એને જોધએ તેટલું.

લાટિ : શા રીતે મૃત એ? મને નવ છેતરવા તણી કા વાત. રાજ ભક્તિ તો રે જહન્નમમાં ગઈ! સોંપું શેતાનને સૌ એ પ્રતિજ્ઞાઓ. અવાજ એ અંતરનો, દયા અને પડે, પાતાળમાં ઉંડા. છો નર્ક યાતના આવે. છું છેલ્લે પાટલે, ન તો પરવા દ્વય લોકની મને. થાય થવાનું જે પણ આ વેર વાળીશ નિશ્ચયે મુજ તાતનું.

રાજા : કાણ એ અટકાવશે?

લાટિ : ઇચ્છા માત્ર જ મારી. ના આખીયે દુનિયા: અને હું મુજ સાધનો એવા વાપરું કાળજી થકી થોડાંય હોય તોયે, એ ધણુંયે શકશે કરી.

રાજા : ભલા લાટિસ!

પિતાના મૃત્યુને વિશે સત્ય જે જાણવા, અરે લખેલ વેરમાં એવું તારા, કે, અવિવેકથી સોરટીમાં ઉપાડવા મિત્ર ને શત્રુ ખેડેને?

લાટિ : શત્રુ જ માત્ર એના તો.

રાજા : તું શું ઓળખશે એને?

લાટિ : એના મિત્ર તણે કાળે, હસ્ત પહોળા કરી ધરું હેડે મારા, અને ભલાં પેલીકન વિલંગની^૧ જેમ તો મુજ રક્તને પે.પણ કાળ આપું હું.

રાજા : ખરેજ બોલતો હવે એ સાચા સભ્ય જેમ તું. નિર્દોષ છું પિતા તણાં મૃત્યુ માટે. અને બહુ છું હું દુઃખાર્ત એથકી. બુદ્ધિમાં તુજ પેસશે જેમ સૂર્ય તણાં કરો આંખો મહી પ્રવેશતાં.

ડેનો : (અંદરથી) રે એને આવાવા દો.

લાટિ : શેનો વળા અવાજ આ? [ઓફેલિયા આવે છે. રે તાપ! તું મગજને મારાં બનાવ રૂક્ષ, ને^૨ ઓ સપ્તદા અશ્રુ ખારાં હણો નૂર આંખનું. સોગંદ ઓ દેવતાઓ! બુદ્ધિ ભ્રમ માટે લઉં બહલો એવો ત્રાજવું ખૂબ નમે આ પાસે.

૧ પેલીકન નામનું પક્ષી હંતકથાનું. પોતાના બચ્ચાંનું પોષણ પોતાના રક્તથી કરે છે. ૨ મનહર.

અરે પુષ્પ વસંતના ! પ્રિય કુમારિકા અને
પ્રેમલ ભાગિની મારી ! મધુર ઓફેલિયા !
ઓ ભગવાન શક્ય છે શું કે બુદ્ધિ યુવતીની
વૃદ્ધ જીવનના જેવી, છે બહુ અલ્પ જીવી ?
પ્રકૃતિ, પ્રેમ વિષયે ઉત્કૃષ્ટ છે, પ્રેમ માટે
સ્વતઃ જેવી, ઉત્કૃષ્ટ કે વસ્તુનો, ભોગ આપે.

ઓફે : (ગાય છે.)

રાખ્યું મુખ શખનું ઉઘાડું એને લઈ ગયા રે લોલ.
એ શખ તો ધોવાયું હો અશ્રુ ધારે રે લોલ.
આવજો મુજ પારેવાં !

લાટી : હોત અક્ષત બુદ્ધિ, ને યાચતે વેર કાળ જો,
ના રે હૃદય આટલું દલાવી શકતે કદી.

ઓફે : (ગાય છે.)

લાલાલાલા ગીતો ગાવાં રે લોલ
લાલાલાલા તમે ઝીલજો રે લોલ.
ચક્રની ગતિને અરે, છે કેવો અનુકૂળ આ ઢાળ !
એ નીચ તો પરિચારક ખરો જેણે નાથની
સુતા હરી.

લાટી : અર્થરહીત આ તો રે વિશેષ અર્થથી ખરે.

ઓફે : રોઝમેરી^૧ અરે સ્મૃતિ કાળે છે આ. પ્રિય રાખજો
સ્મૃતિ. અને આ છે પેન્સી પ્રેમના ધ્યાન કાળે

લાટી : પાઠ આ ઘેલછા તણો ધ્યાન ને સ્મૃતિ યુક્ત એ.

^૧ આ બધા ફુલોના નામ છે. અને એ ફુલો સંજ્ઞાસ્પદ છે એટલે એમના

ઓફે : છે તમ માટે ફેનેલ;^૨ કાલંબાર્ધન^૩ ને વળી આ રયુ^૪
છે તમારે કાળે ને આ મુજ માટે. આપણે એને પ્રસાદ
દેવાનો કહીશું. પહેરજો તમે એ ભિન્ન રીત. આ
ડેમઝી;^૫ વાયોલેટ^૬ હું વળી આપું થોડાં. અરે પણ
એ તો સૌ કરમાઈ ગયાં મુજ પિતા મૃત્યુ પામ્યા
એ વેળા. અંત તો શુભ હતો એ બધાનો એમ તો
કહે છે.

મારા પંખી તું રડાં રંગીલાં
છે હૈયાના હાર.

લાર્ટી : શોક ને દુઃખ, ઉદ્વેગ, જહન્નમે બનાવતી
એ સહુ રમ્ય ને ચાર.

જોફ : (ગાય છે).

નવ આવશે કેા દિન એ ?
નવ આવશે એ દિન કેા ?
રે, ના મરણ એ પામ્યો
મૃત્યુને જા પૂછ તું તો
નવ આવશે કેા દિન એ.
શ્વેત દાઢી'તી હિમ શી
ને ક્ષૌમ કેશ મસ્તકે
રે રે ગયોજ એ ગયો
નિશ્વાસ ના કેા નાખો
પ્રભુ શાન્તિ આપ આત્મને.^૭

હિવા દીધા છે. આપણાં કુલોના નામ એને બહાર આપ્યાં નથી. ૨ અને
કુલો, પ્રપંચ અને કૃતધનતા દર્શક છે. રાજને કદાચ એ આપતી હશે.
શોકદર્શક છે. રાણીનો શોક અને ઓફેનો શોક જુદી ભાવના છે એ
રીતે પહેરવા કહે છે. ૫ ઢોંગની સંજ્ઞા. ૬ સાચી ભક્તિ બતાવે છે.

અંક હરિગીત.

સમસ્ત ખ્રીસ્તી આત્માને કાજ હું વિનવું પ્રભુને.
પ્રભુ રક્ષા કરે તમારી.

લાર્ટિ : રે પ્રભુ આ જુઓ તમે ?

રાજા : લાર્ટિસ ! દુઃખમાં તારા બનું બાગી ન તો અરે
તું હક છીનવે મારો, જ તું, મિત્ર સર્વમાં
સુઝને કર લવાદ. જે વાત સાંભળી સહુ
ન્યાય તો આપણો કરે. પ્રત્યક્ષ, હસ્તથી અન્ય
વા તો, સદોષ જો અમે, રાજ્યને તાજ પ્રાણુ યે
અમારો, સર્વ આપશું, સંતોષવા તને; અને
અમે નિર્દોષ જો, ધૈર્ય રાખ તું અમ સાથ ને
યત્ન સાથે જ આપણે કરશું, આત્મના તુજ
સંતોષ ખાતરે વળી.

લાર્ટિ : ભલે તો એમ થાય.

મૃત્યુ કારણ એ તણું, શખ યાત્રા વળી બહુ
ગુપ્ત, રમારક ચિહ્ન કેા ના, સમશેર ઢાલ કે
શખ પરેજ એના, ના વિધિ કેા અન્ય, ના ક્રિયા
મર્ણુની ઠાડમાં, લોકે આ, સ્વર્ગથી પુકારતાં,
જવાબ એ તણો મારે આપવો ઘટતો ખરે.

રાજા : તું આપજો યથાર્થ જે જવાબ. પરશુ મહા
ભલે શિરે પડે વધ કાજ એ અપરાધીના.
ચાલ સાથ કૃપા કરી.

અંક ચોથો પ્રવેશ ત્રીજો

[કીલ્લામાં અન્ય ખંડ. હોરેશિયો
ને નોકર આવે છે.

હોરે : કાણુ એ મુજ સાથ જે બોલવા ઇચ્છતા અરે ?

નોકર : ખલાસીઓ મહાશય ! એમની પાસે પત્ર છે તમ માટે.

હોરે : આવવા દો. [નોકર જાય છે.

ના હુંબેટ મહારાજ સિવાય પાઠવે મને
કાંઈ સંદેશ પૃથ્વીના એ ભાગથી ખરેખર.

[ખલાસીઓ આવે છે.

પહે. ખલાસી : આશિષ પ્રભુની.

હોરે : તને પણ.

પહેલો ખ. : આપશે એની જો મરજી થશે. પત્ર આ આપને
માટે છે મહાશય ! પાઠવ્યા આંગ્રહદેશમાં જે
પ્રતિનિધિ એમનો, જો નામ હોરેશિયો હોય આપનું.

હોરે : (વાંચે છે.)

હોરેશિયો ! આ પત્ર વાંચી રહે પછી આ લોકને રાજની
મુલાકાતની વ્યવસ્થા કરી આપજો. એમની પાસે
એને આપવાને કાગળો છે. અમારી સફરને બે
દિવસ થયા હશે ત્યાં એક ચાંચીયાનું લડાયક વહાણ
અમારી પાછળ પડ્યું. અમારા વહાણની ઝડપ ઓછી
હોવાના કારણે અમે તો નાછૂટકે એની સાથે યુદ્ધમાં
પડ્યા અને ઝપાઝપીમાં હું એમના વહાણ પર
ફેદી પડ્યો; એટલે હુંજ એકલો એમનો ફેદી બન્યો.
એમનો મારી સાથેનો વર્તાવ તો દયાળુ ચોરના

જેવો છે. પણ એ કદાચ જાણીને જ કરતા હશે; બહલામાં મારેયે એમને લાલ કરવાનો છે. જે કાગળો મેં મોકલ્યા છે તે રાખને મળે એમ કરજે; અને તું મત્યુથી નાસે એટલી ત્વરાથી મારી પાસે આવજે. જે મારે તારા કાનમાં કહેવાનું છે તેથી તું અવાકજ બનશે. પરંતુ એ શબ્દોયે એને ન્યાય આપી શકશે નહીં. આ બહલા મિત્રો તને મારી પાસે લાવશે. રોઝનકાંટ્ઝ અને ગીલ્ડનસ્ટર્ન તો આંગ્લદેશ તરફ સીધાવ્યા છે. એમને માટે યે મારે તને ધણું કહેવાનું છે. આવજે.

તું જેને તારો જાણુતો

હું મ્લેટ

ચાલો આ પત્રની કડું વ્યવસ્થા ને ત્વરા થકી જેથી હું તો જઈ શકું એની રે પાસ જોણે આ પત્ર તો પાઠવેલ છે.

[બચ છે.

અંક ચોથો પ્રવેશ ચોથો

[કીલ્લાનો એક ખંડ. રાજા અને
લાટિસ આવે છે

રાજા : કરશે તુજ અંતર આ દોષ મુક્ત તો મને
હવે, ને સ્થાપશે, મિત્ર જેમ, હૃદયને વિશે.
આ સુણી સર્વ તેં અરે જાણ્યું હશે જ કે, હણ્યો,
જેણે તુજ પિતા, લેવા ઇચ્છતો મુજ જીંદગી.

લાટિસ : હવે તો લાગતું ખરે. કહો ના કેમ રે ક્યાં
કેા ઉપચાર, આ કૃત્ય સામે, જે દોષઘ્રસ્તને
મૃત્યુ દંડાહી છે. તમ સંરક્ષણ, વિવેક ને
વળી સૌ અન્ય કારણો મળી, સખળ પ્રેરણા
હતી જે કરવા ખરે.

રાજા : અરે છે મુખ્ય કારણો તો એ. લાગે તને કદા
ના દૃઢકાય એ, પણ છે એ તો સખળાં મુજ
મને. રાણી અને માતા એ તણી જીવતી મુખ
જોધ એનું. અને હું તો – મારો એ ગુણ કે પછી
કહો એ દોષ – જડ્યું છે જીવન મુજ તો એવું
રાણીની સાથ, કે જેમ મૂકે તારક વૃત્તના
એનું, ન હું ય તો જીવી શકું એના વિના ખરે.
ને અન્ય હેતુ શા કાજ ના કંઈ હું કરી શક્યો
એ, કે છે પ્રેમ તો એને વિશે સામાન્ય લોકને.
જે થકી નિજ પ્રેમમાં ઝખોળે દોષ એ તણાં,
એ થકી જેમ કાષ્ટને, પાપાણુ, ઝરણું કરે,
થાય એ શૃંખલા એની નૃપુર ચારુ. ને મુજ
બાણુ જે લઘુબાર છે વાયુ તોફાન સામે, તે
ફરી આવત ભાયામાં વીંધ્યા વિણુજ લક્ષ્યને.

લાર્ટિસ : અને એમાં ઉદાત્ત એ ખોયા મેં મુજ તાતને
ભગિની આ અતીવરે દુઃખદ સ્થિતિમાં પડી
જેના ગુણ પ્રશંસા જે કરું, જે ગત આજ છે,
દે પડકાર સર્વને શૃંગેથી એ ત્રિકાળના
મારો સમય આવશે વેરનો દિન કેા અરે !

રાજા : ના બગાડીશ તું તુજ નિદ્રા એમાં. વિચાર તો
હશે તું કે અમે એવા જડ, નિરસ સત્વના
કે માણતા મળ એને, એ દાઢી પકડી અમ,
હલાવે બળથી કેા. આ વિશે તું સુણશે વધુ
અલ્પ જ સમયે. મને હતો પ્રેમ પિતા તારા
પર તે ચાહતા અમે જાતને. શીખવાડશે
એ જ, વિશ્વાસ છે મને, કલ્પનાને —

[હૃત કાગળ સાથે આવે છે.

હૃત : કાગળો છે મહારાજ ! હું મ્લેટ છે લખેલ એ
આ મહારાજ માટે ને આ રાણી કાજ.

રાજા : હું મ્લેટના ? અરે કેાણ લાવ્યું ?

હૃત : ખત્રાસીઓ કહેતા એ. ના મેં જોયેલ એમને.
કલોડિઓયે મને આપ્યા એને આપ્યા વળી અહીં
જે લાવ્યા પત્ર એમણે.

રાજા : તું ચે લાર્ટિસ ! સાંભળ શું એમાં આ લખેલ છે.
તું જા.

[હૃત જાય છે.

(વાંચે છે)

રાજાધિરાજ ! આથી જાણશે કે મને અસહાય
આપના રાજ્યમાં છોડ્યો છે. આવતી કાલે હું

આપના રાજવી ચક્ષુ જોવાની રજા માગીશ : જ્યારે હું પ્રથમ ક્ષમા માગીને આ મારા વિચિત્ર ને અચાનક પ્રત્યાગમનની કથા કહીશ.

હું મ્લેટ

આનો શો અર્થ ? બીજાએ પાછા આવેલ છે ? અરે આમાં કપટ છે કંઈ કે નથી ?

લાટિ : ઓળખો અક્ષરો ?

રાજા : હું મ્લેટનાજ અક્ષરો આ. ‘અસહાય’ ! ને વળી એ અનુલેખમાં નીચે લખે છે ‘એકલો’ અરે આ સમજાવશે મને ?

લાટિ : ના મને સૂઝતું કંઈ. આવવા દો. હૃદયે મુજ વળે તાઢક, સાંભળી એ કે જીવીશ હું અને મોંયે કહીશ એના કે ‘તારું જ કૃત્ય આ’ ખરે.

રાજા : લાટિસ ! એમ જો થાય —
અને ન એમ થાય જ કેમ ? કે અન્યથા વળી ?
મારું કહ્યું કરીશ તું ?

લાટિ : જી જરૂર મહારાજ ! આપ જો શાન્તિ માટ ના જ્યાં સુધી ફરમાવશો.

રાજા : તારી જ શાન્તિને માટે. જો એ આવેલ છે અહીં પાછો, સફર છોડીને, ને ના એ સફરે જશે ફરી, મેં યુક્તિ એક છે ધારી ને લપટાવશું એને એમાં, મરે જ એ જેથી. મરણને વિશે શંકાનો ખનિ ના કોઈ કાઢીયે શકશે, અને

માતાયે એ તણી ગણે નિર્દોષ યુક્તિ ને અને
અકસ્માત જ માનશે કારણ મૃત્યુનું નકી.

લાટિ : મહારાજ ! કરીશ હું કહ્યા પ્રમાણુ આપના
કરો જે આપ એવું હું બનું નિમિત્ત એ તણું.

રાજા : એ બરોબર બેસે છે.

તુજ પ્રવાસ ને લઇ પ્રશ્નસા લોક તો કરે
તારી, હું મ્લેટ સાંભળે તેમ, ને ગુણ એક ને
માટે તો ખાસ, જેમાં તું ઉત્કૃષ્ટ બહુ છે અને
તારા સર્વ ગુણો તણી પરિસંખ્યા થકી થઈ
ના ઈર્ષ્યા જેટલી, થઇ એટલી ગુણ એકથી
આ ને જે લાગતો બહુ મને તો નીચ પંક્તિનો.

લાટિ : મહારાજ ! કયો ગુણ ?

રાજા : એ મોરપિચ્છ પાધમાં યુવાનીના. અને વળા
આવશ્યક; યુવાનને શોભતાં પારધાન એ
લલિત ને પ્રમાદી જે, પ્રૌઢને શોભતાં ખરે
વસ્ત્રતો કૃષ્ણને ઘેરાં. એ તો ઉલ્લાસ ને વળા
ગંભીરતા નિરૂપક છે. પૂર્વે માસ એ અહીં
નોંમડીથી હતો આવ્યો કેા સદ્ગૃહસ્થ. મેં સ્વયં
જેયેલ યુદ્ધમાં, લોક ક્રાન્સના જાણુતા બહુ
અશ્વવિદ્યા. પરંતુ આ યુવાન પાસ તો હતો
જાદુ. જાણે ન જીનમાં એ જડયો હોય, અશ્વને
શી એ અજબ રીતથી કરેલ વશ કે પશુ
શ્વરાં સાથે બની ગયો એ એકરૂપ. ને વળા
ધારવા કરતાં ય તો વિશેષ, એટલું કરી

બતાવ્યું, આ જ જો કરું અશ્વને કલ્પનાતણા
મુક્ત હું, વર્ણવી શકું ના એણે જે કરેલ સૌ.

લાટિ : શું નોર્મન હતો એ ?

રાજા : હા નોર્મન.

લાટિ : ત્યારે જરૂર લામોંદ.

રાજા : હા એ જ.

લાટિ : એને તો ઝાળખું હું એ તો છે સમસ્ત લોકનો
રે શિરપેચ ને વળા શિરોમણી ખરેખર.

રાજા : એણે તો શૌર્યનો તુજ કર્યોતો એકરાર ને
સ્વરક્ષણ તણી કળા અને વિદ્યા વિશે બહુ
એણે ઉત્તમ આપ્યો' તો અભિપ્રાય; વિશેષ તો
અસિદ્ધાવ વિશે. ને એ બોલી ગયો ખરે જ એ
અદ્ભુત દશ્ય થાય જો તુજ સામે ખરોખરી
કરનાર મળે કાને લડે તું સાથ. 'એમના
દેશના અસિ બેલકા,' સમખાધ કહે વળી,
જ્યાં લડે તુજ સામે ત્યાં ના બતાવી શકે ગતિ,
દષ્ટિ આપલ્ય કે પછી સાવધાની. મહાશય !
હુમ્લેટની નિવેદન આથી શું લપકી ઉઠી
ધુખ્યાં કે બસ ધ્રુવજીતો આવે સત્વર તું અહીં
ને બેલે અસિ દાવતો સાથ એની. હવે મને
છે આમાંથી —

લાટિ : શું આમાંથી મહારાજ ?

રાજા : લાર્ટિસ ! પ્રેમ તાતના પરે હતો તને ? અરે કે પછી માત્ર છે ચિત્ર તું દુઃખનું, અરે મુખ માત્ર અંતર ના વિના ?

લાર્ટિ : આ પૂછો કેમ ?

રાજા : ના એ કારણ કે પ્રેમ તાત કાળે તને નથી. પણ એ પ્રેમ તો વધે કાળ જતાં અને કહું હું અનુભવનાં આપી દૃષ્ટાન્ત, કાળ પ્રેમના સ્પૃલિંગ તેમ અગ્નિને શાન્તયે કરતો. અરે પ્રેમની એ શિખામાં જ એવી છે કળ, વાટ, જે એને હોલવતી. ના તો સાધુતાએ રહે સદા એક જ સરખી, પણ જે અત્યંત વધે, પામે નાશ જ અતિરેકમાં. જે કંઈ કરવું અરે એ કરવું જ જોઈએ, કરવાની થતાં ઘડી. કારણ બદલાય એ ‘કરવું’ શાન્ત થાય કે લંબાય, હોય જેટલા લોક તો બોલનારથી કે કરનારથી, વા, તો કેા દુર્ઘટના થકી. ને પછી ‘કરવું’ એ નિશ્વાસ કેા ઉડાઉ ના જેવો જ બાળતો રહે હૃદયને અલં. હવે ફોડ બાળત — હું મ્લેટ આ પાછો આવતો અહીં પિતાનો પુત્ર તું, સિદ્ધ કૃત્યથી કરવા અને ન માત્ર શબ્દથી એ તો, કહે શું કરશે અરે ?

લાર્ટિ : ડોકું કાપીશ હું એનું દેવળમાં.

રાજા : દેવળ, હંડપાત્રને લે રક્ષી, નવ યોગ્ય એ. મર્યાદા વેરને નથી. પણ લાર્ટિસ ! તું કરે

ગણુગણે પુરાણાં ને ના ભાન કષ્ટનું કશું,
પ્રાણી કે જેમ વા, જેનું જીવન જલને વિશે.
ના રહ્યું બહુ વાર આ, થયાં ભારે વસ્ત્રો જલ
ચૂસીને, ને બિચારીને તાણી, મધુર ધૂનમાં
જે લલકારતી, તળે પંકશયેજ મૃત્યુની.

લાટિ : હાય ! ફખી જ એ અરે !

રાણી : ફખી ! ફખી !

લાટિ : ઓફેલિયા ! અરે બહુ જલ છે તુજ પાસ તો.
ખાળીશ અશ્રુઓ મારાં. છતાં સ્વભાવ આપણો
એ. કુદરત તો રાખે ચાલુ એ નિજ રીતને
લજ્જાને જે કહેવાનું કહે ભલે. ટળે નારી,^૧
એકદા આ, જશે વહી. મહારાજ ! પ્રણામ છે.
છે મુજ પાસ શબ્દો તો અગ્નિસમ પ્રજ્વળતા
ઉગ્ર જે, પણ એને તો હોલવે નખળાઈ આ.

[ભય છે.

રાજા : ગર્દુડ ! ચાલ પાછળ એની. પ્રયત્ન કેટલો
કરી મેં શાન્ત પાડ્યો ને હવે છે ભય કે ફરી
કોપ સળગશે આથી. ચાલ પાછળ એ તણી.

[ભય છે.

^૧ રહ્યું એ નારીનો સ્વભાવ છે. એટલે લાટિસનું કહેવું છે કે એનાં અશ્રુઓ એકવાર વહી જશે એટલે એનામાંથી નારીપણું જશે.

મલે ૮
ક પાંચમે

અંક પાંચમે
પ્રવેશ પહેલો

[કબરસ્તાન. બે મળુરો દાદાળી
પાવડા સાથે આવે છે.

ખેડેલો મ. : જોણે પોતે જ આ પોતાની મુકિત મેળવી અરે શું
તેને વિધિપૂર્વક ઘટે છે દફનાવવી ?

બી. મ. : હું કહું છું કની કે હા. માટે કબર ખોદ તું સરખી
રીતે. એનો તો પંચક્યાસ થયો અને ઠયું કે
વિધિપૂર્વક એને તો દફનાવવી.

ખેડે. મ. : એ તો કેમ બને ? ફળી હતી કંઈ જાત બચાવવા એ?

બી. મ. : નિર્ણય તો એવો થયો.

ખેડે. મ. : જાત રક્ષણ જ એ હોય તો તો ના બીજું. કહું
તને આ મુદ્દો. ફળવું જો મુજ જાણીને હોય તો બને
એ કૃત્ય; કૃત્યને વળી છે ત્રણ શાખા, કૃત્ય, ક્રિયા
અને કૃતિ; જાણી ફળી અતઃ ખરે.

બી. મ. : અરે સાંભળ તું ભલા ખોદીયા !

ખેડે. મ. : રે મને બોલવા તો દે ! પાણી તો આમ છે
અહીં, વારઃ મનુષ્ય છે ઉભો અહીં, વારઃ હવે જતો
મનુષ્ય જળની પાસે અને ફળે પછી, ના કે હા એ
મરે. લક્ષ્યમાં રાખ. પાણી પરંતુ પાસે જો
આવે અને ફળે એ તો પોતે ફળાડતો નથી પોતાને તો.
અતઃ મૃત્યુ માટે દોષિત જો નથી સંક્ષેપતો નથી
એતો નિજ આયુષ્ય હાથથી ?

બી. મ. : છે શું આવો જ કાયદો ?

પહે. મ. : તારો નર્મ મને ગમ્યો. ફાંસી ખરેજ ઠીક છે. પણ એ ઠીક કેમ છે? કારણ એ ઠીક કરે, જે ખરાબ છે. ખરાબ તું કરે જે એમ તું કહે કે દેવળ કરતાં ફાંસી મજબૂત છે. અતઃ ફાંસી તને ઠીક કરશે. ચાલ બોલ તું ફરી.

બી. મ. : કાણ છે જે બાંધે સુતારથી નૌકા બનાવર કે કડિયાથી મજબૂત.

પહે. મ. : હા દે જવાબ અને છોડ એ.

બી. મ. : હા બસ હું એ કહીશ હવે.

પહે. મ. : બોલ.

બી. મ. : અરે ના આવડે મને.

[હુમ્લેટ અને હોરે. દૂરથી આવે છે.

પહે. મ. : માથું રહેવા દે ફેડવું. આ જડ ગર્દભ મારથી કદમ નહી ઉપાડે. પ્રશ્ન તો તને આ ફરીવાર કાંઈ પૂછે તો કહેજે ધોરખોદક. કહેજે કેમ કે ધરો એ બાંધે પ્લેઝ્યુર અરે પ્રલયકાળની લગી. જા એ પડોશના કલાલ પાસથી લઈ આવ એક દારૂભાજન.

[બી. મ. જાય છે. પહે. મ. ગાય છે.

નેહ તારો દીડો જ્યારે ફાંકડો જીવાન
નેહ તો એ મીઠો નેહ તો એ રે મીઠો.
નેહ વેળા બાંધ્યો જે, કાળ તો શું જાણે
સોનાનો લાખ્યો લાગે મુજ ઘેલડાને.

હુમ્લેટ : રે આ માણસને કશું લાગતુંજ નથી, કે આ કાર્યને વિશે ધોર ખોદતાં આવી રીતે ગાય છે ?

હોરે : ધંધા અંગે થયો એ તો રોજનો વ્યવહાર.

હું મ્લેટ : હા ખરે હાથ જેના છે નવરા લાગણી અરે તેનીજ વધુ કામળ.

પ્રો. મ. : (ગાય છે)

પણ ધડપણે, જેણે ધીમે પગલે ચોરના
પંખ મહીં એણે, લીધો જકડી જોરથી
લાતી મૂક્યો અહીં, આ દુનિયા વિશેજ જ્યાં
લાગે, કે દિન નહીં, યુવાની એ રે દીડી.

[જોડતાં એક જોપરી નીકળે છે.

હું મ્લેટ : હતી આ જોપરીનેયે એકદા તો જીભ; ગીતોયે
વળી એ ગાતી હશે. ગમાર આ, એને જમીન સાથે
કેવો પટકે, ન જાણે ને હોય કેનતાણું^૧ એ મુખ હાડ
જે આદિ ખૂતી હતો ! અરે હશે કેાઇ રાજનીતિશનું
એ શિર. આજે પેલો ગર્દભ એને રમાડતો જે એકદા
તો પ્રભુને પણ બહુ રમાડતો હતો. હોય ને ?

હોરે : સંભવિત છે મહારાજ !

હું મ્લેટ : કે પછી હોય કેાઇ દરબારીનું જે બોલે ‘પ્રણામ છે
મહારાજ ! મહારાજ ! કુશળ છો આપ ?’ હોય આ
વળી મહાશય ફલાણા જેણે તો ઢીકણા વળી
મહાશયનો અમ્મ વખાણ્યો અને ખરેખર તો
એની દાનત એમ કરી પડાવવાની એને. હોય ને ?

હોરે : મહારાજ ! હશે.

^૧ આદમનો છોકરો જેણે પોતાના મોટાભાઈ એખલનું ખૂન કર્યું હતું.

હુ મ્લેટ : અરે છેજ. અને પછી હોય મહાશયા વળી કા કુદ્રાખાઈની ને વિના આભરણો. પડે બહુ આ ઘોર ખોદની કુહા તણાં પ્રહાર એના તો ડાચાં પરે. અરે કેવી કાન્તિ આ હોય જો આપણી પાસે ગત જોવા તણી ! અરે આ હાડતું હશે કેવું મૂલ્ય જીવતાં કે જોની સાથે આજે તો આવી રમત રમાય છે ! હૃદય એ વિચારથી મારું પીડાય છે અરે !

પહે. મ. : (ગાય છે.)

કોદાળી રે આજે તારે ખોદવી છે રે
મૃદુ ઘોર તો કાજે મોઘેરા મહેમાનને.

[ખીજ ખોપરી નીકળે છે.]

હુ મ્લેટ : આ વળી નીકળી ખીજ. કેમ ના હોય એ ખોપરી કાંઈ ધારાશાસ્ત્રી તણી ? ક્યાં એના સૂક્ષ્મ પ્રશ્નોની પરંપરા, વાકુછળ ને એના દાવા મુદત ને પ્રયુક્તિઓ ? અનાડી આ ઘોરખોદને એ કેમ શિરના પરે આ ગંદા પાવડા થકી પ્રહાર કરવા દે અને ના એ ફરિયાદી માડવાની ધમકી આપે ? હા ને એ જન તો હોત કેતા જમીનનો. એના ધારા અને વળી લખાણપત્ર, દંડ, દ્વિક પ્રમાણુ પત્રોને જમ્તિ. એનું ઉત્તમ મસ્તક સૂક્ષ્મ આ માટીથી ભરેલું ! શું એ હશે ખરે એનો દંડનો દંડ અને જમ્તિ વળી સહુ જમ્તિની ? ને હવે એના પ્રમાણુ પત્ર ના આપશે પ્રમાણુ ખરીદીનું ને એય એવડાંવળી કયનિદેશના જેમ ! ને સમર્પણુ પત્ર તો જમીનના સમાય ના એ પેટીમાં; કહે વળી મળે માલીકને એથી કંઈ વિશેષ કે ?

હોરે : જરા પણ વિશેષ ના.

હું મ્લેટ : ત્વક્ષત્ર^૧ શું નથી બન્યું મેષચર્મતાણું ?

હોરે : હા મહારાજ ! ને વળી વત્સ ચર્મતાણું પણ.

હું મ્લેટ : એ પણ વત્સને બધાં મેઢાંજ જે ગણે અરે
એને તો પ્રમાણ પત્ર. હું બોલું આ જન સાથે. રે
ભાઈ ! ઘોર આ કાની ?

પ્રો. મ. : મારી છે એ મહાશય !
(ગાય છે) મૃદુ ઘોર તો કાળે મોઢેરા મહેમાનને

હું મ્લેટ : હા છે ખરેજ એ તારી જે વંચના હોય તને એવી.

પ્રો. મ. : એ તો છે ના તમારીયે જે ક છે વંચનાથી પર;
ને ના છે વંચના મારી તોયે મારીજ છે ખરે એ.

હું મ્લેટ : ખરેજ વંચના આ તો જે કહે તારો. મૃત કાળે
એ છે સજીવને માટે ના. વંચનાજ છે એટલે
તારી.

પ્રો. મ. : સજીવ વંચના એ છે આવશે મુજ પાસથી
એ તમારી પાસે.

હું મ્લેટ : કાણ પુરૂષને માટે તું બોલે ?

પ્રો. મ. : ના કાંઈ પુરૂષ માટે આ.

હું મ્લેટ : તો કાણ સ્ત્રીને કાળે ?

^૧ એ વખતમાં લેખો કરારો વગેરે ચામડા પર લખાતાં. અંગ્રેજીમાં જેને
Parchment કહે છે.

પહે. મ. : ના એને માટે પણ આ છે.

હુમ્લેટ : ત્યારે કાનું દફન આમાં થશે ?

પહે. મ. : એનું એક સમે હતી જે સ્ત્રી. કલ્યાણ થાય એ આત્માનું છે હવે મૃત.

હુમ્લેટ : કેવો તીવ્ર બુદ્ધિ ગમાર આ ! ચથાર્થ જોલવું ઘટે નહીતર તો, અતિ સીધાય જોલના વક્ર અર્થ એ કરે. ને ખરે હોરેશિયો ! મેં ત્રણેક વર્ષથી તો અવલોકયું છે કે જન્માનો તો એવો શિષ્ટ બનેલ છે, અંગુરો ગ્રામિકનો અડે અરે એડીને દરબારીની; દુઃખાડે એનું આંટણે વળી. અલ્યા તું ક્યારથી ધોરનો જોદનાર ?

પહે. મ. : વર્ષના દિવસો ગણું તો એજ દિવસે થયો હું ધોરખોદ જે દિને અમારા હુમ્લેટ મહારાજે ફોર્ટિનપ્રાસને હરાવ્યો હતો લડાઈમાં.

હુમ્લેટ : કેટલો કાળ એને થયો ?

પહે. મ. : ના એ કહી શકો તમે ? એ તો કાઠ જે મૂર્ખ બાણુતો. એજ દિવસે જન્મ્યો નાનો હુમ્લેટ, જે હવે ગાંડો થયો છે અને જેને તો આંગ્લ દેશમાં મોકલ્યો છે.

હુમ્લેટ : ઓ હો છે એમ કે ! એને શા કાજ મોકલેલ છે આંગ્લ દેશમાં ?

પહે. મ. : કેમ કારણ ગાંડો એ. ઠેકાણે ચિત્ત આવશે ત્યાં અને જો ન આવે તોયે પીડા શી છે ત્યાં ?

હુમ્લેટ : કેમ ?

પ્રો. મ. : ત્યાં ખખર નહીં પડે. ત્યાં તો બધા જ માંડા છે.

હુમ્લેટ : કેમ કરી ગાંડો થયો ?

પ્રો. મ. : બહુ વિચિત્ર રીતે એમ લોકો કહે છે.

હુમ્લેટ : વિચિત્ર રીતે ?

પ્રો. મ. : સાચે એ બુદ્ધિ નાશ થયો.

હુમ્લેટ : શા કારણથી ?

પ્રો. મ. : ઘોરખોદ તરીકે તો ડેન્માર્કમાં મને થયાં ત્રીસ વર્ષ નાનેથી મોટે થતે.

હુમ્લેટ : કેટલા દિવસો શબ્દ જમીનમાં રહે એ સડયા વિના ?

પ્રો. મ. : સાચું કહું જો ના એ સડેલ મર્યા પૂર્વે - અને હમણાં હમણાં બહુ સડેલાં આવતાં મડાં જે દફનાવતામાં જ ખલાસ થાય - એ ટકે કંઈ આઠ નવેક વર્ષ ને ચમાર તો ટકે નવ વર્ષ.

હુમ્લેટ : બીજાંથી કેમ એ વધુ ટકે ?

પ્રો. મ. : રે મહાશય ! એની તો ચામડી પકવેલ કુવી બને એના ધંધા થકી. કે પાણીને ન પેસવા દે એ શરીરમાં અને પાણી નાશક છે બહુ આ નખોદીયાં મરેલાં શરીરનું. ખોપરી આ જુઓ એને તો થયાં હશે વીસને ત્રણ વર્ષ આ જમીનમાં.

હુમ્લેટ : કાની છે એ ?

પહે. મ. : રે નખોદીયો હતો એ ગાંડો. કાની ધારતા તમે ?

હુમ્લેટ : એ તો હું ના કહી શકું.

પહે. મ. : સતીયાનાશ જાય એ ગાંડાનું. આ શિરે મારા એણે એકવાર રેડેલો રહાઈનનો દારૂ. બસ આ ખોપરી મહાશય ! ચોરીકની. હતો રાજનો રંગલો એ તો.

હુમ્લેટ : આ ?

પહે. મ. : અરે આ જ

હુમ્લેટ : જોવા દે (ખોપરી લે છે.) અફસોસ ! રે ચોરીક ! હોરેશિયો ! મને હતી એની ઓળખ. એ જન ખૂબજ વિનોદી હતો; અને એનો વિનોદ પણ વળી બહુ ઊંચા પ્રકારનો. એની ખાંધપર તો મને કંઈ હજારવાર બેસાડ્યો હશે. અને હવે અરે કલ્પનાને ધૂણા છૂટે ! રુધિર ઉકળે મુજ ! અહીં એ હોઠ લાગેલા જેને મેં કટલીયે વાર ચૂમ્યા હશે ! રે ગયો ક્યાં તારો ઉપહાસ એ ને તારી ગમતો ? મીતો તારાં ? એ તરલ મર્મ જે પેટ દાખી હસાવતો સહુને ? ના હવે અરે કાઠ્યે કરે આ તારા હાસ્ય તણો એ ઉપહાસ ! ડાયાં વિકૃત ! જ તું એ ખંડમાં વાઈજી તણાં અને એને મોંપર આંગળ જેટલું લપેડવા કહે. પછી લાગશે એ ચહેરા એનો આ તારાં ડાયાં જેવો. અરે હસાવતો ખરો એમ કહી. હોરેશિયો ! મને કહે આ.

હોરે : શું મહારાજ !

હુમ્લેટ : શું સિકંદર એ પણ આવેજ લાગતો હશે જમીનમાં ?

હારે : આવે જ.

હુમ્લેટ : ગંધાતો પણ આવે જ ? છી : છી :

[જોપરી નીચે મૂકે છે.

હારે : એવેજ તો મહારાજ !

હુમ્લેટ : કેવો અધમ થાય છે આખરે આ ઉપયોગ આપણો ? કલ્પના કેમ એ ભવ્ય મૃત્તિકા અરે જે સિકંદરની તેને કલ્પે ના રંધ પૂરતી કે દારૂ - ભાજનનાં ?

હારે : એમ તો ધારવું જરા વધારે પડતું ખરે :

હુમ્લેટ : અરે નારે જરાય નહીં. વિના અતિશયોકિત જે પરિવર્તનનો ક્રમ લઈએ તો આમ આવશે : - સિકંદર મરી ગયો; સિકંદરતણું થયું દફન; ધૂળમાં મળ્યો સિકંદર; એ ધૂળની પછી બનાવતા ચીકણી મૃત્તિકા; મૃત્તિકા વિશે જે એ તો ફેરવાયો, ના શા માટે બંધ કરે એ દારૂભાજન ?

૧સમ્રાટ સીઝર થયો, મૃત પામતાં એ માટી, બને પવનને, અટકાવવા જે રસ્તે પ્રવેશ કરતો બહુ, રોધની તો. રે મૃત્તિકા જગતને, અહ ડારતી શું જે એકવેળ, બનતી, બસ થીંગડું એ દીવાલનું, શિશિરના બહુ ઉમ્મ શીત વાની ઝપાટ થઈ તો, જન રક્ષવાને !

પણ શાન્ત અરે શાન્ત. રાજા આવતા આ બાળુ અહીં.

[પાદરીઓ વગેરે સરઘસમાં આવે છે.
પછી ઓફિસિયાનું રાખ; પાછળ
લાટિસ અને બીજા હાથુઓ રાજા
રાણી દરબારીઓ વગેરે.

રાણી દરબારીઓ કોની પાછળ આવતા ? ના
કંઈ વિધિ ? આથી તો લાગે છે કે રાજા જે તણું
તેણે નિજ જીવનનો બળાત્કારેજ અંત આણ્યો છે;
તે વિશિષ્ટયે લાગે છે. એનું સ્થાન. છુપાઈ કાણ
જાંધ્યો.

[હારે. સાથે બાળુયે જાય છે.

લાટિ : હવે શી વિધિ ?

હુ મ્લેટ : પેલો લાટિસ, છે બહુ ઉમદા એ યુવાન. જો.

લાટિ : હવે શી વિધિ ?

પહે. પાદરી : જેટલી શક્ય એટલી કરી મરણની ક્રિયા.
અનિશ્ચિત ગણાય છે આ તો નિમિત્ત મર્ણનું.
આદેશ હોત ના જો, જે ના અવગણવો શક્ય
છે, સ્વયં રે હોતે પડયું અપવિત્ર જમીનમાં,
દિન ક્યામતના લગી. પ્રાર્થના બદલે અરે
છે વરસાવવાં ઇષ્ટ એ દેશાં ધૂળ પથ્થરો,
એના પરે. છતાં સહુ જે યોગ્ય વિધિ, માળાઓ,
પુષ્પ તે ધંટનાદતો, વળી સૌ અન્ય જે વિધિ
એને તો લાવવા ગૃહે અંતિમ આ, ખરે કરી.

લાટિ : આથી વિશેષ ના હવે ?

પહે. પાદરી : ના હવે તો કશું નહીં. દૂષિત થાય એ ક્રિયા
મર્ણની જો અમે હવે એ ગીતો મૃતશાન્તિ ના

ગાધએ, અથવા એવી કરીએ કે ક્રિયા જે છે
માત્ર એ લોકને કાજે જેનું તો મર્ણુ શાન્તિમાં.

લાટિ : સ્વાડો તો જમીનમાં. ઉગે, પુષ્પો પવિત્ર ને
સુંદર, દેહથી એનાં વાયોલેટ તણાં. અને
એ હીન પાદરા ! થશે ભગિની મુજ દિવ્ય કે
શક્તિ, તું પાડશે જ્યારે નર્કે બ્રૂમે વ્યથા થકી.

હું મ્લેટ : કાણ એફેલિયા ચાર !

રાણી : (કુલ નાંખતાં) મધુરને મધુર આ. આવજો !
પત્ની હું મ્લેટની થાય તું એ તો આશ સેવતી
હતી; મધુર એ બાણે ! શય્યા સોહાગની તુજ
પુષ્પથી શણગારવા, હું તો ઉમેદ રાખતી,
ના શય્યા તુજ મૃત્યુની !

લાટિ : ત્રિગુણ દુઃખ એ દસ વાર ત્રિગુણ તું શિર
એને રે પડજો જેના દુષ્ટ કૃત્ય થકી બની
વિમુખ બુદ્ધિથી તું તો. હું એકવાર ને ફરી
મુજ લઉં ઉરે એને, ત્યાં સુધી થોભ નાખવી
માટી એના પરે અરે. [ઘોરમાં ફૂટી પડે છે.
રે કરો ઢગલો હવે માટીનો, મૃતને વળી
જીવંત ઉપરે એવો કે જે પર્વત શો બને
એ પેલીયનથી^૧ પણ ઉંચો; આકાશ ચૂમતા
નીલવર્ણુ નગેન્દ્ર કે ઑલીમ્પસ^૨ થકીય તો.

હું મ્લેટ : કાણ એ તો વ્યથા જેની તીવ્ર છે એટલી ? અને

.....
૧ ગ્રીક હંતકથાનો એક ઉંચો પહાડ. ૨ એ પણ ગ્રીક હંતકથામાં રેવલોક
વસતા એ ઉંચો પહાડ.

રે શોકાદ્ગાર થંભાવે જેના, તારકને નિજ
બ્રમણમાં, બને બહુ આશ્ચર્ય હત જે ? અરે
એ તો હું મ્લેટ કેન હું. [ઘોરમાં ફૂટી પડે છે.

દાર્દિ : શેતાન શાપતો તુજ આત્મા ! [એને બાઝે છે.

હું મ્લેટ : પ્રાર્થના તુજ છે બૂરી. ગળેથી છોડ હાથને.
જો કે હું શીઘ્ર કાપી તો નથી, ઉતાવળો વળી,
છે ભયંકર કંઈક મારામાં જે થકી તુજ
એ ડહાપણ ચેતાવે તને. રે છોડ હાથને.

રાજા : છૂટા પાડો.

રાણી : અરે હું મ્લેટ ! હું મ્લેટ !

બધાજ : સબ્યો !

હોરે : શાન્ત થાઓ મહારાજ !

[નાકરો બન્નેને છૂટા પાડે છે ન
ઘોરમાંથી એ બહાર આવે છે.

હું મ્લેટ : હું તો લડીશ કારણ એ માટે. પટલો મુજ
ચક્ષુના હાલતાં બંધ રહેશે ત્યાં સુધી અરે.

રાણી : શું એ કારણ આ પુત્ર ?

હું મ્લેટ : ઓફેલિયામાં બહુ પ્રેમ મારો
બ્રાતા ન ચાલીસ હજારના એ,
રે પ્રેમનું તો પરિણામ આવે
બરોબરે પ્રેમ તણીજ મારા.^૧
તું શું કરીશ એ માટે !

રાજા : એ તો લાર્ડિસ ! ગાંડા છે.

રાણી : પ્રભુ ખાતર રે કાંઈ વારો એને.

હુમ્મેટ : અરે બતાવ તું તો શું કરશે; રડશે ? અરે લડશે ? ઉપવાસ તું કરશે ? દેહ ચીરશે ? ઝેર પીશે ? અરે ખાશે મગરને ? કરીશ એ હુંયે. આકંદ આવ્યો તું કરવા ? ઘેરમાં કૂદી હુંથી અધિક દાખવે ? જીવતો તું દટાવવા માગે ? હું એ દટાઈશ. લવે પર્વતને વિશે તું ? અમ પર કાટિયે વીધા જમીન નાંખજો ખોદી, કે શિર એ તાણું દાઝે જવલંત મંડળ અડકીને, અને ઝોસા^૧ જણાય તલના સમે ! અરે તું બોલશે જેમ હુંયે બોલી શકું તેમ.

રાણી : આ તો છે ઘેલછા માત્ર. ને આમ બોલશે વળી આવેશ જ્યાં સુધી રહે. ક્ષણમાં શાન્ત એ થશે. કપોતી જેમ, એના તો અર્ભક દ્વય હેમશાં નીકળે બહાર કે મૌન ઉતરે એ પરેજ તો.

હુમ્મેટ : સાંભળો છો મહાશય ?

કેમ તું આમ વર્તતો મુજ સાથે ? મને હતો પ્રેમ તું પર. રે હશે એ હુકયુલીસ^૨ તો કરે ગમે તે, પણ બોલશે બિડાલ, શ્વાનનો પણ સમય આવશે વળી.

[જાય છે.

૧ એ પણ ગ્રીક હંતકથાનો પહાડ છે.

૨ ગ્રીક હંતકથામાં સૌથી બળવાન પુરુષ—ભીમસેન જેવો. આ જૂની કહેવત છે કે હુકયુલીસ જેવો બળવાન પુરુષ કરવું હોય તે કરે પણ કાંઈક વેળા બિડાલ જેવા કે શ્વાન જેવા નબળા લોકોનો યે વખત આવશે.

રાજા : હારેશિયો ! કૃપા કરી એને બેળે.

[હારે બચે છે.

(ભાઈસને) ધીરજ રાખ આપણી એ મત રાતની સહુ વાતો પછી. અને વેગ આપશું વસ્તુને હવે. પ્રિય ગદ્ગડ ! પુત્ર આ તારાને કાળ કાઢને રાખ સંભાળવા. અરે ઘોર આ પર સ્મારક ઝળવંત સ્થાપશું. હવે કલાક શાન્તિમાં મુજ ગાળવો ત્યાં સુધી ઘેર ધારીને બેસવું ઘટે.

અંક પાંચમો સ્વેશ બીજો

[કીલ્લામાં એક ખંડ. હુમ્લેટ ને હોરેશિયે આવે છે.

હુમ્લેટ : આ કથાને વિશે આમ. હવે બીજી કહું તને,
છે ને સ્મરણમાં તને સર્વ સંજોગ તો વળી ?

હોરે : હા યાદ છે મહારાજ !

હુમ્લેટ : મહાશય ! હતી મારાં હૃદયે, લડવા તણી
મરજી, જે કારણે ના હું, ઉંઘીયે શકતો; અરે
બેડી ધારેલ એવા એ, ખંડખોર સમાન તો
મારી સ્થિતિ થઈ હતી. હું સાહસિક રે થયો.
ધન્ય સાહસને. અરે ધણીયે વાર આપણો
અવિચાર વિશેષ તો સહાયરૂપ થાય છે,
જ્યારે વિચાર પૂર્વક કરેલ યુક્તિ જાય છે
ખાત્રી સૌ. શીખવે આમ આ તો આપણને વળી,
કે છે દૈવત એક, જે ઘડે છે પરિણામને
સહુના, ઘડવા ધાર્યા કેવાયે ઘાટ આપણે.

હોરે : એ તો ખરુંજ છે.

હુમ્લેટ : પછી એ કાટડીમાંથી વીંટી નાવિકનો મુજ
પોશાક, અંધકારમાં હું ગયો માર્ગ ખોળતો
એમને શોધવા; અને થયો સફળ. કાગળો
લીધા મેં એ તણા અને છેવટે કાટડી વિશે
આવ્યો ફરી. અને કહો ધૃષ્ટતાથી, બયે મને
ભૂલાવી સભ્યતા કે, મેં રાજાના પત્રને અરે
ખોલ્યો. હોરેશિયો ! ત્યાં તો રાજ કપટ ! એ હતી
આજ્ઞા સ્પષ્ટ, અનેક તો કારણોથી વિભૂષિત,

ડેન્માર્કની સલામતી, ને સાથે આંગ્લદેશન
અને રે ! મુજ તો વિશે શો બતાવેલ બાહુ કે
કે આને, વાંચતાંજ ને ખોયા સમય તો વિન
અરે પરશુની ધાર કરવા જોટલી પણ ઠીક ન
મુજ મસ્તક છેદવાને વિશે હતી.

હોરે : એ શક્ય છે ?

હુમ્લેટ : આ છે આજ્ઞા રહી. અને વાંચજો નવરાશમ
પણ કરેલ શું પછી જાણવું છે તને ખરે

હોરે : કૃપા કરી.

હુમ્લેટ : આમ કપટજાળમાં હું પરિસ્થિત, બુદ્ધિ તે
મુજ, મંગળ ખોલે, તે પહેલાં, નાટક તો થય
શરૂ. ને તે થકી મેં તો નવી આજ્ઞા ઘડી, લખ
એ સારા અક્ષરે. હું તો એકદા માનતો અ
આપણા રાજનીતિરો માને છે તેમ, કે બ
અધમ છે કહાડવા અક્ષરો શુભ. યત્ન
કાધા મેં ભૂલવા અરે એ વિદ્યા; પણ આ સ
મહાશય ! ખરેખર, સારી ગરજ મિત્રન
એણે. રે જાણવું છે કે મેં શું લખેલ એ વિશે

હોરે : હા મહારાજ !

હુમ્લેટ : રાજ તરફથી એને આજ્ઞા સાચા. એક તે
ખંડિયો આંગ્લદેશ, ને એકનિષ્ઠ વળી, ઉર્લ
વચ્ચે ગ્રેમ, વધે તાલ વૃક્ષની જેમ, ને રહે
માલા ઉજ્જવલ શાન્તિની. અને સાંકળ એમન
સ્નેહની; એમ બીજાં તો અનેક એ યથા તથ

સમજા જે થકી સહુ કારણ ધ્યાનમાં લઈ,
વાંચી આ, ને વિશેષ તો તર્ક વિતર્કના વિના,
આ પત્રવાહકોને તો, તત્કાલ હણવા. ન તો
સમય આપવો કરે પાપનો એકરાર એ.

હોરે : આપે મહોર બાબત શું ક્યું?

હુમ્લેટ : રે એમાંયે હતો કંઈ સંકેત પ્રભુનો. હતી
મુજ પાસ પિતાતણી મહોર. પ્રતિમા ખરે
ડેનની એ મહોરની. પત્ર પ્રથમ જેમ મેં
વાળ્યો ને શિરનામ મેં લખ્યું ના ઓળખાય એ
એવું ક્યું; સુરક્ષિત મૂક્યું કે બદલી તણી
પડે ખખર ના. બીજો દિવસે દરિયાઈ એ
યુદ્ધ થયું પછીનું શું તે તો તું જાણતો બધું.

હોરે : ગીડનસ્ટર્ન ને સાથે રોઝનક્રાફ્ટ તો ગયા —

હુમ્લેટ : અરે ભાઈ હતા બન્ને આ કાર્યે રત; ના મુજ
અંતર ડંખતું એથી; એમનો નાશ તો થયો
દખલ એમની થકી. બળીયા લડતા હોય
એ મરણાન્ત યુદ્ધમાં, કો નીચે આવવું વચ્ચે
પ્રાણહર પ્રહારની એમના, છે લયાવહ.

હોરે : કેવો આ તો અરે રાજા !

હુમ્લેટ : ના લાગતું તને હવે મુજ કર્તવ્ય છે ખરે
કે જે રાજા થકી — નૃપ હણાયો મુજ, ને વળી
બ્રષ્ટ થઈ મુજ માતા, હરાઈ આશ તો સર્વ
મારી નિયુક્ત એ થયે, જીંદગી મુજ કારણે
બીજાવી જાળ તો બહુ છળથી — નવ ડંખતું
અંતર હસ્તથી દંડ દેવા — અરે નથી પાપ

શું પ્રકૃતિ વિશે હજી રાખવો એ સડો, વધુ
ઝેર ફેલાવવા ખરે ?

હોરે : મળશે આંગલદેશના એને ખબર કે થયું
શું ત્યાં તો, અહ્ય કાળમાં,

હુમ્લેટ : હા અહ્ય કાળમાં. પણ એ અંતર્ગત કાળ તો
મારો. ને એક બોલે ત્યાં મનુષ્યનું સમાપ્તયે
થાય જીવન. રે પણ હોરેશિયો ! છઉં બહુ
દુઃખી લાર્ટિસની સાથે ભૂલ્યો હું મુજ ભાન તો.
મારો આ હેતુ જોતાં હું ચિત્ર દોરી શકું અરે
એનાતણું. કરીશ હું યત્ન મેળવવા વળી
પ્રેમ એનો. ખરે જોઇ એ આડંબર દુઃખનો
ઉછળ્યો મુજ ક્રોધ તો.

હોરે : શાન્ત હાં કાણુ આવતું ? [ઑસરીક આવે છે.]

ઑસ : ડેન્માર્કમાં મહારાજ ! સુસ્વાગત આપનું.

હુમ્લેટ : ઉપકાર મહાશય ! [હોરે.ન] ઓળખે આ જલમક્ષિકા ?^૧

હોરે : ના મહારાજ !

હુમ્લેટ : (હો.ન) નસીબદાર છે તું તો. એને ઓળખવોયે પાપ છે.
એની પાસે તો બહુ જમીન છે અને તેયે ફળદ્રુપ;
કેા પશુએ જો પશુનાથ હોય તો થાય માનીતું રાજનું.
એ તો છે કાગડો પણ કાંચનમય છે ધણો.

૧ પાણીની સપાટી પર આ માખી કારણુ વિના ઉપર નીચે ઊડયાજ કરે છે.
એટલે એ સૂચક અર્થમાં જે ખોટી દોડધામ કરે હેતુ વિના તેને માટે એ
વપરાય છે.

ઑસ : કૃપાનિધાન ! આપને સમય હોય તો કહું રાજાજીયે^૧
જે કહાવ્યું.

હું મ્લેટ : સાંભળીશ મહાશય ! એકાગ્રચિત્તથી. અરે આ
શિરવેશનો તો યોગ્ય જે ઉપયોગ તો કરો. એ તો છે
શિરને કાળે.

ઑસ : ઉપકાર મહારાજ ! ઉણુતા અતિ.

હું મ્લેટ : ના ના ખરેજ છે બહુ શીત, ઉત્તરાદો વળી વાયુ.

ઑસ : હા જી સામાન્ય શીતલ મહારાજ !

હું મ્લેટ : ને છતાં ઉકળાટ ને તાપ છે બહુ, આ મારો ચહેરો—

ઑસ : ઉકળાટ મહારાજ ! ખૂબ જાણે—અરે ન હું વર્ણવી
શકું ! મહારાજ ! રાજાજીયે બધી છે બહુ મોટી
હોડ આપને કાળે. વાત તો આમ છે મહારાજ !—

હું મ્લેટ : કૃપા કરી અરે આ તું યાદ રાખ.

[હું મ્લેટ એની ટોપી એના હાથમાંથી
લઇ એને માથે મૂકે છે.

ઑસ : ના મહારાજ ! મારીજ સ્વસ્થતા કાળે એ.
મહાશય ! હમણાંજ આવ્યો છે રાજસભા વિશે
આ લાટિસ. આર્થ એ તો છે સર્વાંગે ને સહુ
કળા વિશે પ્રવીણ છે વળી, સંસ્કારી ને ભવ્ય દર્શને;

૧ ઑસરીક ભાષા દરબારીની એટલે મોટા શબ્દોવાળી વાપરે છે. હું મ્લેટ પણ
એવીજ ભાષામાં ઉત્તર આપી એને બનાવે છે.

ને સહૃદયથી જો કહું તો એ તો આર્થ માટે છે દર્શક, જે જણાવતો આદર્શ આર્થ કેવો હોય.

હું મ્લેટ : મહાશય ! ના વર્ણન દ્વિત થાય આ તમ મુખે. જાણું ખરેખર કે જો નામાવલિ પ્રમાણે એના ગુણની ગણના કરે, અણિતે ધૂર્ણમાન થાય એ ગણતાં, છતાં એના વિવિધ ચમકારનો તો ખારે ના આવે. પ્રશંસા સત્ય જો કરું એ છે વિશાલ આત્મા ને એવું નિર્માણ દુર્લભ ને વિરલ અને યોગ્ય ભાષામાં જો કહું ખરે એના સરખો તો મળે માત્ર દર્પણમાંજ એના; ને એની પ્રતિછાયાજ માત્ર એની સાથે ખરોખરી કરી શકે; ના કોઈ અન્ય.

ઓસ : સત્ય મહારાજ ! આપ કહો છો.

હું મ્લેટ : શી ધૂષ્ટતા મહાશય ! શા કાળે એ સભ્ય ને અમ અસંસ્કૃત ઉચ્છવાસથી કરવો ભ્રષ્ટ આ રીતે ?

ઓસ : મહાશય ?

હોરે : આ ખીજ શબ્દમાં શું ના કહી શકાય ? ને ખરે મહાશય ! તમે જોતી શકશો.

હું મ્લેટ : સભ્યનું નામ લેવાનો શું અર્થ ?

ઓસ : લાર્ડિસનું ?

હોરે : એનો કાશ તો થયો ખાલી. સુવર્ણ શબ્દ તો બધા ખૂટી પડ્યા.

હું મ્લેટ : હા એનુંજ.

ઑસ : નથી અજ્ઞાન આપ તે જાણું છું પણ —

હુમ્લેટ : મહાશય ! તમે ખરેખર હોત જાણતા જે હું જાણું, પણ
જો જાણે એ જાણવાથી ના મને ગણે સ્તુત્ય.
મહાશય ! પછી ?

ઑસ : અરે લાર્ડિસ કવો છે વિશે અજ્ઞાન તો નથી—

હુમ્લેટ : એ તો કબૂલ ના કરી શકું કારણ કે રખે
એના જે ગુણ તે સાથે હું મારા સરખાવતો.
અન્યતે જાણવા કાજે પ્રથમ તો ખરે જાણવો પોતાને.

ઑસ : હું જોણું છું મહાશય ! એના શસ્ત્ર વિશે. બહુ
નામના મેળવી એણે જેમાં, તે છે અતુલ્ય એ.

હુમ્લેટ : એ કયું શસ્ત્ર ?

ઑસ : ખર્જ તે કટાર.

હુમ્લેટ : આ એ છે શસ્ત્ર. પછી ?

ઑસ : રાજાએ અમુક શરતે બકયા છે હોડમાં છ બર્બર
અશ્વો તે એની સામે છે મૂકયા, કેન્ચ ખર્જ તે કૃપાણે
છ ઉપાંગોની સાથે; એ કાશ, વાહનો તે વળી બીજું.
વાહન ત્રણ તો ખરેખર હૃદયંગમ છે તે એના વારંગ
સાથે છે બહુ અનુરૂપ. અરે બહુ લલિત સહુ
વાહનોને વળી નકશીદાર.

હુમ્લેટ : વાહનો તું કેને કહે ?

હોરે : મને તો લાગતું'તુંજ કે પૂરું થાય ત્યાં સુધી કે
ટિપ્પણી તણે લેવો પડશે આશરો.

ઑસ : એ વાહન મહાશય ! એટલે મ્યાન.

હું મ્લેટ : શબ્દ પ્રસ્તુત ને અમે કમરે તોપ રાખતા.

ત્યાં સુધી મ્યાન તો કહો. એ છ બર્જર અશ્વોની સામે છ ફેન્ય ખડ્ગો ને એના ઉપાંગોને ત્રણ નકશીદાર વાહન. એની હોડ સામે ફેન્યની. ને 'અમુક શરતે' વળી તું કહે ?

ઑસ : રાજાએ હોડ એવી બધી છે કે બાર દાવમાં એ ત્રણથી વિશેષ તો વાર આપને ધા કરે. શરત બાર ધાની સામે નવ ધા ગણાય. આપ આ મહારાજ ! તત્કાળ સ્વીકારશો તો આ ક્ષણે જ પરીક્ષા થશે.

હું મ્લેટ : ના પાડું તો ?^૧

ઑસ : હરીકાષ્ટ વિશે હું તો કહું છું મહારાજ !

હું મ્લેટ : મહાશય ! અહીંજ હું ફરું છું. ને ભૂપતિ ઇચ્છા થાય, આ દિન તો સમો મુજ વ્યાયામનો છે તો શસ્ત્ર લાવવાં. સભ્ય એ પણ ને ઉત્સુક ને રાજાનોય દૃઢ નિશ્ચય તો ફરું યત્ન જીતાડવા. ને ન હું જીતું તો બદનામ હું બનું અને ધા જે મળે ખાવા એ જુદા. બસ.

ઑસ : આ શબ્દે શબ્દ આપના ત્યાં હું કહું.

હું મ્લેટ : આ અર્થમાં મહાશય ! જે શબ્દોનો આડંબર આપવો હોય તે પછી.

૧ હું મ્લેટ નાણી નેધ એ અમુક શરત ના સ્વીકાર તો' એ અર્થમાં કહે છે.

ઑસ : સેવક છું મહારાજ ! આપનો.

હુંમ્લેટ : તારો તારો. (ઑસરીક જાય છે.) અરે ઠીક એ પોતેજ કહે છે, ના જીહા અન્યની એ કાર્ય તો કરી શકે.

હોરે : આ બચ્ચું ઓળની સાથેજ ધુંટણીયાં તાણી નાહું.^૧

હુંમ્લેટ : પય ચુસતાં પૂર્વે એણે સ્તુતિ કરી. અરે એ—
અને અન્ય એનાજ જેવા બહુ જેના પર વારી જતો
આ મલિન જમાનો—સમા તણો રાગ જાણે, અને
વળી એ ટાપટીપ શબ્દની; છે માત્ર જે સંગ્રહ
શીણનો. સામાન્ય વ્યવહારમાં ઉપયોગી થતો
ને અજ કે સુરને પણ મુગ્ધ કરે; પણ જો ચઢાવો
એને કસોટીએ બુદ્ધબુદ્ધ ફૂટતાં પછી.

[એક ઉમરાવ આવે છે.

ઉમરાવ : રાજાજીએ મહારાજ ! પાઠવેલ જીવાન
ઑસરીકની સાથે સંદેશો, જેનો જવાબ એ લાવ્યો
કે આપ એમને બાહ્ય ખંડમાં મળશે. એ તો
પૂછાવતા કે આપ લાર્ટિસ સાથે ખેલશે સઘ
વા કાલાન્તરે ?

હુંમ્લેટ : હું તો અચળ છું મારા નિશ્ચયમાં. સેવતો હું
તો સચિ જે રાજાની; અને સજ્જ જો એ તો સજ્જ
હું પણ, સઘ અન્ય સમયે અથવા, જો હોઉં હું
આજના જેવો સશક્ત.

૧ ઑસરીક બહુજ ખીનઅનુભવી, વયમાં કાચો છતાં પ્રગલ્ભ પતરાછ છે એવી હોરેશિયો ટકોર કરે છે. બાળક ઓળની સાથે એટલે જન્મતાંજ ધુંટણીયાં વાણે એ બહુજ પ્રગલ્ભ કહેવાય.

ઉમરાવ : રાજા, રાણી અને અન્ય સહુ હાં આવે.

હુમ્લેટ : સમય બરોબર સાબ્યો.

ઉમરાવ : રાણીજી ઇચ્છતાં કે આપ લાર્ટિસ સાથે
એલો તે પહેલાં બે શબ્દ બોલશો પ્રેમથી.

હુમ્લેટ : શુભ આદેશ એમનો.

[ઉમરાવ ભય છે.

હારે : આપ આ હોડ હારશો.

હુમ્લેટ : હું નથી ધારતો; ક્રાન્સ એ ગયો ત્યારથી મને
એનો સતત અભ્યાસ છે; તે અસામ્ય એ હોડ છે
એટલે જીતીશ. પણ અરે તું શું જાણે ઉરે ઉંડું શું
વલોવાઈ રહ્યું આ મારા ! હશે. શું એને ગણવું !

હારે : ના પણ એ મહારાજ ! —

હુમ્લેટ : છે હાસ્યાસ્પદ. પીડે એ સંશય માત્ર કાંઈ નારીને.

હારે : આપના આંતરને જો ના ગમે, ના એ કરશો. સહુ
આવે પહેલાંજ જઈ કહું કે આપનું સ્વાસ્થ્ય અનુકૂળ
નથી.

હુમ્લેટ : જરા પણ નહીં; અરે શુકનો અવમાનશું.
ભાવિતો હાથ તો છે એ પાતમાં ચકલી તણાયે. ને મોત
ધારતાં આજેજ આવશે નયે આવે; અને નથી ધારતાં
કે આવે, અવશ્ય એ આવે. ના આજે આવે તો
આવશેજ ભાવિમાં, તૈયારી માત્ર જોઈએ. અને પાછળ
જો નથી કાંઈ તો ભલે સઘ આવે કે કાલાન્તરે. વ્યર્થ
બધી ચિન્તા. થવાનું જે થશે નકી.

[રાજા, રાણી, લાર્ટિસ, ઉમરાવો, ઑસરીક અને નોકરો તરવાર વગેરે લઇને આવે છે; એક મેજ પર મદ્ય લાજનો વગેરે સાથે લાવે છે.

રાજા : આવ હુમ્લેટ ! લે હાથ આ.

[રાજા લાર્ટિસનો હાથ હુમ્લેટના હાથમાં મૂકે છે.

હુમ્લેટ : મહાશય ! ક્ષમા માગું. મેં અપરાધ છે કાઢ્યો. સજ્જન આપ છો માટે ક્ષમા કરો. અહીં સહુ જે એકત્રિત એ જાણે, ને સુણી વાત તો તમે હશે, કે પીડતી મને ચિત્તની વ્યથતા બહુ. કાંધું મેં, જે થકી તમ સ્વભાવ લાગણી કે પછી એ માનવૃત્તિ આકુળ તો બન્યાં, સર્વ એ થયું ઘેલછાને વિશે મુજ. હુમ્લેટે દોષ આવડા કર્યો લાર્ટિસનો ? ના, ના હુમ્લેટે. બાદ જો કરો હુમ્લેટને હુમ્લેટથી, પોતે પોતે ન હોય ને કરે લાર્ટિસનો દોષ, તો ના દોષિત એ ઠરે. હુમ્લેટ પાડતો, ના, એ દોષની. તો કરેલ એ દોષ કાણે ? અરે એની ઘેલછાયે. અને એમ જો છે, અન્યાય જેને તો થયો, હુમ્લેટ એ ખરે. ઘેલછાજ શત્રુ છે, એ હુમ્લેટ મંદભાગ્યની. મહાશય ! સભામાં આ ઇનકાર કરેલ છે નેચિછત દોષનો, જેથી ઉદાર ચિત્ત તો તમ દોષ મુક્ત મને ગણે ને માને શર જે ગૃહ પર ઉંચે છોડેલ મેં, વાગ્યું તે મુજ બ્રાતને.

લાર્ટિ : મુજ સ્વભાવ તો તુષ્ટ આથી. રે હેતુ જે તણો તો વેરકાજ પ્રેરતો વિશેષ. પણ ટેકનો

ધર્મ એ, આવતો આડે. ના સમાધાન હું કરી શકું, ધર્મ વિશારદ કેા જ્યાં સુધી કહે ન કે શક્ય છે કરવું, શુદ્ધ રાખીને મુજ નામ આ. ત્યાં સુધી તો ખરે હું એ સ્વીકારું પ્રેમ પ્રેમથી. નવ દૂષિત એ કરું.

હું મ્લેટ : સ્વીકારું મુક્ત અંતરે. ચાલો હવે નિખાલસ ભલે ભાવે પટાખાળ ખેલીએં આ — લાવો ખડ્ગ.

લાટિ : ચાલો એક મને આપો.

હું મ્લેટ : લાટિંસ! હું બનું તુજ પ્રભા વર્ધક! જો કરે મુજ અજ્ઞાન સાથે આ તુલના દક્ષતા તણી તારી, એ ઘોર રાતમાં તારા જેમ પ્રકાશશે.

લાટિ : રે મહાશય! આપ તો કરો છો મશ્કરી મારી.

હું મ્લેટ : ના આ સોગન હાથના.

રાજા : રે વત્સ ઑસરીક તું આ ખડ્ગ આપ એમને હું મ્લેટ! જાણતો તું શું હોડ બકલ છે અમે?

હું મ્લેટ : હા મહારાજ! ને આપે મહાનુભાવ હોડ તો બકી નિર્બળ પક્ષે આ.

રાજા : ના ભય છે મને. બન્ને જોયેલ મેં, પરંતુ છે સાધી પ્રગતિ એણે, એ કારણે અસમાન આ શરત તો બકીછ મેં.

લાટિ : આ તો છે બહુ ભારે રે જોવા દે અન્ય તો મને.

હુમ્લેટ : મને ગમેજ આ. ખડ્ગો સૌ આ લાંબા સમાન છે?

ઓસ : હા મહારાજ ! [રમવાની તૈયારી કરે છે.

રાજા : મઘના મૂક લાજનો ત્યાં એ મેજ પરે અને હુમ્લેટ જો કરે પહેલો ધા, બીજો અથવા કરે અથવા પ્રતિધા ત્રીજો ચક્રે, તોપો સમે એ, સૌ ખુરજો છોડવી સાથે. રાજા હુમ્લેટના વધુ દૃઢ એ શ્વાસ માટેની મઘે પીશે સલામતી. પાત્રમાં નાખશે વળા મોતી જે મૂલ્યવાન તો એવું કે મુગટે જેને છે ડેન્માર્ક તણાં નૃપ ચારે પેરેલ. રે આપો પાત્ર મને; અને પછી દુંદુભિ નાદ થાય, દે જવાબ શરણાધ, ને જવાબ શરણાધનો વાળે તોપ અને વળા તોપનો મેઘ, મેઘનો પૃથ્વી કે આ ‘હવે નૃપ હુમ્લેટની સલામતી પીએ’ ચાલો શરૂ કરો. અને તમે પરીક્ષકો જો જો ખૂબજ ધ્યાનથી.

હુમ્લેટ : રે મહાશય ચાલો.

લાર્ટિ : રે મહારાજ ચાલો.

[રમે છે.

હુમ્લેટ : એક.

લાર્ટિ : ના.

હુમ્લેટ : નિર્ણય ?

ઓસ : હા, ધા એ સ્પષ્ટ ધા હતો.

લાર્ટિ : સારૂ ફરી.

રાજા : થોભો આપો મને મઘ. મોતી, હુમ્લેટ ! આ થયું તારું લે આ સલામતી.

[હંકુલિ, શરણાધ, તોપ વગેરેનો અવાજ થાય છે.

એનેયે પાત્ર આ આપો.

હુમ્લેટ : દાવ રમીશ આ પહેલાં. મૂકા એ બાળુયે. હવે ચાલો (ફરી રમે છે.) આ ધા ફરી બોલો શું કહો ?

લાટિ : જરા સ્પર્શ જરા સ્પર્શ કરું કબૂલ હું.

રાજા : આપણો પુત્ર જીતશે.

રાણી : થયો છે તપ્ત ને વળી કચ્છ શ્વાસ. અરે અહીં આવ હુમ્લેટ ! રમાલ લે આ લૂછ કપોલને. હુમ્લેટ ! ભાગ્યની તુજ રાણી પીએ સલામતી.

હુમ્લેટ : સારું માતા !

રાજા : ના પી ગર્દુડ ! એ

રાણી : હું તો પીશ મહારાજ ! ક્ષમા કરો.

રાજા : (સ્વગત) આમાં તો ઝેર છે અરે હવે શું થાય ?

હુમ્લેટ : હમણાં તો ન પી શકું માતા ! ક્ષણેકવારમાં.

રાણી : લૂછવા દે મને મુખ તો તારું.

લાટિ : મહારાજ ! હવે એને હું ધા કરીશ.

રાજા : હું નથી ધારતો.

લાટિ : (સ્વગત) અરે અંતર મારું તો ના પાડે.

હુમ્લેટ : ચલાવ દાવ ત્રીજો આ. લાર્ટિસ ! કરતો અરે
રમત મુજ સાથે તું. વિનવું તુજ ધા કરે
જોરથી; ભય છે મને તું તો રમાડતો ખરે.

લાર્ટિ : એમ કહો ? ચલો ત્યારે. (સ્મે છે.)

ઓસ : એકેયે સ્પર્શ ના કર્યો.

લાર્ટિ : ચલો ફરી.

[લાર્ટિસ હુમ્લેટ પર ધા કરે છે.
અને ઝપાઝપીમાં બંનેની તરવાર
એક બીજાની સાથે અઢલબઢલ થાય
છે. અને હુમ્લેટ લાર્ટિસને ધા કરે છે.

રાજા : અરે છોડાવ એમને. બંને ગાંડા થયા ખરે.

હુમ્લેટ : ચાલ આવ ફરી.

[રાણી ઢળી પડે છે.

ઓસ : રે રાણીજી. જુઓ જુઓ શું થાય !

હોરે : બંનેમાંથી પ્રવાહ આ રુધિરનો વહે. અરે
મહારાજ ! તમે કેમ છો ?

ઓસ : લાર્ટિસ ! કેમ છે તું ?

લાર્ટિ : ઓસરીક ! કપોતની જેમ, મારીજ જાળમાં
મારા કપટથી મર્યો.

હુમ્લેટ : રાણીજી કેમ છે ?

રાજા : એ તો મૂર્છિત છે જોષ લોહીલુહાણ એમને.

રાણી : ના ના આ તો અરે મધ. પ્રિય હુમ્લેટ ! મધ આ
મધ ! મધ ! મને ઝેર દીધું— (મરી જાય છે.)

હુમ્લેટ : દગો આ ! દ્વાર રે કરો બંધ. શોધો કપટ ક્યાં બધે.

લાર્ટી : હુમ્લેટ ! છે અહીંજ એ. હુમ્લેટ ! તુંય તો હવે મરશે. જગમાં નથી એકે ઔષધ જે તને ઉગારશે. હવે ના છે જીવન તુજ માટ તો બેયે ઘડીતાણું. તુજ હાથમાંજ દગામય તીક્ષ્ણ એ શસ્ત્ર છે, વળી ઝેર પાયેલ; દુષ્ટ આ કર્મ મનેજ રે નડ્યું. હું તો સુતો હમેશને માટે. ને તુજ માતાયે વીધ પીને મરી. ના અરે બોલી શકું હવે. રાજા, રાજાજ મૂળ સર્વનું.

હુમ્લેટ : અણીયે વિષ ! તો વિષ ! તુજ કર્તવ્ય તું કરે.
[રાજાને ભાંકે છે.]

બધા : દગો ! કપટ !

રાજા : મને મિત્રો બચાવો હું પ્રણિત માત્ર છું.

હુમ્લેટ : લે આ ! રે વ્યભિચારી ને ખૂતી ! 'ઓ નીચ કેન ! લે !
આ પી ! છે એ વિશે મોતી ? જા મુજ માત પાછળ
[રાજા મરી જાય છે.]

લાર્ટી : યોગ્ય શિક્ષા મળી એને. હતું એ વિષ મિશ્રણ પણ એનું. અરે કર વિનિમય ક્ષમા તણો મહાનુભાવ હુમ્લેટ ! મુજ સાથે. નથી મુજ મૃત્યુ, ન મૃત્યુ તાતનું કે, તારે શિર જેમ ના મૃત્યુ તારું શિરે મારાં.

હુમ્લેટ : પ્રભુ એ દોષથી મુક્ત કરો તને ! અને હવે આવું હું તુજ પાછળ. હોરેશિયો ! હવે મરું.
ઓ હતભાગ્ય રાણી ! આ પ્રણામ ! ને તમે બહુ

હારે : એ તો નહીજ જો હોત ચેતન ઉપકાર એ માનવાને, ન એણે તો આપેલ વધ કાજ એ આજ્ઞા. ખરે કરણુ આ ઘટનાનો પ્રસંગ તો સાધી આવ્યા સમે યોગ્ય. પોલ યુદ્ધ થકી તમે ને આંજલદેશથી તમે. આજ્ઞા કરો શરીર આ મૃત, કેા મંચની પરે ઉચ્ચ મૂકાય દર્શન તો કાજે સહુના. કેમ બન્યું આ સર્વ તે વિશે આજ્ઞા આપો મને કેવા અજ્ઞાન લોકને. પછી સુણુશો વ્યભિચારની કૂર અમાનુષી તમે કહાણી, નિર્ણયો સહુ નૈર્મત્તિક, અને વળા એ આકસ્મિક સંહારો, સંજોગવશ પ્રેરિત, છળથી વધ જો કર્યા; અને અંતે પ્રમાદમાં પડ્યા એ દાવ ઉંધા, ને ભોગ તો યોજકો પણ થયા નિજ કૃત્યોતણાં. આ સર્વ હું કહી શકું.

ફેાર્ટિન : સત્વર સાંભળાવો ને જોલાવો ઉમરાવને સહુ સાંભળવા. મુજ ભાગ્ય હું તો વધાવતો દુઃખથી. રાજ સાથે આ મારો સંબંધ છે અતિ જૂનો પરંપરા થકી આવેલો; આજ જો મને આમંત્રે હક એ મારો હાં સ્વીકાર કરાવવા.

હારે : એ વિશેયે મને તો છે જોલવાનું અને મુખે એ તણા આજ જો થયું બંધ તો સહુ કાળને માટે; આજ્ઞા મને આપો કહેવા. લોકનું મન બહુ સંક્ષુબ્ધ છે; ઘટે આ અટકાવવી વધુ હાનિ જો ઉદ્ભવે દોષ ને છળયુક્ત વાતથી.

ફેાર્ટિન : જાઓ ! કપ્તાન ચાર તો, હું મ્લેટને, હતો બહુ

શ્વર જો, મંચના પરે ઉપાડે. રે પ્રસંગ જો
મળ્યો હોત થતે શ્રેષ્ઠ એ રાજા. મળ્યું એતાણું
ગળવો યોધને જાજો, સંસ્કાર, રણવાઘના
મહાધોષ થકી વળી.

મૃત શરીર આ બીજાં મૂકા ઉપર. દશ્ય આ
બન્યું છે ક્ષેત્ર શંકાનું કે છે અયોગ્ય ત્યાં થયું
કંઈ. ને સૈનિકો કરે ઘોષણા તોપથી કહો.

[મૃત્યુની કૂચ વાગે છે, શરીરો લધ
જાય છે. અને પછી તોપનો ગડગડાટ
સંભળાય છે.]

શુદ્ધિ પત્ર

પાત્રું	લીંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫	૧૨	તમ.	તમ
૧૯	૧૦	સત્વ	સત્વર.
૨૩	૧૩	મહો.	મહો
૫૫	૧૬	સન્ય	સૈન્ય
૬૪	૮	નરસુનથી.	નરસું નથી,
૭૦	૧૮	જવાહિર	જવાહિર.
૭૨	૮	અનેકવાર	એકજ વાર
૭૫	૨	સન્યનાથ	સૈન્યનાથ
૧૦૨	૧	શાન્ત	શાન્તં
૧૦૨	૭	ધાતિ	ધાતી.
૧૦૩	૨૪	શરૂઆતમાં	શરૂઆતમાં
૧૦૫	૧૨	ધાયબ.	ધાયલ;
૧૧૨	૧૬	કૃત્ય કરંને	કરંજ કૃત્ય
૧૧૩	૧	ના તું સ્વભાવ	ન તું સ્વભાવ
૧૧૫	૮	ચિતા	ચિંતા
૧૨૮	૧	સંગીત	સંગીત
૧૫૭	૧૯	સ્તિ	સ્મૃતિ
૧૮૭	૧૮	પરિણામ.	પરિમાણ.

